T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANA BİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

DEVRİM SONRASI İRAN EDEBİYATINDA EDEBÎ EĞİLİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Cemalettin TAŞKEN

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER

Kırıkkale – 2015

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
ANA BİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

DEVRİM SONRASI İRAN EDEBİYATINDA EDEBÎ EĞİLİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Cemalettin TAŞKEN

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER

Kırıkkale – 2015

KABUL-ONAY

Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER danışmanlığında *Cemalettin TAŞKEN tarafından hazırlanan "Devrim Sonrası İran Edebiyatında Edebî Eğilimler" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Farsça) Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.*

…/…/2015

(İmza)
[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)
……

[İmza]
[Unvanı, Adı ve Soyadı]
……

[İmza]
[Unvanı, Adı ve Soyadı]
……

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

…/…/2015
Prof. Dr. İsmail AYDOĞAN
Enstitü Müdürü

Kişisel Kabul Sayfası

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Devrim Sonrası İran Edebiyatında Edebî Eğilimler adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

…./…./2015

Cemalettin TAŞKEN

İmza

ÖNSÖZ

Günümüzde İran denilen kadim toprakların devlet olma geleneği, 3000 yıllık tarihî ve politik bir birikimin omuzlarında yükselmektedir. Tarih kavramı ve anlayışının var olduğu dönemden bu yana, söz konusu coğrafyada birçok medeniyet yaşamış ve bir o kadar da farklı devlet kurulup yok olmuştur. Bu döngü içerisinde her bir medeniyet de kendisini takip edenin kültürüne ve siyasî yapısına katkıda bulunmuş ve onu şekillendirmiştir. Güçlü bir devlet geleneğine sahip olan İran coğrafyanın batılı fikrî ve siyasî gelenekle temasa geçmesi ise daha çok 19. yüzyıl'ın sonlarına ve 20. yüzyıl'ın başlarına denk gelmektedir. Bu etkileşim öylesine güçlü ve hızlıdır ki 20. yüzyıl'a öküz ve kara sabanla giren İran, yüzyıldan çıkarken dünyada en çok trafik kazasının yaşandığı ülkelerden biri haline gelmiştir. Bu tarihten itibaren İran; kendi tarihî, dil ve edebiyat özgünlüklerini modern sistemle ortak bir paydada buluşturma gayreti içinde olmuştur. Bu nedenle İran Kültür ve Edebiyatı, karşı karşıya kaldığı sistem anlayışıyla hemhal olmuş ve farklı bir mecraya evrilmiştir. İran'ın özellikle 20. yüzyıl'dan itibaren yeni anlayışlarla nasıl bir fikrî yola girdiği ve bu fikrî yolun Edebiyatı nasıl etkilediği, irdelenmesi gereken bir konu olagelmiştir.

Çalışmada öncelikle Fars Dili ve Edebiyatı'nın kadim tarihinden başlanacaktır. 20. yüzyıl'ın hemen başlarında ülkenin içinde bulunduğu siyasî ve toplumsal duruma değinilerek İran halkının yaşadığı fikrî kırılmalar ve devrimi doğuran sebepler irdelenecektir. Meşrutiyet Dönemi ve İran halkının dünya anlayışına; toplumsal ve kültürel alanda köklü bir biçimde tesir eden 1979 devriminin ardından yaşanan yönetim değişikliği incelenecek ve bu değişikliğin, İran Edebiyatı'na ne gibi yansımalarının olduğu ve Devrimin Farsça'ya ne gibi kazanımlar sağladığı sorgulanacaktır. Son olarak 36 yılda İran Edebiyatı'nda nelerin değiştiği, devrim sonrası kurulan siyasî sistemin Edebiyat'a yaklaşımı ve edebî hareketlerin nasıl şekil aldığı, hangi konuların işlendiği, kimlerin öne çıktığı araştırılacak, dinî egemenliğin Edebiyata nasıl yansıdığı sorularına cevap aranacaktır.

Bu çalışma boyunca ilgisi ve bilgisiyle bana yol gösteren ve yardımlarını benden esirgemeyen değerli hocam, Yrd. Doç. Dr. Fahrettin COŞGUNER'e ve engin bilgi ve deneyimleriyle çorak dimağımı besleyen Prof. Dr. Yusuf ÖZ ve Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ hocama teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Kırıkkale -2015 Cemalettin TAŞKEN

ÖZET

Taşken, Cemalettin, "Devrim Sonrası İran Edebiyatında Edebî Eğilimler", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2015.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa'daki teknolojik gelişmelerle birlikte 1979 İran Devrimi'nin ardından İran'da yaşanan siyasî ve kültürel değişimlerin edebiyata yansımalarını incelemektir. Çalışma giriş ve Dört Bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Fars Dili ve Edebiyatı'nın tarihine değinilerek, bölgedeki tarihsel gelişmelerin söz konusu dile yansımaları tartışılmıştır.

İkinci Bölümde, Meşrutiyet Dönemi ve Edebiyata etkileriyle birlikte 1979 devrimine giden yol araştırılmıştır.

Üçüncü Bölümde, Fars Dili ve Edebiyatı'nda var olan mevcut Türler ve bu türlerin edebiyatla birlikte yaşadığı değişim gözlemlenmiştir.

Dördüncü ve son bölümde ise devrim sonrası yeni yönetimin Fars Dili ve Edebiyatı'na yaklaşımı irdelenmiş ve devrim sonrasındaki kültürel faaliyetler gözlemlenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca çalışma, Tahran Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Edebiyat Fakültesi Öğretim Görevlileriyle yapılan röportajlarla tamamlanmıştır. Söz konusu Öğretim Görevlilerin isteği üzerine isimleri çalışmada zikredilmemiş, röportajlarda geçen fikir ve görüşler, genel kanaat olarak verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 79 Devrimi, Edebî Eğilimler, Rıza Şah, Diaspora Edebiyatı

ABSTRACT

Taşken, Cemalettin, "Literary Approaches In Persian Literature After The Revolution", Master Thesis, Kırıkkale, 2015.

The purpose of this study is to analyze the impacts reflected on Persian literature by the political and cultural changes experienced after the 1979 Revolution in Iran following the technological developments in Europe. The study consists of four chapters and the introduction.

In the first chapter, the effects of the historical developments on Persian language are addressed by referring to the history of Persian language and literature.

In the second chapter, the Constitutional Period of Iran and its influence on the literature, and the environment generated the 1979 Revolution are analyzed.

In the third chapter, the existing genres of literature in Persian Language and Literature, and the evolution of these genres following the changes in the literature are discussed.

In the last chapter, the treatment of Persian Language and Literature by the successive government after the Iranian Revolution, and the cultural activities of the term are examined.

Furthermore, the study is completed with interviews made with the academics from the Department of International Relations and the Department of Literature, the University of Tehran. At the request of these academics, the interviews are given as general opinions and the names of the scholars are not mentioned in the text.

Key Words: 79 Revolution, Literary Approaches, Reza Shah, Diaspora Literature.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i
ÖZET iii
ABSTRACT iv
İÇİNDEKİLER v
KISALTMALAR vii
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
FARS DİLİ VE EDEBİYATI TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ
(GENEL ÇERÇEVE)

1.1. Tarihi Gelişimi 2
1.2. Tarihi Evreler 3
1.3. Fars Dili, Edebiyatı ve Kültürü 5
1.4. Fars Dili ve Edebiyatı'nın Diğer Dillere Etkisi 7
1.5. Edebiyatın Değişimini Etkileyen Bölgesel Faktörler 8

İKİNCİ BÖLÜM
MEŞRUTİYETTEN DEVRİME EDEBİYAT

2.1. Meşrutiyet Dönemi ve Edebiyata Etkileri 11
2.2. Fikri Kırılmalar ve Değişen Algılar 13
2.3. Modern Fars Edebiyatı ve Devrime Giden Yol 21
2.4. Meşrutiyetten Devrime İran'da Basın 29
2.5. Öne Çıkan Şahsiyetler 35
2.6. Devrim ve Edebiyata Etkisi 37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEVRİM VE SONRASI

3.1. Meşrutiyet ve Mevcut Türler 51
3.2. Meşrutiyetten 1979 Devrimine Edebî Değişimler 53
3.3. Devrim Sonrası Ehl-i Beyt Sevgisi 65
3.4. Devrim Edebiyatı ve Şehriyar 65
3.5. Devrim Sonrası Edebiyatta Özel Unsurlar 67
3.6. Devrim Sonrasının Edebî Şahsiyetleri ve Entellektüel Miras 68
3.7. Devrim Sonrası Münazaralar ve Entelektüel Kıyım 70
3.8. İran Şiiri ve Nîmâ Yûşîc 72
3.9. Devrim Sonrası Yeni İran Şiiri 74

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DEVRİM SONRASI İRAN'INDA DİL KÜLTÜR VE EDEBİ FAALİYETLER

4.1. Devim Sonrası İran'da Basın Dili ve Medya 79
4.2. Devrim Sonrası Basın Faaliyetleri 86
4.3. Dil, Din ve Etnisite 87
4.4. Kültürel ve Siyasî Temsilcilikler 88
4.5. Medya ve İletişim Kanalları 89
4.6. Üniversiteler 91
4.7. Dostluk Dernekleri 92
4.8. Fars Dili ve Edebiyatı ve İranoloji Kuruluşları 92
4.9. Göç ve Diaspora Edebiyatı 93

SONUÇ 98
KAYNAKÇA 101
GENEL İNDEKS 111

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Age.	: Adı geçen eser
Akt.	: Aktaran
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
Bs.	: Basım
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
drl.	: Derleyen
dzl.	: Düzenleyen
E.T.	: Erişim Tarihi
H.ş.	: Hicri - Şemsi
Hük.	: Hükümdarlık
Mad.	: Madde
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
öl.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
Tash.	: Tashih
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Terc.	: Tercüme
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
vb.	: Ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
vs.	: Vesaire
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yay.	: Yayıncılık

GİRİŞ

İran, tarihî, kültürel, siyasal ve toplumsal yapısının yanı sıra özellikle edebiyatı ile de dünya kültür mirasına önemli katkıları olan bir medeniyettir. Tarihi boyunca toplumsal ve fikir hayatında önemli değişkenliklerin yaşandığı bir coğrafya olan İran için 20. yüzyıl, hayli hareketli ve uzun bir asır olmuştur. 20. yüzyıl'ın hemen başlarındaki toplumsal ve fikrî hareketlilik, 1906 Anayasa Devrimi'ni beraberinde getirmiş, benimsenmeye çalışılan yeni sosyal hayat, yeni fikrî ve edebî anlayışların ortaya çıkmasının önünü açmıştır. 1950'li yılların başında millî bilincin gelişmesine edebiyattaki yeni konular ve edebiyat sosyolojisinin önemli katkısı olmuş, edebiyat sosyolojisinin bu katkıları, 1960'larda ülkede Şah Yönetimi'ne karşı baş gösteren reform istekleriyle devamlılık göstermiştir. Nihayet süreç, 1979 yılında "Devrimler Yüzyılının" "Son Büyük Devrimi" ile sonuçlanmıştır. 1979 İran Devrimi ile birlikte siyasî hareketlilik teokratik bir anlayış mecrasına yönelmiş, Edebiyat'ta ise türler, farklı bir bakış açısı, anlayış ve yorum kazanmıştır.

Çalışma boyunca İran'ın yaşadığı siyasî hareketliliğe yer yer kısmî oranda değinilecek olsa da, öncelikle Meşrutiyet döneminin siyasî ve sosyal yönüne dikkat çekilmeye çalışılacak ve bu dönemde yaşanan olayların, beraberinde fikrî bir kırılmayı getirip getirmediği sorgulanacaktır. Bu sorgulamadan sonra 1979 İran Devrimi'nden sonra İran Edebiyatı'nda ne gibi değişikliklerin meydana geldiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Meydana gelen değişiklikler belirlendikten sonra Fars Dili ve Edebiyatında var olan edebî türlerin devrimden sonra nasıl bir yorum ve bakış açısıyla ele alındığı gözlemlenmeye çalışılacak ve varsa yeni dil ve üslûplar irdelenecektir. Diğer taraftan çalışmaya, eski ve yeni İran coğrafyasında Farsça'nın tarihi, tanıtımı ve geçirdiği süreçlere değinilerek başlanacaktır. Fars Dili ve Edebiyatı'nın tarihine değinildikten sonra çalışma boyunca daha çok 20. yüzyıl'daki Meşrutiyet sonrası İran'da yaşanan fikrî kırılmalar ve bu fikrî kırılmaların 1979 İran İslâm Devrim'i ile beraber edebiyata yansımaları üzerinde durulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

FARS DİLİ VE EDEBİYATI TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ (GENEL ÇERÇEVE)

1.1. Tarihi Gelişimi

Köklü devlet geleneklerine ve güçlü medeniyetlere ev sahipliği yapan İran topraklarının siyasî tarihinin ana kaynağı Pers İmparatorluğudur.[1] Zira İran bölgesinin insanlık tarihinin en eski yerleşim yerlerinden biri olduğunu ve Paleolitik insanın İran'ın birçok bölgesinde yaşamış olduğunu ortaya koyan arkeolojik çalışmalar, İran'ın yaklaşık 10.000 yıllık bir tarihi olduğunu göstermekteyse de, uygarlık tarihi genel olarak M.Ö 7. yüzyıl'da Medler tarafından kurulmuş olan Pers İmparatorluğu ile başlatılmaktadır.[2] Kısaca işaret etmek gerekirse İran Tarihi, İslâm öncesi ve İslâm sonrası olmak üzere iki döneme ayrılabilir. M.Ö. 550'li yıllarda Büyük Kuroş (Cyrus) tarafından kurulan ve M.Ö. 330 yılında Büyük İskender tarafından yıkılan Pers (Ahameniş) İmparatorluğu ve M.S. 2. yüzyıl'da kurulan Sasanî İmparatorluğu, İslâm öncesi İran tarihinin bilinen en parlak dönemleridir. Bölgenin antik Yunan devirlerinden aldığı tarihsel isim ise Persia'dır.[3] Bu tarihte İran'ın batısını istila etmeye çalışan Asurluların baskısına karşı Medler, bölgedeki kabileleri birleştirerek İran'da bilinen ilk imparatorluğu kurmuşlardır.[4]

Köklü bir kültür incelenirken "Medeniyet" kelimesine dikkat çekmekte fayda vardır. Zira Fars Dili Edebiyatı ve Kültürü'nün medeniyet anlayışının doğuşuna önemli katkılarının olduğunu söylemek icap eder. Etimolojik olarak da "Medeniyet" (Temeddün), "m-d-n" kökünden olup Medine (Şehir) sözcüğüne akrabadır.[5] Bu

[1] Helen Chapin Metz, edition. Iran: A Country Study, The part of "Immigration of the Medes and the Persians", Washington: ***GPO for the Library of Congress***, 1987, s. 6, (Erişim) http://memory.loc.gov/frd/cs/pdf/CS_Iran.pdf, 21. Ocak 2015.
[2] Gene R. Garthwaite, ***İran Tarihi***, İnkılâp Kitapevi, (Çev. Fethi Aytuna), 2005, s. 20.
[3] Onur Okyar, ***İran ve Demokrasi***, Ötüken Yay., İstanbul, 2014, s. 99.
[4] M.J. Michael Fischer, "Iran: From Religious Dispute to Revolution", ***Cambridge: Harvard University Press,*** 1980.
[5] Ali Şeriati, ***Medeniyet Tairihi-1***, (Çev. Ejder Okumuş), Fecr Yayınevi, 2013, Ankara, s.3

etimolojik bağlantı da köklü bir edebiyatın bir toplumun ve dünya medeniyet sistemine yaptığı katkıların anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Zira Fars Dili ve Edebiyatı'nın da bölgedeki kültür dinamiklerinin belirginleşmesine önemli katkıları olmuştur.

Bu minvalde, Fars Dili ve Edebiyatı'nın; tarihî geçmişi, etki alanı ve çeşitli perspektiflerden değişik boyutlarıyla sadece doğu edebiyatları değil dünya edebiyatına da önemli katkılarının olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca Fars Dili ve Edebiyatı, Türk Edebiyatı'yla klasik dönemlerden beri süre gelen sıkı ilişkilerine Divan Edebiyatı üzerindeki etkinliğiyle de özgün bir konuma sahiptir. Diğer dünya edebiyatları gibi Fars Edebiyatı da gerçekte kültürel gelişmeler, düşünce ve bilgi aktarımı gibi etkenlerin yanı sıra çeşitli alanlarda ve değişik dönemlerde yaşanan karşılıklı etkileşimlerin ortaya çıkardığı insanlığın ortak kültür mirasının önemli parçalarından birini teşkil etmektedir.

1.2. Tarihi Evreler

Fars Dili ve Edebiyatı'nın tarihî sürecine bakıldığında, üç bin yıllık bir tarihî geçmişinin olduğu görülmektedir. İlk yazılı eser olarak, Eski Farsça'yla kaleme alınmış ve günümüze, sadece gümüş ve altın levhalar üzerine kazılmış birtakım yazılar, harfleri birbirine bağlı çivi şeklinden oluşan çivi yazısıyla yazılmış bazı kitabeler kalmıştır.[6]

Bugün konuyla ilgilenenler ve Farsça meraklıları tarafından yapılan araştırmalar göstermektedir ki "Farsça" adıyla bilinen Yeni Farsça'yı (Fârsî-yi Nov), Orta Farsça (Fârsî-yi Meyâne) ve onu da, Eski Farsça (Fârsî-yi Bâstân) takip etmiştir.[7] Muhammed İsti'lâmî'ye göre çağımızda "Farsça" adıyla bilinen Yeni Farsça, Orta Farsça'nın ve o da, Eski Farsça'nın devamıdır. Eski Farsça; eski İran dillerinden biri, eski İran dilleri de, Hint-Avrupa dilleri ailesinin üyesidir. Eski Farsça, Ahâmenişler

[6] Muhammed İsti'lâmî, ***Bugünkü İran Edebîyatı hakkında Bir İnceleme***, (Çev. Mehmet Kanar), 1981, Ankara, s.12.
[7] Mehmet Kanar, ***İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say Yay., İstanbul, 2013, s.35.

döneminde, Eski İran'da kitabe yazımında kullanılmış olan çivi yazısıyla yazılan dilin adıdır. Fars bölgesinde ortaya çıkarılan yazıtların önemli bir kısmının, söz konusu dönemlerde yaşamış eski Fars kabilelerinin diliyle yazılmış olmasından dolayı bu dil bu isimle anılmaktadır. Bu yazıtların dilleri, günümüz Farsçası'nın en eski şeklini ve temellerini oluşturmakta, dolayısıyla Eski Farsça çivi yazılı kitabeleri, Fars Dili'nin en eski yazılı belgeleri olarak kabul edilmektedir.[8]

Geniş İran platosunda İranlı kabilelerden her birinin, kendine özgü dil ya da lehçelerle konuşmalarından dolayı, bütün kabilelerin anlayabileceği ve aralarında kullanabilecekleri kapsamlı ve ortak anlaşma aracı olacak bir dile çok eski zamanlardan beri hep ihtiyaç duyulmuştur. Ahâmenişler'in egemen oldukları çağlarda (M.Ö. 550-330), İranlı kabileler arasında siyasî bir bütünlük sağlanmış olmasının da etkisiyle millî birlik konusunda önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da, henüz millî ve herkesin anlayabileceği resmî bir dilden söz etmek mümkün değildir.[9] Büyük Dâryûş (hük. M.Ö. 522-486) zamanından itibaren yazı dili olarak da kullanılmaya başlanan "Eski Farsça" da, konuşulduğu bölgelerin sınırlarını aşamamıştır. O dönemlerde eski İran dillerinin kollarından hiç biri, henüz bir diğer İran dili ya da lehçesini konuşanlar tarafından yabancı dil olarak algılanabilecek şekilde asıl gövdelerinden uzaklaşmamıştı. Örneğin Medler, kardeşleri Perslerin dillerini ileri düzeyde anlıyorlardı. "Eski Farsça" ile "Avestâ Dili" arasında da çok büyük farklılıklar bulunmuyordu.[10]

Bugün araştırmacıların İran ve Hind medeniyetinin köklerini bir kabul ettiklerine işaret etmek yerinde olacaktır. Tarihî ve arkeolojik kaynaklara bakılırsa, vaktiyle bu iki milletin aynı topraklarda yaşadıkları, nüfusun artması üzerine başka yerlere göç ettikleri ve böylece onların iki ayrı neslin çeşitli topraklarda iki ayrı medeniyet ve dinî şartlar altında bulundukları, yavaş yavaş kelime ve seslerde değişiklik olduğu

[8] Nimet Yıldırım, "*İran Dilleri-1*", ***Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi***, cilt.6, sayı. 2, Erzurum, 2005, s.17.
[9] Nimet Yıldırım, ***İran Edebiyatı***, Pinhan Yay. İstanbul, 2012, s.17-18.
[10] Celâl Hâlıkî Mutlâk, "Serguzeşt-i Zebân-i Fârsî", ***Îrânşinâsî***, I/1 Bethesda, Maryland, 1989, s.76.

söylenebilir. Nitekim dildeki bu iki evrimi ayrı ayrı değerlendirmek yerinde bir araştırma usûl ve yöntemi olabilir.[11]

Ayrıca konuyu farklı bir yaklaşımla ele alan Muhammed İsti'lâmî'ye göre, Eski Farsça'nın Avesta diliyle çağdaş olduğunu söylediğinde, "Niçin İranlıların aynı anda iki resmî dili vardı?" diye sorulursa, buna verilecek cevap şu olacaktır: "Bu iki dil eski İran'ın iki büyük bölgesinde konuşulmuştur. Araştırmalar ve yapılan tahminler, İran'ın güney ve batı halklarının Farsça, kuzeydoğu ve doğu halklarının Avesta dilini konuştukları düşüncesini kuvvetlendirmektedir."[12] Kuzeydoğu bölgesi dilinin, Zerdüşt'ün İranveç (İranvech) adını verdiği bu kutsal ülkenin dili olduğunda kuşku yoktur.[13]

1.3. Fars Dili, Edebiyatı ve Kültürü

Fars Dili ve Edebiyatı'nın tarihî gelişimine değindikten sonra söz konusu dilin ve kültürün, İran coğrafyasında nasıl ele alındığına bakmak gerekmektedir. Söz konusu yaklaşımdan kasıt, Fars Dili ve Kültürü'nün yöneticiler tarafından nasıl ele alındığıdır.

Bu doğrultuda, Fars Dili ve Edebiyatı'nın, tarihi dönemlerinden başlayarak günümüze değin İran kültür ve diplomasisinin gelişmesine önemli katkılar yaptığını söylemek gerekir. Ayrıca konuyla ilgili yapılan genel okumalara göre; Sosyo-kültürel tanıtma faaliyetlerini kamu diplomasisinin bir alanı olan kültür diplomasisi aracı olarak ele alınmasının mümkün olduğu görülmektedir. Zira bir kültürü oluşturmada dil ve edebiyatın yeri çok önemlidir. Bu önemin farkedilmesi için öncelikle dilin tanımı gereklidir. Dili insanlar arasında anlaşmayı iletişim kurmayı sağlayan bir vasıta olarak tarif eden tanım, "aynı dili konuşan insan toplulukları bir

[11] Ulaş Töre Sivrioğlu, Avesta Dilinin Tarihi Coğrafyası, ***International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,*** Volume 8/8 summer, Ankara, 2013, s.1143-1144.
[12] Muhammed İsti'lâmî, ***Bugünkü İran Edebîyatı hakkında Bir İnceleme*** (çev. Mehmet Kanar), Ankara, 1981, s.3.
[13] Muhammed İsti'lâmî, "İranveç" Aeryanem vaeja, yani "Âryâîlerin doğduğu yer" anlamına gelmektedir. a.g.e, s.3.

millet sayılırlar" ifadesiyle vurgulamış ve geliştirmeye çalışmıştır. Bir topluma kendini ifade etme değeri katarak onu millet yapan en önemli varlık dildir. Ayrıca Ziya Gökalp'e göre de dil, kültürün değişmez temel unsurudur. Kültür, varlığını nesilden nesile aktarılmasına borçludur. Kültürün kuşaktan kuşağa geçerek devamı ve yaşaması; taşıyıcı eserler, eğitim ve öğretim yolu ile gerçekleşmektedir.[14]

Bu minvalde, yukarıda vurgulanan ilkeler doğrultusunda; sahip olduğu kültürel miras ve edebiyat sosyolojisiyle İran, dünyanın en önemli köklü medeniyet merkezlerinden biri olarak kabul edilir. Ayrıca hem kültür hem inanç coğrafyası olarak birçok felsefi ekole ve dine ev sahipliği yapmış İran'ın son yıllardaki siyasî elitleri, politika aktörleri, İran toplumunun ileri gelenleri ve hatta özellikle din adamlarının dil ve kültür temelli bir "Kamu Diplomasisi" yürüttükleri söylenebilir. Aynı zamanda İranlı yöneticiler ve siyasî elitlerin özellikele 1979 devriminden sonra dil ve kültür kavramlarını, stratejik faktör olarak "Yumuşak Güç" kavramıyla da harmanladıkları gözlemlenmiştir. Hatta İranlı elitler, Fars Dili ve Kamu Diplomaisisini ortaklaşa kullanıp bu doğrultuda politikalar geliştirmektedirler. "Kamu Diplomasisi" ve "Yumuşak Güç" kullanımı konusunda İranlı yöneticilerin elinde bulunan en önemli ve güçlü sermaye ise doğal olarak Dil, Kültür ve Edebiyat olmuştur. Bu hususu önemseyen ve İran siyasetine yön veren siyasî elitler, kültür ve edebiyatı "yumuşak güç" olarak en etkin şekilde kullanmış ve bu hususta da önemli başarılar elde etmişlerdir.[15]

İran'ın bugünkü gayretlerinin temelinde sahip olduğu köklü kültürel mirastan aldıkları idealizm yatmaktadır. Siyasî görüşü ne olursa olsun kendini İranlı hisseden her birey için temel hedef Fars Dili, Kültürü ve Edebiyatı'nın dünyanın her tarafına ulaştırılıp duyurulmasıdır. Bu durum resmi devlet ideoloji tarafından da benimsenen bir anlayıştır.

---

[14] Mehmet Kaplan, ***Dil ve Kültür***, Dergâh Yay. İstanbul, 2007, s.36.

[15] Anna Tiedeman, ***Islamic Republic of Iran Broadcasting: Public Diplomacy or Propaganda?,*** s.3, (Erişim) http://fletcher.tufts.edu/~/media/Fletcher/Microsites/al%20Nakhlah/archives/pdfs/tiedeman.pdf 05 Mart 2015.

İran'ın barındırdığı dili, edebiyatı ve kültür ürünlerinin aynı zamanda bölgenin medeniyet ve kültür deryasınında en büyük dalgalarını içerdiği herkesçe bilinmektedir. Ama İran'ın ideolojik ve politik kaygılar gütmesi, sahip olduğu bu kültürel zenginliğe zarar vermektedir. Bu nedenle, Tahran yönetiminin kamu diplomasisi, medeniyet ve kültür kodları, ideolojik yayılmacılık kaygılar yüzünden özellikle kendisine yakın olan coğrafyalarda karşılık bulmamaktadır.

Anadolu'da var olan tarihî ve kültür mirasının özellikle Selçuklular döneminde Farsça'yı resmi dil olarak kullandığı herkesçe bilinmekle birlikte bugün Selçuklu dönemine ait birçok eser İran kütüphanelerinde Türkçeye kazandırılmayı beklemektedir. Osmanlı döneminde gelişen edebiyatın temellerinin Fars kültürü ve edebiyatına yönelik bir çeşit nazire olduğunu, birçok Osmanlı padişahının Farsça şiir divanları bulunduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Osmanlıdan Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Farsça'nın yabancı dil olarak görülmeden halk tarafından bilinen bir dil olduğunu ve Türk Kültür ve Edebiyatında yaşadığını günümüzde konuştuğumuz dildeki Farsça kelimelerin yaygın kullanımından anlayabiliriz.[16]

1.4. Fars Dili ve Edebiyatı'nın Diğer Dillere Etkisi

Fars dili ve edebiyatının diğer dillere olan etkisi bu dilin yaygınlık bulmasıyla başlayan bir süreçtir. Bu süreçten itibaren yaşanan siyasî ve sosyolojik gelişmelerle birlikte Farsça hem bölgedeki dillerden etkilenmiş hem de üzerinden gelip geçen kavimlerin kültürlerini ve dillerini etkilemiştir. Bu süreçten sonra tarihin farklı dönemlerinde Farsça'nın diğer bölge dil ve kültürlerine etkisi olmuş bu etki Divan Edebiyatı'nda kendini göstermiştir.[17] Divan edebiyatı kavramı, Arap ve Fars edebiyatlarının, Edebiyatı geniş anlamıyla, estetik kaideleri üzerine kurulmuş edebiyatı içeren bir edebi türdür.[18] Bu doğrultuda Fars Dili ve Edebiyatı, Türklerin

[16] Veyis Değirmençay, ***Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri,*** Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2013, Giriş bölümü.
[17] Muhammed Emin Rihayî, ***Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı***, (çev.Mehmet Kanar), İnsan Yay. İstanbul, 1995, s. 343-344.
[18] Mehmet Çavuşoğlu, "Divan Şiiri", ***Türk Dili-Türk Şiiri*** Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Sayı: 415-417, Temmuz-Eylül 1986, s. 1-2.

edebî anlayışıyla birlikte toplum yapısını da etkilemiş ve dönemin önemli edebî türlerinden Divan Edebiyatı'na kaynaklık etmiştir.[19] Bu gelişmelerle birlikte özellikle Türklerin Arapça ve Farsça'dan önemli oranda etkilenmelerinin en önemli sebeplerinden birisi de İslam'ın din olarak seçilmesidir. Zira Türkler İslâm'ı din olarak seçtiklerinde ileri seviyede bir ilmî ve edebî birikimle karşılaştılar ve dolayısıyla Türkçe'nin Farsça'dan etkilenmesi de kaçınılmaz olmuştur. Mehmet Fuat Köprülü bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

"Bir kavim yeni bir dini kabul ettiği zaman, yeni dinin mefhumları ile beraber o dinin mukaddes kitaplarının lisanî tesirini de kabul etmek mecburiyetinde kalır. Türkler meselâ Maniheizm'i kabul ettikleri zaman nasıl Sogd medeniyetinin ve bu dinin mukaddes lisanı olan Sogd lehçesinin tesiri altında kalmışlarsa, Budist eserlerini Çin veya Hind asıllarından tercüme ederken nasıl o lisanlara ait terimleri kullanmışlarsa, İslâmiyet'ten sonra da Kur'an lisanı olan Arapça'nın ve Arab-Acem tesirlerinden mürekkep İslam medeniyetinin baskısı altına düştüler. Millî lisan hazinesinin ifade edemediği mefhumları ister istemez Arapça veya Farsça'dan aldılar. Bilhassa İslâm medeniyeti merkezlerinde medreseler ve hankâhlar teessüs ettikten sonra, din lisanı olan Arapça ile edebiyat lisanı olan Farsça'nın nüfuzu günden güne çoğalmıştır."[20]

1.5. Edebiyatın Değişimini Etkileyen Bölgesel Faktörler

Dilin var oluşundan bu yana yaşanan savaşlar ve istilalar Farsça'yı ciddi anlamda etkilemiştir. Özellikle Moğol istilasıyla birlikte Maveraünnehr ve Horasan gibi kültür ve medeniyetler yok olmuş ve burada bulunan kütüphane, medrese ve mescitler yerle bir olmuşlardır.[21] Örneğin Moğol saldırıları Farsça'nın o dönemden başlayarak yayılmasına ve özellikle Hindistan bölgesinde etkin olmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda o dönemki mutasavvıflardan, kâtiplerden, âlimlerden sufilerden, siyaset adamlarından ve normal halktan İranlı çeşitli kesimlerin Moğol saldırıları karşısında

[19] Mehmed Fuat Köprülü, ***Mehmet Fuad Köprülü Külliyatı 1 - Türk Edebiyatı Tarihi***, Alfa Yay., İstanbul, 2014, s.16-17.
[20] Mehmed Fuad Köprülü, ***Türk Edebiyatı Tarihi***, Ötüken Yay., İstanbul, 1981, s. 151.
[21] Zebîhullâh Sâfâ, ***İran Edebiyatı Tarihi*** (Târîh-i Edebiyât der Irân- Cild-i Devvom), II.Cild, Nusha Yay. (Çev: Hasan Almaz), 2005, Ankara. s.82.

Hindistan'a göç edip kaçmaları, bu toprakları Fars Dili'nin ve İran Kültürü'nün yeni ve açık bir merkezi haline getirmiştir. Öyle ki bu süreçten sonra Hint Müslüman devletleri de Fars Dili'nin ve İran Kültürü'nün yaygınlaştırıcısı olmuşlardı. Hatta İran'ın saray törenlerini ve geleneklerini büyük bir vefayla bu memlekette korumuşlardı. İnsanların birbirlerinden etkilenmesi gibi diller de birbirlerinden veya başka faktörlerden etkilenirler. Sadece bu yönüyle bile Farsça'nın, sadece bölgedeki dilleri değil, geniş bir coğrafyada konuşulan diğer dilleri de etkilediği ve yaşaşan göç olaylarından etkilendiği söylenebilir.[22] Aslında ilkesel olarak bu ilke her dil için geçerlidir. Ancak, pratikte Farsça'nın yakın komşularından başlayarak etkinlik alanında bulunan hemen hemen bütün dillerin üzerinde, onların kendisi üzerindeki etkisinden çok daha fazla ve belirleyici bir şekilde etki ettiğini söylemek mümkündür. Farsça'nın bazı diller üzerindeki etkisi kelime vermek şeklinde iken bazı diller üzerinde yapısal bir etki bırakmıştır. Örneğin Arapça üzerindeki etkisi genellikle kelime alışverişi düzeyindedir. Ancak Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'ya kadar Türkî diller üzerindeki etkisi yapısaldır. Türkî telaffuzdan dolayı pek belirgin değilse de kelime alış verişi de bayağı yüksek orandadır. Anadolu Türkçesi'nden Farsça kelimeler çıkarılırsa en azından haftanın günleri isimsiz kalır. Namaz, oruç, abdest gibi ibadetlere isim bulunmaz. Tüm bu etkilerle birlikte en önemlisi de İran Edebiyatı'nın civar edebiyatlara konu ihraç etmesidir. Klasik Türk edebiyatı baştanbaşa bu İranî konuların Türkçe'ye tercümesinden ibarettir. Farsça sadece kelime verip civar dilleri güzelleştirmemiştir, ayrıca konu ve malzeme de verip bu dilleri zenginleştirmiştir.[23] Farsçayı etkileyen en önemli olay Moğol istilalarıdır. Gazneliler, Büyük Selçuklular, Harizmşahlar ve Anadolu Selçukluları dönemlerinde varlığını etkin bir biçimde koruyan Farsça, 13. yy.daki Moğol istilası ile birlikte etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Tarihi kaynaklardan da bilindiği üzere Moğol orduları, önlerine çıkan bütün şehirleri yok etmişlerdir. Önlerine çıkan bütün eserleri, yerleşim merkezlerini ve kültürel varlıkları yok eden Moğollar, Horasan, Mâverâunnehir, Rey, İsfahan ve Bağdat gibi kültür ve sanat merkezlerini yok

[22] Zebîhullâh Sâfâ, a.g.e. s.83.
[23] Cesim İlhan, ***Fahrettin İnce ile Röportaj***, "Fars edebiyatı bütün dünya edebiyatını etkilemiştir", 2012, (Erişim) http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9106243278, 20 Nisan 2015.

etmişlerdir. Bu durum, Farsça şiir ve edebiyatın hamisi olan sarayların ortadan kaldırılması ve edebiyatın, devlet desteğinden uzak kalmasına neden olmuştur.

Moğol istilasından sonra İlhanlılar'ın hakimiyetine altına giren İran'da Farsça etkisini kaybetmeye devam etmiştir. İlhanlılar döneminde etkinliğini yitiren Farsça, önce Anadolu, Mısır ve Hindistan'da, sonrasında ise Hüseyin Baykara döneminde Horasan'da himaye görmüştür. Bu dönemde de Türk şair ve yazarlar Farsça eserler vermeye devam ederek Farsça'nın etkinliğini geri kazanmasına katkıda bulunmuşlardır. Anadolu'da Ahmed Eflâkî, Sultan Veled; Hindistan'da Emir Hüsrev-i Dihlevi; Timurlular hâkimiyeti altındaki Herat'ta Hüseyin Baykara, Ali Şîr Nevâî ve Farsça şiir söyleyen şairler hakkında en önemli tezkirelerden birinin yazarı olan Devletşah Farsça edebiyata katkı yapan Türk asıllı şair ve yazarlardır.[24]

[24] Zebîhullâh-i Sâfâ, ***İran Edebiyatına Genel Bir Bakış***, (Çev. Hasan Almaz), Nüsha Yay., Ankara 2003, s. 59-73.

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYETTEN DEVRİME EDEBİYAT

2.1. Meşrutiyet Dönemi ve Edebiyata Etkileri

Çalışmanın konusu her ne kadar Devrim sonrası İran Edebiyatı ile ilgili olsa da devrim sonrası mevcut yönetimin dil ve edebiyata yaklaşımının anlaşılması açısından Meşrutiyet dönemi ve sonrasına genişçe bakmak gerekir. Zira meşrutiyetle başlayan edebî anlayıştaki değişim ve toplumsal fikrî ayrıklar devrimi doğuran en önemli nedenlerin başında gelmektedir. Bu doğrultuda, İran'ın modernleşme sürecinde önemli bir yeri olan Meşrutiyet Hareketinin, 19. yy.da İran'da bir "Batılılaşma" isteğiyle toplumda karşılık bulduğu söylenebilir. Bu dönemde yönetim olarak giderek zayıflayan İran, Batılı güçler karşısında topraklarının bir bölümünü kaybetmiş, Batı tarzı siyasî oluşumlar ve fikrî akımlar karşılıklı temas haline geçmiştir. Söz konusu dönem ve şartlardan kurtulması için başlatılan modernleşme süreci, Meşrutiyet hareketiyle önemli bir sürece girmiş dolayısıyla bundan sonraki dönemde İran'ı siyasî, toplumsal ve edebî anlamda yeni bir yola sokmuştur.

İran Meşrutiyet Hareketi, gerek toplumsal gerekse edebî alanda İran toplumuna önemli kazançlar sağlamıştır. 20. yüzyıl'ın hemen başında beliren bu hareket, 20. yüzyıl'ın son büyük devrimini doğuracaktır. Meşrutiyetle birlikte İran halkı, kültür ve santta daha önce hiç düşünülmeyeni düşünmeye, yazılmayanı yazmaya ve söylenmeyeni söylemeye başlamıştır. Dikkat çekilmesi gereken en önemli şey; Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerde, İran'daki Meşrutiyet dönemi ve bu dönemde yaşanan fikrî kırılmalar hakkında yeteri kadar çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Söz konusu akademik çalışmaların azlığı nedeniyle 1979 devrimini besleyen ve devrim sonrası benimsenen yeni yönetim anlayışının temel ilkelerinin meşrutiyet döneminden beslendiği gerçeği göz ardı edilmektedir. Coğrafî olarak birbirine yakın olan bölgelerde yaşanan her siyasî ve fikrî gelişme ya komuşusundan beslenmiş ya da onu etkilemiştir. Bu doğrultuda, İran'da 20. yy.ın hemen başlarında

meydana çıkan İran Meşrutiyet Hareketinin, Osmanlı sınırlarında baş gösteren ve gelişen Tanzimat ve Meşrutiyet hareketlerinden önemli ölçüde etkilenmiş ve Osmanlı'da yaşanan siyasî akım ve fikrî kırılmalar dönemin İran coğrafyasını da tesiri altına almıştır.[25] Ayrıca her iki ülkenin de tarihsel ve fikrî münasebetleri göz önünde tutulduğunda Osmanlı ülkesinde yenilik hareketleriyle ilgili meydana gelen her olayın, İran'da benzeri bir olayla karşılık bulması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Türkiye ile ilgili o döneme ait birçok fikrî ve edebî meselenin ciddî anlamda analiz edilip anlaşılması, İran Meşrutiyet hareketlerinin titizlikle incelenmesiyle mümkündür. O dönem Türkiye tarihindeki birçok olayın nakledilip en doğru şekliyle anlaşılması adına dönemle ilgili yazılmış Farsça eserler büyük önem taşımaktadır. Örneğin dönemin kadın şairlerinden Tilmaç Selmâsî'nin Türklerle Ermeniler arasında yaşanan çatışmalarını anlatması ve Ermenilerin İran'ın Batısındaki Osmanlı-İran sınırında yer alan Selmas ilindeki bölgelere yaptığı silahlı baskınları konu edinen eserler kaleme alması bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.[26] Bu örnek, bugün karşı karşıya olduğumuz meselelerin tarihî yanılgılardan beslendiğini ve bu sorunların tarihi doğru okuyarak halledilebileceğini göstermektedir. Bunun yanı sıra içinde bulunduğumuz sorunların halledilmesi adına tarihi göz attığımızda İranlılar'ın, Van sınırını zorla geçip Osmanlı tebaası olan Ermenilerden birçok esir aldığını, Osmanlı sefirinin arabuluculuğu sonucunda para karşılığında İran askerinin elinden kurtarıldığı görülmektedir. Ayrıca Musul Valisi'ne emir gönderilip bölgedeki Revândiz aşiretine destek sağlanarak İran askerinin hudut ihlâli yapmasının önlenmesi istenmiş ve Abbas Mirza ile Muhammed Ali Mirzâ'ya bir karşı mahal verilmesine rıza olmadığı bildirilmiştir.[27] Yukarıdaki örnekler konuyla ilgisiz gibi görünse de çözüme kavuşturulamayan güncel meselelerin ya da tanımı yapılmaya çalışılan toplumsal olayların, tarihî dayanaklardan yoksun çözüm yöntemleriyle halledilmeye çalışılması, ve yaşanan toplumsal dönüşümlerin onu doğuran süreçten beslendiğinin anlaşılması açısından değerlidir. Ayrıca söz konusu örnekler, İran'daki Meşrutiyet hafızasının, yanı başındaki kadim komşusu Türkiye'nin birçok

[25] Abdurrahman Ateş, ***Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri,*** Oltınpost Yay.,2012, Ankara, s.274-275.
[26] Hasan Bayburdî, ***Tarih-i Penâhendegân-i İran,*** Tahran, H.ş. 1349, s.50. (Akt. Kaan Dilek)
[27] Ahmed Cevdet Paşa, ***Tarih-i Cevdet, Sadeleştiren: T. Temelkuran***, VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1974, s.43.

meselesine sunacağı katkı açısından ne kadar önemli olduğunun anlaşılmasına yardımcı olabilir.

2.2. Fikri Kırılmalar ve Değişen Algılar

Yukarıdaki bilgiler ışığında İran'daki Meşrutiyet hareketlerinin etkin olduğu 20. yüzyıl'daki hareketlenmelerin kaynağının aslında 19. yüzyıl olduğunu tekrar etmek gerekir. Zira bu yüzyıl (19.yy), özellikle de Batı dünyasının ülkeye ağır ve derinden nüfuz ettiği İran'daki Edebiyat algısını değiştirdiği yıllara denk gelmektedir. Bu nüfuz hareketlerinin Kaçar Sarayı'yla toplumu birleştiren ve zaten hassas olan bağları zayıflattığını vurgulamak, İran'da toplumsal psikoloji ve edebiyat sosyolojisinin nasıl bir değişim süreci geçirdiğinin anlaşılmasına yardımcı olabilir. Zira İran'daki toplumsal hareket aynı anda iki koldan gelişmekteydi. Bir yandan dağınık kent pazarlarına ve dinî liderlere ortak bir tehdit oluşturarak, onları hükumete ve yabancı devletlere karşı duyulan ortak sıkıntıların farkına varan bölgeler arası bir orta sınıf içinde bir araya getiriyordu. Mülk sahibi bu sınıf içinde hem Pazar (Esnaf) hem de din adamlarıyla olan bağları nedeniyle sonradan geleneksel orta sınıf (Tabaka-i Mutavassıt-i Sünneti) olarak ün kazanmıştır.[28]

Siyasî değişimlerin ve buhranların etkisinin arttığı 19. yüzyıl'ın sonları ile 20. yüzyıl'ın başlarında İran'daki ekonomik durumun da pek iç açıcı değildir. Bu dönemin iktisadî verilerinden toplumun genelinin fakirlik ve yoksulluk içinde hayatlarını devam ettirmeye çalıştığı, iktidarı elinde tutan çok küçük bir grubun ise maddî refah içinde olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan bu iktisadî adaletsizlikler, siyasî bunalımları da beraberinde getirmiştir. Dönemin idarî hayatına hükmeden Kaçar sultanları ise bu gidişâtı değiştirmek için pek bir şey yapmamışlardır. Hanedan üyelerinin yaptıkları harcamalar, yoksulluk içinde yaşamaya çalışan halkın tepkisini bir kat daha arttırmıştır. Ülkenin servetinin büyük kısmını elinde bulunduran eşraf ise, köylülerin ürettikleri mahsullerinin çoğunu ellerinden almış ve bu sınıfın da iktisadî buhrandan derinden etkilenmelerine neden olmuştur. Zaman içinde ülkenin

[28] Ervand Abrahamian, "A History Of Modern Iran", ***Cambridge University Press***, 2008, s.49.

aslî gelir kaynağı durumuna gelen gümrük gelirleri de bu dönemde azalma kaydetmiştir. Dışardan getirilen mallar dâhilî üretimi geriletmiştir. Buna bağlı olarak küçük ticaretle meşgul olan esnaf da dışarıdan getirilen mallara karşı direnemeyerek zayıflamıştır. Sir John Malcom'un aktardığı; İran'ın 1803'deki gümrük gelirlerinin 150 milyon frank olduğu, Muzafferuddin Şah zamanı ise bu gelirlerin 32 milyon franka indiği yönündeki bilgi, dönemin iktisadî hayatının seyri bakımından önemli bir göstergedir.[29] Böyle bir duruma karşı tedbir alması gereken Kaçar Hanedanı yönetimindeki devlet ise Batılı ülkeler lehine olan anlaşmaları imzalayarak iktisadî buhranın derinleşmesine neden olmuştur.

Bu durumun farkında olan İranlı aydınlar, siyasî ve ekonomik çöküşü eleştirmekte, halkı sömürgeciliğe karşı uyanık olmaya davet etmekteydiler. Bunun bir neticesi olarak ekonomiyle ilgili kitaplar yazılmaya başlanmıştır.[30] 1906 yılında gerçekleşen Meşrutiyet Devrimi, İran toplumunu maddî ve manevî olarak etkilemesinin yanı sıra Edebiyatta da bir takım yenilikler meydana getirmiştir. Ancak bu yenilikler kendisini daha çok mazmunlarda gösterebilmiştir.

O dönemde kimi şairler şekil ve anlatımda da yenilik yapılması gerekliliğinden yola çıkarak bazı girişimlerde bulunsalar da klasik eserlerin kemikleşmiş kalıpları ve kuralları karşısında fazla bir şey yapamamışlardır. O dönemdeki şairler başta Türk Edebiyatı olmak üzere Rus ve Fransız Edebiyatı'nın etkisinde kalarak "vatan" ve "özgürlük" konularını, kasidede "memduh", gazelde ise "sevgili" yerine kullanmışlardır. "Eş'âr-i matbûâtî" denilen tasnif, terane, müstezat, gibi basın şiirleri ve günlük olayları yansıtan sade şiirler meşrutiyet devrimine rağmen eski şairlerin belli ölçüler çerçevesinde söyledikleri şiirlerin sahip olduğu üne sahip

[29] Muhammed Ali Katuzyan, ***İktisad-i Siyasî Ez Meşrutiyet Ta Sukut-i Rıza Şah***, (Ter. Muhammed Rızâ Nefîsî), Tahran H.ş. 1366, s. 114-117.

[30] Sismondy'nin Economic Politic adlı kitabı Daru'l-Fünûn muallimlerinden Fransalı Mösyö Richard ve Muhammed Hasan Şirazi tarafından Farsça'ya kazandırılmıştır (H.1300). Mirza İbrahim Navvab Bedai Negar yine bu yıllarda Medahil ve Meharic isimli kitapçığını kaleme almış, eserinde, İran'da yaşanan iktisadi buhrana dikkat çekmiştir. H.ş.1314'te de Han Hanan Siyaset-i Müdûn adlı eseri kaleme alan aynı müellif, kitabında İran'daki yanlış iktisadî ve siyasî temelleri tahlil etmeye çalışmıştır. Meliku'l-Muverrihîn Sipehr de, Kanun-i Muzafferi adlı eserini kaleme alarak ekonomik düzelmenin yollarını gösterme gayreti içinde olmuştur.

olamamışlardır.[31] Bu nedenle devrim meşrutiyet öncesinde olduğu gibi eski kalıplara bağlı kalarak Kasidecilik ve Gazelcilik devam etmiştir. Kimi şairler ise yenilik olsun diye Türk Edebiyatı vasıtasıyla Avrupa Edebiyatı'na özgü yabancı kelime ve deyimleri şiire sokma girişiminde bulunup bazen de aşırıya kaçmışlardır. Meşrutiyetten sonraki yaklaşık yirmi yıllık dönem içinde kaside ve gazele getirilen bazı mazmunlardan başka hiçbir şey kaside ve gazelin belirli vezinli ve edebî sanatlarla dolu ölçülerini aşamamıştır. Na'îm, Edîb'ül-Memâlik, Işkî, Edîb-i Nişâbûrî ve İrec Mirzâ bu dönemin en önemli şairleri olarak öne çıkmışlardır.[32]

Ülkenin bu durumunu yakından müşahede eden İranlı aydınlar da bu yaşananlar karşısında sessiz kalmamışlardır. Dönemin önemli yazarlarından Nazımu'l-İslâm Kirmanî, şiirlerinde bu endişe verici ortamı konu edinmiş, Kaçar Hanedanı'nın uygulamalarını eleştirerek dönemin iktisadî hayatına dair bazı önemli tespitlerde bulunmuştur.[33]

Yine bu dönemin ediplerinden olan Alihan Zahiru'd-Devle şiirlerinde fakirlerle zenginlerin arasındaki uçuruma değinmiş, yaşanan adaletsizlikleri, yönetici zümre ile halkın durumunu ortaya koymaya çalışmıştır:

یکی صد جامه دارد، جمله دیبا
یکی را عور می‌بینی سراپا
یکی بر تخت زر خفته شب و روز
یکی از صورت سرماست در سوز
یکی صد اسب و ده کالسکه دارد
برهنه پا یکی رو بر ره آرد
یکی را خانه و باغ است و ملک است
یکی بی‌خانمان است این چه سلک است[34].

[31] Mehmet Kanar, "İran" mad. ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** cild. 22, s. 427.
[32] Mehmet Kanar, Çağdaş ***İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say yay., İstanbul, 2013, s.189-190.
[33] Faruk Harabî, ***Siyaset ve İctima der Şiir-i Asr-i Meşrute***, Tahran Üniversitesi Yay. H.ş. 1380, s. 21, 47, 69, 147, 154.
[34] Faruk Harabi, ***Siyaset ve İctima der Şiir-i Asr-i Meşrute***, Tahran Üniversitesi Yay. H.ş. 1380, s. 21, 47, 69, 147, 154., PDF formatı için bkz. (Erişim) http://ayat.ir/?p=2065, 19 Nisan 2015.

Birinin dibadan yüz elbisesi
Diğerinin görünür baştan ayağa avreti
Birisi gece gündüz altın tahtta yatar
Diğeri soğuktan donar
Birisinin yüz atı, arabası var
Diğeri çıplak, yaya gezer
Birinin evi, bağı, bahçesi, malı mülkü var,
Diğeri evsiz bu ne biçim gidiştir.

İran'ın meşhur siması Mirza Ağahan ise, şiirlerinde değişen İran'ı resmederek halkın Nasıruddin Şah'a karşı söyledikleri sözleri nazmetmiştir:

Kork ey İran'ın dünya sevdalısı şahı!
Ki senden sonra kalkar ayağa bu halk…[35]

Yine Seyyid Eşrefuddin Nesim-i Şomal de halkın durumuna değinen şairlerden olmuştur:

Şu fakirlerin öfke ve rahatsızlığına bak
Kal ve makal-i zayıflara bak…[36]

İran'lı aydınlar kötü giden durumu bu şekilde eleştirirken, ülkedeki iktisadî ve siyasî çöküş batılı güçlerin ülkedeki konumlarını daha da pekiştirmekteydi. İktisadî kaynakların bu güçler tarafından ele geçirilmesi de siyasî bağımlılığı artıran bir unsurdu. Zaten bir müddet sonra İran, yabancılar tarafından yönetilmeye başlamıştı. Modern İran Edebiyatı'nda önemli bir yere sahip olan İrec Mirzâ, 1907'de konuyla ilgili kaleme aldığı şiirinde bu olumsuz gidişata ve gelişmelere yer vererek mevcut durumu şöyle anlatmaktadır:

انگلیس و روس

[35] Faruk Harabi, a.g.e., (Erişim) http://ayat.ir/?p=2065, 19 Nisan 2015.
[36] Faruk Harabî, a.g.e., (Erişim) http://ayat.ir/?p=2065, 21 Mart 2015.

گویند که انگلیس با روس
کرده است عهدی تازه امسال
کاندر پلتیک هم در ایران
زین پس نکند هیچ اهمال
افسوس که کافیان این ملک
بنشسته و فارغند از این حال
کز صلح میان گربه و موش
بر باد رود دکان و بقال[37].
ایرج میرزا

Derler ki İngilizlerle Ruslar yine bu yıl anlaşmışlar.
İran üzerine politikada da bundan sonra hiç geri durmazlar.
Yazık ki! İran'ın rehberleri bu ülkede,
Her şeyden habersiz oturmuşlar.
Kediyle fare arasında anlaşma,
Dükkânla bakkalı perişan eder.

Siyasî ve ekonomik bir çöküş içinde olan İran, bu durumun etkisini sosyal yapısında da hissetmişlerdir. Abbas Mirzâ, Emir Kebir ve Mirzâ Hüseyin Han Sipahsalar gibi durumu değerlendirebilen Kaçar Hanedanı içinden birkaç ıslahatçı, mevcut durumu ıslah etmeye yönelik teşebbüsler içinde olmuşlardır. İleride toplumsal değişimlere yol açacak bazı yeniliklerin öncüleri olmayı başarmışlardır. Bu sıralarda İran'ın batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi de kültürler arası diyalogu arttırmıştır. Bu diyalog, zamanla, gelenekçi İran kültürünün batı kültürüyle tezada düşmesine ve İran'daki geleneksel dokunun değişmeye başlamasına neden olmuştur. Abbas Mirzâ, ileride ülkedeki kültürel ıslahatların zeminlerini hazırlayacak olan ilk İranlı öğrencileri İngiltere'ye göndermiştir. Kendisinden sonra gelen Emir Kebir de ıslahatları devam ettirmiş ve bir Darü'l-fünûn tesis etmiştir.[38]

[37] İrec Mirzâ, ***Asâr-i İrec Mirzâ***, Tahran, H.ş. 1352, s.192, Ayrıca bkz. İrec Mirzâ, "İngiliz ve Rus" isimli şiir, (Erişim) http://irajmirza-sher.blogfa.com/cat-34.aspx, 15 Şubat 2015.
[38] Ahmet Kesrevî, ***Tarih-i Meşrutiyet-i İran***, Emir Kebir Yay. Tahran, h.ş. 1359, s.118.

Ancak, idare katında ıslahatların devamı yönünde ortaya konan sert tavır, birçok aydın devlet adamının da hapsedilmesiyle sonuçlanmıştır. İran'ın Fransa elçiliğinde görev yapmış olan Mirzâ Yusuf Hân Müsteşaru'd-devle de bunlardan biridir. O, özgürlük talebiyle eleştirel tarzda mektuplar kaleme almış ve bundan dolayı Kazvin'de hapsedilmiştir.[39] Ülkedeki olumsuz siyasî yapının yanı sıra sosyal gelişmeler, toplumsal sınıfların durumu, kadın ve o günün İran'ında kadının dünyası, eğitim durumları, gündelik yaşamda çektikleri zorluklar vs. ilk defa olarak Fars Edebiyatı'nın hem şiirinde hem de nesir türü eserlerinde görülmeye başlamıştır. Meliku'ş-şuara Bahar, ülkedeki bu geri kalmışlık ve cehalet ile geleneğin menfi tesirini şöyle tasvir etmiştir.

به کشوری که در آن ذره‌ای معارف نیست

به کشوری که در آن ذره‌ای معارف نیست
اگرکه مرگ ببارد کسی مخالف نیست
بگو به مجلس شورا چرا معارف را
هنوز منزلت کمترین مصارف نیست[40].

ملک‌الشعرای بهار

Öyle bir ülke ki zerre yok mearif/bilgin.
Ölüm yağsa kimse değil muhalif…
Söyle Şura meclisine neden hala!
Bilginlerin işe yaraması için gayret sarf etmez…

Yahya Reyhan ise, ilimden ve teknolojiden tamamen yoksun İran toplumunu şu şekilde anlatır:

İlim dediğin yoktur yeri bu ülkede
Teknoloji dediğin uğramamıştır bu yere.

[39] Ahmet Kesrevî, a.ge, s. 211.
[40] M. Gulben, ***Bahar ve Edeb-i Farsî***, Cilt II, Tahran, H.ş. 1371, s.277. Ayrıca bkz. Meliku'ş-şuara Bahar, "Öyle Bir Ülke ki Zerre Yok Mearif", (Erişim) http://www.ayeneh.net/poems/PoemDetail.aspx, 23 Nisan 2015.

Şiirleriyle İran'daki kadın sorunlarına ve cehalete de eğilen Nesim-i Şomal de:

…
در همه خانه‌ی ما یک ملّا
از زن و مرد نمی‌شد پیدا
خانه‌مان طاقچه‌ها، سرتاسر
بود خالی ز کتاب و دفتر
گوش ما نام معلم نشنید
چشم ما کاغذ و مشق ندید[41]
نسیم شمال

Bütün evlerde bir molla
Kadın erkek değil peyda
Evler baştanbaşa raflar
Ama yok defter ve kitaplar
Kulağımız bir muallim sesi (ismi) işitmedi
Gözümüz bir defter kitap görmedi…

Şeklinde devam eden şiirinde sade, bir ev kadınının dilinden o günün sosyal durumuna, yaşanan gelişmelere değinmekte, ilmî geriliğe ve kadınların sosyal konumuna dikkat çekmektedir.[42]

Meşrutiyet öncesi İran'da şehirli kadınlar sosyal meselelere uzak durduklarından dolayı dönemin şiirine fazla yansımamışlardır. Terzilik ve buna benzer işlerle meşgul olan kadınlar istisna tutulursa, şehirdeki orta halli ailelerde ev işleriyle uğraşan kadınlar geleneğin belirleyici etkisiyle ev dışında hemen hemen hiçbir işle uğraşmadıklarından topluma girememişlerdir. Dışarıda en fazla işi olan kadınsa,

[41] Meysem Arabî, ***Fars Dili ve Edebiyatında Kadına Bir Bakış,*** (Erişim) http://hhw.blogfa.com/page/zda21.aspx, 22 Nisan 2015.
[42] Nesim-i Şomal, ***Divan-ı Kamil-i Nesim-i Şomal***, Tahran, H.ş. 1371, s.512.
Ayrıca bkz. Muhammed Rıza Cevad Yegâne, Tahran Üniveristesi Soyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, ("İran'da Hicab'ın Ortaya Çıkışında Kültürel ve Edebî Alanlar: Muhalifler ve Karşıtları" konulu çalışma),(Erişim) http://www.iranzanan.com/cultural/cat-81/001768.php, 23 Mayıs 2015.

aşağı sınıflara mensup gündelik temizlik ve hizmetçilik yapan, okuma yazma bilmeyen kesimdendir.[43]

Yine olumsuz gidişatın bir göstergesi olarak Kaçar döneminin sonlarına doğru okuma yazma oranı bir hayli düşmüştür. Sadece eşraftan bazı kadınlar, zengin tüccar kızları ve yer yer elit kültürlü molla kızları okuma yazma bilmekte ve ilimle meşgul olmaktaydılar. Yine, orta sınıf halk, bazen kızlarının dini gereksinimleri için onları Kur'an kurslarına göndermekteyse de, bundan amaç kızlarının sadece Kur'an okumayı öğrenmeleri olmuştur. 19. yüzyılın başında azınlıklar tarafından kız okulları açılmış, fakat bu okullara sadece azınlıkların kız çocukları devam edebilmiştir. Bazı İranlı aileler kız çocuklarını bu okullara göndermişse de, toplumun geneli bu duruma hoş bakmamıştır.[44]

Meşrutiyet dönemi İran şiirinde kadınların konumunu en çok konu edinen şairlerden birisi Seyyid Eşrefuddin Hüseynî (Nesim-i Şomal)'dir. Şiirlerinde kadınların eğitimi, okuma yazma durumları ve sosyal konumlarına dair hususları şöyle işlemiş:

فرمود فخر كائنات علم از براي مؤمنات
يار و رفيق و همدمست اي دخترك بيدار شو
فرمود ختم المرسلين تحصيل علم و خط و دين
از بهر نسوان لازم است اي دخترك بيدار شو[45].
نسيم شمال

Fahri kâinat-ı âlem, mü'minler için buyurdu!
Dost, arkadaş, yaren uyanın Ey Kızlar!
Hatemu'l-Mürselin ilim ve din tahsili buyurmuştur
Sizin için bundan elzem yoktur uyanın Ey Kızlar!

[43] Tahran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ***Röportaj***, (25 Mayıs 2015).
[44] Tahran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ***Röportaj***, (25 Haziran 2015).
[45] ***Divan-i Kâmili Nesim-i Şomal***, Tahran 1370, s. 221.

Ayrıca değişen İran'la beraber İranlı kadınların kaderlerinin şu şekilde değişmesini arzu etmiştir:

"Önce kızlar zanaat sahibi olsunlar,
Sonra evlensinler, evlerinde rahat olsunlar
İffet ve ismetle dolsunlar,
Bu yeni sözlerden de lezzete gark olsunlar."

Böylece yaşanmakta olan sosyal ve siyasî oluşumların etkisinde kalan İranlı yazarlar, ele aldıkları meselelerle, geliştirdikleri yeni tarz üslup ve düşünce yapılarıyla meşrutiyet edebiyatı adı altında yeni bir akımın doğmasına önayak olmuşlardır.

2.3. Modern Fars Edebiyatı ve Devrime Giden Yol

16. yüzyıl'dan itibaren Batı (Avrupa) yaşanan son gelişmeler ışığında hem sosyal hem siyasî hayatta hızlı bir şekilde aşama kaydetmiştir. Avrupa'da sürekli teknik gelişmelerle ilgilenen okullar ve bu alanda kullanılan bilim, teknik bilim, fabrikalar, kurumlar gelişirken, üniversitelerin sayısında artış olmuştur. Bununla birlikte milletlerin birbirleriyle olan etkileşimi de daha kolay hale gelmiştir. Bu ilerlemelerin yarattığı etki sonucunda o dönem İran yönetimini ellerinde bulunduran Kaçar şahları, Batı yanlısı bir düşünce yapıları mevcuttu.[46] Yüzyılın sonunda Avrupa'ya seyahate çıkan ilk Kaçar Hükümdarı Nâsırüddin Şah olmuştur. Babasının yerine geçen oğlu Muzafferüddin Şah da babası gibi yumuşak huylu ve devlet yönetecek siyasî kapasitenden yoksun bir yöneticiydi.[47] Avrupa seyahatlerinin açık bir hedefi olmasa da, şah ve ülkenin ileri gelenleri Avrupa ile İran arasındaki siyasî ve sosyal yaşamın farkını görme fırsatı buldular.

[46] Mehmet Kanar, Çağdaş ***İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say yay., İstanbul, 2013, s.19.
[47] Cevad Şeyhü'l Îslamî, Muzafferüddin Şah Kaçar, ***Rahnemâ-yi Kitab, Mordad-Mihr 1349***, Sayı 5-7 s. 367-381, Yahyâ Âryenpûr, ***Ez Sâbâ tâ Nîmâ,*** 2, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi İran Çalışmaları Bölümü.

Nâsırüddin Şah Avrupa'yı görmeden önce Abbas Mirza, gezdiği ülkeler hakkında bilgi sahibi olmuştu. Bu gezilerle birlikte Büyük Kâimmakam[48] gibi iş bilir kimseler; eğitim, siyasî ve toplumsal bir değişime gerek olduğunu anlamışlardır.

Kaçarların mutsuz veziri Abbas Mirzâ,[49] babasının kayıtsız davranışlarına rağmen, büyük işler yapmak ve İran toplumunda sağlam bir düzen kurmak istemiştir. Abbas Mirzâ 1799 yılında Azerbaycan hâkimi olmuş ve hükümete isyan edenlere karşı mücadele ederek bölgenin hâkimiyetini sağlayıp isyanları bastırmayı başarmıştır.

Abbas Mirzâ, özellikle Azerbaycan'da gerçekleştirmeye çalıştığı Avrupaî tarzdaki ıslahat hareketleriyle şöhret kazanmış bir devlet adamıydı. Eğitimde, idarî ve bilhassa askerî sahada Batılı modellere dayalı birtakım düzenlemeler yaptı. III. Selim'in gerçekleştirdiği ıslahatı Tebriz'de uygulamaya çalıştı. İngiltere ile sıkı bir münasebet kurarak bu ülkeye talebe gönderdi. Ruslara karşı koyabilmek için Azerbaycan ordusunun Batılı usullere göre eğitimini sağlamaya çalıştı ve bu hususta Osmanlılardan büyük ölçüde faydalandı.[50]

Abbas Mirza'nın danışmanı da, Büyük Kâimmakam[51] adıyla tanınan Mirza İsa Ferâhânî idi. Hedefleri, düzenli bir ordu oluşturmak, huzurlu ve eğitim seviyesi Avrupa standartlarında bir toplum meydana getirmek olan bu iki kişi, gayretle çalışmaya başlamış ve az da olsa yaptıkları çalışmaların sonuçlarını almışlardır. Ancak, Rusların, Gürcistan'a asker çıkarmaları Abbas Mirzâ'yı hedeflerinden uzaklaştırmış planlarını hayata geçirme fırsatı bulamamıştır. Bütün bu huzursuzluklara rağmen devlet adamlığı sıfatını gösteren Abbas Mirzâ, 1809 yılında iki İranlı öğrenciyi üniversite öğrenimi için Avrupa'ya göndermiştir.[52] Daha sonra

---

[48] M. Cevad Şekûr, ***Berresîhâ-yi Tarihi***, 1352 Behmen-İsfend, sayı 6, s.263-269.
[49] İslâm Ansiklopedisi, "Abbas Mirza" Mad., cild 1, 1998, s. 27-28.
[50] Cihat Aydoğmuşoğlu, "Abbas Mirza ve Dönemi, (1789-1833)", ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,*** cild. 4, 2011, s.19.
[51] Kaymakam sözcüğü, Arapça'da "yerine" anlamına gelen kâim (قائم) sözcüğüyle rütbe, mevki anlamına gelen makâm (مقام) sözcüğünün birleşmesinden oluşur. Kâim-makâm, Osmanlı döneminde Padişahlık makamını temsil ederken, günümüzde ise Hükümeti temsil eder. Türkiye'nin kuruluşundan 50'li yıllara kadar terimin Türkçesi olan İlçebay terimi kullanılmış ve İran kültüründe de aynı anlamı karşılamaktadır.
[52] Faruk Sümer "Kaçarlar", ***Diyanet İslâm Ansiklopedisi***, XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 2001, s.51.

1815 yılında beş kişi daha göndermiştir. Bu yedi kişi arasında en meşhurları, ilk Farsça gazeteyi çıkaran Mirza Salih Şirazî ve 1820'de Avrupa'dan döndükten sonra Abbas Mirzâ'nın özel doktoru olan, kardeşini de Abbas Mirzâ'nın emriyle maden fakültesinde okumak üzere Rusya'ya gönderen Mirza Bâbâ-yı Efşâr'dır.[53]

Abbas Mirzâ'nın yenilik yolunda attığı diğer önemli bir adım, İran'da ilk matbaayı kurmasıdır. İlk silah fabrikasını ve Hoş kentinde askerî dokuma fabrikası da onun yönetici olduğu dönemde kurulmuştur. Seçkin bilim adamları ve çevirmenleri sürekli olarak yazmaya teşvik etmiş, yapılan çalışmaların yürütülmesinde onların bilgi birikimi ve deneyimlerinden istifade etmiştir.[54]

19. yüzyıl'da Avrupa'dan İran'a askerî ve siyasî heyetlerin gelip gitmesi, İran halkının Batı'yla ilk iletişime geçip Batı'yı tanıma fırsatı yakaladığı dönem olmuştur. Her ne kadar Avrupa devletleri gönderdikleri heyetlerle kendi çıkarlarını koruduklarına dair yaygın bir kanaat oluşsa da bu durum İranlılar'ın, Avrupalılar'ın eğitim, teknoloji ve yönetim şeklinden daha çok haberdar olmalarını beraberinde getirmiştir.[55]

Avrupa'ya yönelik bu açılımla birlikte sosyal hayatın diğer alanlarında da bazı değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Nâsırüddin Şah zamanında Dârü'l- fünun öğrencisi olmuş ve defalarca İran'ın siyasî görevlisi olarak Petersburg, Londra ve İstanbul'da bulunmuş olan Muhsin Han Muşîrü'd-devle 1891 yılında Adalet Bakanı olmuş ve düzenli bir adalet sistemi kurmaya çalışmıştır.[56]

Nâsırüddin Şah'ın Emînü'l-mülk ve Emînü'd-devle lakaplı veziri Mirza Ali Sînekî, Batı'daki ilerlemeleri yakından takip etmiş, posta ve gümrük teşkilatlarının

[53] Abdûlhüseyn Zerrînkûb, ***Gozeşteha-yı Edebiyat-ı İran***, Tahran, H.ş. 1375, s. 97
[54] Cihat Aydoğmuşoğlu, "Abbas Mirza ve Dönemi, (1789-1833)" ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,*** cild. 4, 2011. s.19.
[55] Rıza Kul-i Hân, ***Târih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî***, (Yay. Haz. Cemîd Kiyânfer), İntişârât-ı Esâtir, Tahran, h.ş.1380, s.7487.
[56] Yılmaz Karadeniz, ***Kaçar Hanedanı (1795-1925),*** İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2004, 71.

yöneticiliğini yaparken sözü edilen bu iki kurumun ıslah edilmesinde yararlı çalışmalar yapmıştır.[57]

Bu arada bilimsel Farsça ile birkaç kitap kaleme almış, bunlardan Felekü's-saâde, eski astrologların ve kâhinlerin hurafe inançları reddeden, falcıların, cincilerin ve kâhinlerin kişinin alınyazısını tayin edemeyeceklerini ve değiştiremeyeceklerini öğreten eserlerden birisi olmuştur.[58]

İran toplumunun kültürel ilerlemesi yolunda çalışan şehzadelerden biri de, daha çok Mutemedü'd-devle lakabıyla tanınan ve Nâsırî devresinin ünlü bilginlerinden olan, Abbas Mirzâ'nın oğlu Ferhad Mirzâ'dır. Ferhad Mirzâ, dünya coğrafyası hakkında yazılmış İngilizce bir kitabı Câm-ı Cem adıyla Farsça'ya çevirmiştir. Onun yazdığı eserler İran toplumunun Batı'yı tanımasında ve Batı'ya açılmasında etkili olmuştur.[59]

İran'ın siyasal ve toplumsal dinamiklerini derinden etkileyen en önemli tarihsel gelişimin 16. yüzyıl'da Safevî Devleti'nin kuruluşu olduğu bugün tüm araştırmacılar tarafından genel kabul görmektedir. İran'da 19. Yüzyıl'da belirginleşen kimlik inşası ve milliyetçiliğin temel taşlarını oluşturan Şiilik ve Fars Dili etrafında şekillenen kültürel mirasın da günümüze ulaşmasının ana kaynağının Safevîler olduğu görülmektedir.[60]

Özellikle Safevîler döneminde din adamlarına yüklenen toplumsal ve siyasal roller, Safevîler sonrası Pehlevî Hanedanlığının kurulmasına kadar geçen süreçte, İran toplumunda oluşan sosyo-politik boşluğun din adamları tarafından doldurmasına

[57] M. Tancoigne, ***A Narrative of a Journey into Persia and Residence at Tahran***, London, 1820, s.76.
[58] E. Pâkrevân, ***Abbas Mirza ve Feth Ali Şah: Neberdhâ-yi Deh Sâle İran ve Rus***, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran, H.ş.1376, s.1.
[59] Rıza Kurtuluş, "Kaçarlar" Mad., ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** Cilt 14, s.54.
[60] Bayram Sinkaya, "İran İslâm Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", ***Ortadoğu Siyasetinde İran***, Ankara, 2011, s. 5

zemin hazırlamış ve sonuçta Şii din adamları İran'ın en önemli politik figürleri haline gelmişlerdir.[61]

Yine İran'da devrim sürecini, modern toplumsal ve siyasal dinamiklerini doğrudan etkileyen yakın tarihin en önemli gelişmesinin 1906 yılında sonuca ulaşan Meşrutiyet hareketi olduğu görülmektedir.[62] Ayrıca Şii din adamlarının modernleşme çabalarına destek olması etkili olmuş bu durum edebiyata da olumlu bir hava katmıştır.[63]

İran'da devrime giden sürece etki eden diğer önemli dönüm noktaları da 1951 yılında İran petrollerinin millileştirilmesi girişimi ve Musaddık yönetimi dönemi yaşanan gelişmeler olmuştur.[64]

Soğuk Savaş döneminin başlangıç yılları sayılabilecek olan 1950'lı yıllarda, İranlı aydınlar arasında ve Sovyetler Birliği etkisinde kalan Hizb-i Tude-yi İran (İran Tudeh Partisi) gibi partiler aracılığıyla İran'ın ulusalcı siyasal vurgularının arttığı bir dönem gözlenmektedir. Bu dönemde İran Meclisi'ndeki Milli Cephe Grubu ve bu grubun lideri Muhammed Musaddık da ulusalcı politikalara vurgu yapan bir yaklaşımla siyaset sahnesinde yer almaktadır.[65] Musaddık, ABD menşeli şirketlerin o dönemde Suudi Arabistan ve Venezüella petrollerini işletme karşılığında kârın yarısını petrol sahibi ülkelerle paylaştığını görmüştür. Bu nedenle, Anglo-Iranian Oil Company adlı İngiliz petrol işletmecisi şirketle 1933 yılında imzalanan ve ardından defalarca eklemelerin yapıldığı anlaşmaya karşı çıkmıştır.[66] Musaddık, İran'ın bu şirketin petrol işletmelerinden elde edilen kârdan çok az pay aldığını savunmuştur. 28 Aralık 1949 yılında söz konusu anlaşmanın yeni eklemelerinin İran Meclisi'nde onaylanması gündeme geldiğinde Musaddık, anlaşmanın onaylanmaması yönünde

[61] Bu savın İran yakın tarihindeki ilk örneği İngiliz tütün rejisine karşı Ayetullah Şirazî'nin verdiği ünlü Tonbekî (tütün) fetvası ve bu doğrultuda gelişen din adamları öncülüğünde ilk sömürge karşıtı ayaklanmadır.
[62] Mehmet Kanar, Çağdaş ***İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say Yay., İstanbul, 2013, s.21.
[63] Kaan Dilek, ***İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasî Gelişmeleri***, Akademik Ortadoğu, Cilt 2, Sayı, 1, İstanbul, 2006, s. 49-68.
[64] Yalçın Sarıkaya, ***Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik***, Ötüken Yay., İstanbul, 2008, s.113.
[65] Yalçın Sarıkaya, a.g.e. s. 115-116.
[66] Ervand Abrahamian, "A History Of Modern Iran", ***Cambridge University Press***, Clevland, 2008, s.129.

hareket etmiştir. Hizb-i Tude-yi İran ve İran Milli Cephe Grubunun halk arasında başlattığı propagandalarla, İran petrollerinin millileştirilmesi istemiyle halk gösterileri başlamıştır.[67]

O dönemde İran'ın Başbakanı olan Şah'ın yakın adamı ve İngiliz siyasetlerinin savunucusu (Sepehbud) Hac Ali Rezmaradır. 3 Mart 1951 yılında petrolün millileştirilmesinin teknik, ekonomik ve siyasî ortamla uyuşmadığını ve bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söyledikten sonra bir suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir. Bunun üzerine Musaddık, İran'ın yeni başbakanı olmuştur. Musaddık'ın, İran petrollerinin millileştirilmesiyle ilgili söylemlerini hayata geçirecek siyasî güce ulaştığı 1951 yılı, aynı zamanda başta İngiltere olmak üzere birçok ülkenin Musaddık aleyhinde plan ve propagandalara başladığı bir yıldır.[68]

Musaddık'ın 28 Nisan 1951 yılında Başbakan olur olmaz yaptığı ilk girişim 30 Nisan tarihinde İran petrollerinin millileştirilmesiyle ilgili kanunu meclisten geçirmek olmuştur. Bu sürecin ardından 1952 yılında Musaddık'ın liderliğini yaptığı Milli Cephe ile Hizb-i Tude'nin Meclis çoğunluğunu elde etmesi sonucunda İran Şahı'nın tahtından feragate zorlandığı bir dönem yaşanmıştır. İran Şahının bu baskılara dayanamayarak Roma'ya kaçışı, Batılı ülkelerin darbe planlarını hayata geçirmeye başladığı dönem olmuştur.[69] İngilizlerin ABD ile anlaşarak hazırladığı darbe planının önderliğini General Zâhidî yapmıştır. İlk girişimi başarısızlıkla sonuçlanan darbe planı, 19 Ağustos 1953 tarihinde tekrar hayata geçirilmiş ve General Zâhidî önderliğinde darbeciler Musaddık'ı düşürmüştür. Roma'ya kaçan İran Şahı, Musaddık'ın azledilerek tutuklanmasının ardından, üç gün sonra İran'a geri dönmüştür.[70]

İran'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yanlısı politikalara kayması kaygısının öncelikle tehdit algısı olarak görüldüğü İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dış politikasında 1953 yılında Musaddık'a karşı yapılan askerî

[67] Yalçın Sarıkaya, a.g.e. s. 98.
[68] Daniel Yergin, ***Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü,*** Ankara, 1999, s.520.
[69] Ervand Abrahamian, a.g.e. s. 135-136.
[70] Kaan Dilek, ***İran'ın Orta Asya Politikaları, Rapor,*** Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011.

darbenin kendilerince birçok haklı gerekçesi vardır. İran siyasî ve toplumsal dinamiklerinin bu darbe girişimiyle çok ciddi kırılma yaşadığını zaman içerisinden gelişen olaylardan anlamak mümkündür. Zira bu gelişmeler ardından Şah kişisel otoritesini tesis yoluna gitmiş ve polisiye tedbirlerle İran toplumunu patlama noktasına ulaştırmıştır.[71] Bu dönemden itibaren İran'da yaşanan her gelişme bir hayal kırklığı (şikest) suretinde toplumun geneline sirayet etmiştir. Bu ruh hali sosyal hayatın her alanında olduğu gibi başta şiir olmak üzere edebî türlerde etkisini göstermiştir.[72] Şikest yani mağlubiyet/yenilgi, Musaddık sonrası İran Edebiyatı'nda şairlerin ruh halini ifade ettikleri dönemin genel karşılığı olarak bilinmektedir. Bu dönemde İran toplumunun ileri gelenleri, şairler, yazarlar ve aydınlarda toplum üzerindeki yönetim baskısının artıp, daha özgüre bir toplumun oluşması ümidinin gittikçe kaybolduğu bir dönemin adı olarak kabul görmüştür.

Genel kanaate göre Şah'ın ABD'nin desteğiyle İran'a dönüşü ve İran'da 1953'te Musaddıka'a karşı gerçekleştirilen darbe sonucu yönetimi yeniden devralması, ülkede siyasî ve edebî açıdan yeni bir dönemi başlatmıştır. Şahın ülkeye dönüşüyle, İran toplumuna dayatılan Amerikan kültürünün etkisi iyice artarken, sivil toplum kuruluşları da yönetim tarafından sıkı takip ve baskı altına alınmıştır. Düşünce ve kültür hayatına yönelik baskıların artırıldığı bu dönemde İran şiirinde toplumsal sembolizm yaygınlık kazanmış, içerik açısından şiirin merkezine "yeis" kavramıyla adlandırılan "toplumsal mutsuzluk" teması girmiştir.[73]

Dönemin önemli ismi Ahmed Şamlu, "Şebane" adlı şiirinde o zamanki toplumsal vaziyeti şöyle tasvir etmektedir:

شبانه

کوچه ها باریکن

دکونا بسته س

خونه ها تاریکن

[71] Yalçın Sarıkaya. a.g.e. s.86.
[72] Şems-i Lengerûdî, ***Târîh-i Tahlîlî-yi Şi'r-i Nov***, Tahran, h.ş. 1377, C. 2, s. 277.
[73] Hicabi Kırlangıç, "Musaddık Sonrası İran Şiirinde Yeis", ***Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi***, II, Yıl 2002, Sayı 6, s.10.

طاقا شیکسته س
از صدا افتاده تار و کمونچه
مرده می برن کوچه به کوچه.[74]
احمد شاملو

Sokaklar dar
Dükkânlar kapalı
Evler karanlık
Çatılar çökmüş
Sesi soluğu kesilmiş
Târın kemançenin
Ölü götürürler sokak sokak.

Musaddık'ın 1953 yılında görevden azledilişiyle başlayan kaotik süreç, 1960'lı yıllara kadar devam etmiş, 60'lı yılların ortalarında ise şairler, hayal kırıklığı ve mutsuzluktan yavaş yavaş sıyrılmaya başlamışlardır. Bu dönemle birlikte yıpranan sinir uçlarını onarmaya başlayan İran toplumunda, baskı ortamını aşmaya yönelik kıpırdanmalar artmaya başlamıştır. Bu bakımdan 1960'ların sonlarında şiirin başat teması konumuna, toplumsal mücadele ve başkaldırı yerleşmiştir. İkinci dönemde saf şiiri savunan ve şiiri her türlü toplumsal yükümlülükte beri gören "Movc-i Nov" hareketi de etkili olmakla birlikte toplumcu ve siyasî şiir daha çok yansıma bulmuştur. Bu nedenle ikinci dönem için "Başkaldırı ve Savaşım Dönemi" adlandırmasını uygun bulanlar olmuştur.[75]

Şah karşıtı politikalarıyla öne çıkan bir din adamı olarak Ayetullah Humeyni'nin İran siyasî sahnesine çıktığı ve aslında İran muhalefetinin liderliğine yükseldiği dönem bu dönemdir. Bu dönemde, Humeyni ve İran Milli Cephe liderleri tutuklanmış ama kısa bir süre sonra Ayetullah Humeyni 1964 yılında sürgüne gönderilmiştir.[76] 1979 İran Devrimini analiz eden birçok araştırmacı, devrim sürecinde sosyal, ekonomik ve

[74] Ahmed Şamlu, "Şebâne", ***Mecmûa-i Âsâr--i Defter-i Yekom: Şi'rhâ,*** Tahran, H.ş.,1380, s.466. Ayrıca bkz. Ahmed Şamlu, "Şebâne", (Erişim) http://parsseh.com/11621/, You Tube videosu için bkz: (Erişim) https://www.youtube.com/watch?v=hwrqUvxZL0Y. 22 Nisan 2015.
[75] Hicabi Kırlangıç, "Musaddık Sonrası İran Şiirinde Yeis", ***Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,*** II, Yıl 2002, Sayı 6, ss.7-18.
[76] İmam Humeyni, ***Konuşmalar***, Objektif Yay., İstanbul, 1991, s. 25-26.

politik faktörler, Şii İslâm öğretisi, ekonomik koşullar, çarpık/eşitliksiz gelişmecilik, bürokrasi ve hiyerokrasi arasında çatışma, sınıf mücadelesi, Ayetullah Humeyni'nin karizmatik liderliği gibi birçok faktörü öne çıkararak varsayımlarda bulunmaktadırlar.[77]

2.4. Meşrutiyetten Devrime İran'da Basın

Kimi İran araştırmacısı, Şii İslâm'ın devrim sürecinde sosyal, ekonomik ve politik faktörlere oranla daha az etkili olduğunu düşünmektedir.[78] Ayrıca çarpık/eşitlikten uzak gelişme teziyle Ervand Abrahamian, Şah dönemindeki ekonomik, ticarî ve sanayi atılımları karşısında siyaset ve insan hakları, bireysel özgürlükler alanlarında açılımların yapılamamasını, dolayısıyla eşitliksiz bir gelişme yaşanarak toplumsal gerginliklerin körüklendiğini ve sonuçta bu gelişmelerin Şah'ın sonunu hazırladığı görüşünü benimsemektedir.[79] Said Amir Arjomand da İran devrimiyle ilgili; Şah tarafından oluşturulan bürokratik güçler (elit kesim, askerî ve sivil bürokrasi, işverenler ve rantiye sınıfı) ile hiyerokrasi (dini hiyerarşi, esnaf sanatkar ve küçük işletme sahipleri tarafından desteklenen geleneksel ulema, din adamları) arasındaki çatışmanın devrimi ortaya çıkardığını düşünmektedir. Aslında bu mücadelenin klasik siyasal çekişmeden farklı olmadığını ve devrim ile İran'da niteliksel olarak çok fazla bir değişikliğin yaşanmadığını, taç giyen Şah yerine sarıklı ulemanın geçtiği yorumunda bulunmaktadır.[80]

İran'da yaşanan devrimle ilgili diğer analizlerde, ekonomik sorunlar ile devrim arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışan araştırmacılar, Marksist sınıf mücadelesi çerçevesinde modern burjuva ve işçi sınıfı arasındaki çekişmeden hareketle devrimi analiz etmeye çalışmaktadırlar. Parsa ve Moaddel gibi araştırmacılar, İran devrimine yaklaşımında dinî öğretinin değil, bizatihi ekonomik koşullar ve çıkar ilişkilerinin

[77] İmam Humeyni, ***Vasiyetname***, Objektif Yay. İstanbul, 1991, s. 37.
[78] Nikki Keddie, "The Roots of the Revolution; an Interpretative History of Modern Iran", ***Yale University Press***, New Haven and London, 1983, s. 62-64.
[79] Ervand Abrahamian, "Iran between Two Revolutions", ***Princeton University Press***, New Jersey, 1982, s. 80-90.
[80] Said Amir Arjomand, Turban of the Crown, ***Oxford University Press***, New York and Oxford, 1988, s.42-45.

devrim sürecinin belirleyici faktörleri olduğunu ileri sürerler.[81] İran devrimi üzerine bazı analizlerde de ekonomik koşullar ve çıkar ilişkilerine değinilmeden Ayetullah Humeyni'nin karizmatik kişiliği ve İslâmî öğretinin devrimci söylemlerinin devrim sürecinin en önemli faktörleri olduğu üzerinde durulur.[82]

1979 İran devrimini analiz etmeye çalışan birçok araştırmacının farklı yaklaşım, ekol ve ideolojilerle hareket ettiğini düşünmek mümkündür. Kimi araştırmacı ekonomik koşulları, çıkar ilişkilerini öne çıkarırken kimisi de politik yapıyı ve dinî öğretiyi öncelemektedir. Oysa İran'da devrim sürecinde tüm bu koşulların birbirini etkilediği, salt bazı koşulların ideolojik yaklaşımla öncelemesinin yanlış olduğu fikri de mevcuttur.[83]

Okullar dünyanın her yerinde müspet değişimin başlangıç noktaları olmuştur. İran'da da her yönden Batı'ya açılış, Avrupaî okulların açılmasıyla başlamıştır. Dârü'l-fünun küçük bir üniversite mahiyetinde olup, bu öğretim kurumunda Fransız Dili ve Edebiyatı, tıp, tabiî bilimler, mühendislik, matematik, musiki ve askerî sanatlar eğitimi verilmekteydi.[84] Dârü'l-fünun'un ilk profesörleri yedi Avusturyalı akademisyenden ibaretti. 1844 yılında yükseköğrenim için Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin bir kısmı ise bu profesörlerin tercümanlığını yapmaktaydı.[85]

İran'ın kültürel ve sosyal değişimini hazırlayan sebeplerden biri de matbaanın İran'a girmesi olmuştur. Bu süreçten itibaren İran'a matbaanın sistemli bir şekilde girişi Kaçar Hanedanı döneminde Tebriz valisi şehzade Abbas Mirza gayretleriyle başarılmıştır. Zeynelabidin Tebrîzî ve Mirza Salih Şirâzî'ye her türlü maddî yardımı yaparak bu şahısların matbaa ile ilgili tekniği öğrenmelerini sağlamıştır. Matbaa ile ilgili tekniği öğrenen Tebrîzî ve Şirâzî, Tebriz'de ilk İran matbaasını kurmuşlardır.

[81] Misagh Parsa, The Social Origins of the Iranian Revolution, ***Rutgers University Press***, New Brunswick, 1989, 668-670.
[82] Hamid Algar, İslâm Devriminin Kökenleri, İşaret Yay. İstanbul, 1988. s.18
[83] Ervand Abrahamian, "Iran Between Two Revolution", ***Princeton University Press***, New Jersey, 1982, s.34.
[84] Ruhullah Halıkî, ***Sergozeşt-i Musiki-yi İran***, Tahran H.ş 1333, s. 349-345
[85] Bijen Jazani, Vaghayeye Si Saleye İran, Çemen Basımevi, Tahran, 1979, s.7.

Devlet matbaası olarak kurulan Çaphâne'de kitaplar çoğaltılmaya başlanmıştır. Devlet matbaalarının dışında üç tane özel matbaa da kurulmuştur.[86]

Abbas Mirzâ 1812 yılında Ruslardan dört baskı makinesinden ibaret olan bir matbaa satın almış ve bu matbaa 1818 yılında Tebriz'de çalışmaya hazır hale getirilmiş, böylelikle İran'da da Farsça kitap basımına başlanmıştır. Abbas Mirza'nın kurduğu matbaa daha sonra 1824 yılında Tahran'a nakledilmiş, bundan on üç yıl sonra Mirza Salih Şirâzî ilk Farsça gazeteyi yayınlamak istediğinde Tahran'ın ikinci matbaasını kurmuştur. Ondan sonra Isfahân, Şirâz ve Rızâiye'de matbaalar kurulmuş, Meşrutiyet Fermanı'nın ilanı ile birlikte matbaaların sayısı artış göstermiştir. Zira çeşitli gazeteler yanında edebî ve bilimsel eserlerin basımına duyulan ilgi bu artışı gerekli kılmıştır.[87]

Gazete dünyanın her yöresinde toplumdaki sosyal değişimlere ilham olup kaynaklık etmiş bir iletişim aracıdır. Mesajı vermek isteyen kişi bir satırla bütün toplumun zihnine ulaşabilmektedir. Gazete bu işlevi yapacak en iyi araçların başında gelmektedir. Zira yeni şeyler söylemek, halka yeni düşünceleri, sosyal ve hayatî konuları tanıtmak için gazeteden daha iyi bir vasıta olamaz. Bu anlayışla Batı'daki teknolojik gelişmelere ayak uydurmaya çalışan İran toplumunda ilk gazete, 19. yüzyıl'da i yayınlanmış ve yukarıda bahsedildiği gibi ilk Farsça gazeteyi Mirzâ Salih Şirâzî çıkarmıştır.[88]

Hâc Bâkır-ı Kâzerûnî'nin oğlu olan Mirzâ Sâlih, sağduyulu ve ileri görüşlü birisidir. Önceleri Abbas Mirzâ'nın emrinde çalışan Sir Gird Lindizi adlı bir İngiliz subayının mütercimliğini ve kâtipliğini yapmıştır. Mirzâ Sâlih, İran'da yeni düşünce tarzını getirenlerin öncülerinden ve özgürlük isteyenlerden birisidir ve kaleme aldığı yazıları, onun kanun ve özgürlüğe gerçekten saygı duyduğunu göstermektedir. Sefernâme'sinde, meşverethâne (meclis veya parlamento), Hâne-i Vekîl-i Reâyâ (avam kamarası) ve Hâne-i Havânîn (lordlar kamarası)'nden söz ederken,

[86] Muhammed Mehdi Mollayeri, T***arih ve Ferheng-i İran der Devran-ı İntikal ez Asr-ı Sasani be Asr-ı İslâmi VI,*** Tahran, H.ş 1379, s. 122.
[87] Cl. Huart, "Abbas Mirzâ", ***İslâm Ansiklopedisi (MEB),*** I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s.16.
[88] İclal Erdelanî, ***Edvar-i Nesr-i Farsi Devre-i Meşrutiyet***, Senendec, H.ş. 1379, s.72.

"İngiltere'de hiç kimse, kural ve yasa dışında cezalandırılmaz" demiştir. Avrupa'da adalet ve siyasî sistemde gördüklerini dile getirirken öyle bir İran'ın yaratılması arzusunu da gizlemekten çekinmemiştir. İran'da gazete ve matbaa bulunması amacıyla İngiltere'de harf dökme ve baskı mürekkebi hazırlama sanatını öğrenmiş ve bu yolda çok çaba sarf etmiştir. Mirzâ Sâlih'in çıkardığı gazete Kâğız-ı Ahbâr adıyla çıkmış olup ilk sayısının yayın tarihi, 2 Mayıs 1837'dir.

Bu ilk gazate girişimlerinin yanı sıra Emîr-i Kebîr 1851 yılında Rûznâmçe-yi Ahbâr-ı Dârü'l-hilâfe-yi Tahran ve Vekâyi'-i İttifâkiyye adlı resmî bir gazete çıkarmış, gazetenin sorumlu müdürlüğünü Hâc Mirzâ Cebbar Nâzımü'l-Mihâm ve teknik müdürlüğünü de Edward Bercis yapmıştır. Emîr-i Kebîr'den sonra bu gazete Rûznâme-yi Devletî-yi İran, Rûznâme-yi Devletî-yi Âliyye-i İran gibi adlarla yayın hayatını sürdürmüştür. Emîr-i Kebîr'in öldürülmesinden sonra da yayınına devam eden bu gazetenin 1.-191. sayıları Meliküşşüerâ Bahar'ın özel kütüphanesinde yer almaktadır.[89]

Ali Kuli Mirzâ İ'tizâdü's-saltana, Nâsırüddin Şah'ın Milli Eğitim Bakanı iken resmî gazetenin müdürlüğünü yaptığı gibi, bunun yanı sıra iki gazete daha yayınlamıştır. Bu gazetelerden Rûznâme-yi Milletî 1866 yılı başında, Rûznâme-yi İlmiyye-yi Devletî-yi Âliyye-yi İran veya Rûznâme-yi Millî 1863 yılında yayınlanmış, ancak bu şehzadenin ölümünden sonra her iki gazete de yayınını durdurmuştur. Resmî gazete bundan sonra İran adıyla yayınını sürdürmüş, Basın bakanı İ'timâdü's-saltana (Muhammed Hasan Han Sanîü'd-devle) da gazetenin müdürü olmuştur. İ'timâdü's-saltana 1878 yılında İttilâ gazetesini, bunun ardından, devrin saray erkânını ve politikacılarını tanıtan Şeref Gazetesi'ni neşretmiştir.[90]

Meşrutiyet'i ilan eden Muzaffereddin Şah'ın ölümünden sonra tahta geçen Muhammed Ali Mirzâ'nın özgürlükçülere karşı sert bir tutum izlemesine rağmen Cihangir Han Sûr-i İsrafil Gazetesi'ne daha da canlılık kazandırmış Kafkasya'da yayınlanan Molla Nasreddin Gazetesi arasında yakın ilişki kurulmuştur. Onun ve

[89] Muhammed Sadr Hâşimî, ***Tarih-i Cerâ'id ve Mecellât-ı İrân***, t.y., Sayı. 4, Tahran, s. 222.
[90] Yahyâ Âryenpur, ***Ez Sabâ ta Nîmâ,*** C.2, Tahran, H.ş. 1350, s.228-231.

üstat Dihhodâ'nın yazdığı makalelerle bu gazete daha da önem kazanmıştır. 1907 yılında ayda bir yayınlanan Sûr-i İsrafil Gazetesi daha sonra haftalık olarak yayınlanmaya başlamıştır.[91]

Cihangir Han Sûr-i İsrafil Gazetesi'nin daha ilk makalesinde "Bu gazete, meşrutiyetin anlamının olgunlaşmasında, millet meclisinin korunmasında, köylülere, düşkünlere, fakirlere ve zulme uğramışlara yardım yolunda ilerleyecektir" anlayışını benimsemiştir. Bu makalelerin en ilginç olan dördüncü sayıdaki makalede din bilginlerine hitap ediliyordu. Kimi yürekli yazarlar çekinmeksizin halkın geri kalmışlığında bu kitlenin günahının az olmadığını söylemesi ve meclisin bombalanması üzerine Temmuz 1908'de Sûr-i İsrafil Gazetesi bir buçuk ay kapatılmıştır. Ancak gazete, Seyyid Hasan-ı Takizâde'nin "Difâ" (Savunma) adıyla yazdığı makaleler sonucunda açılabilmiş ve Cihangir Han'ın ölümüne kadar yayınını sürdürmüştür. Cihangir Han 1908 yılında Muhammed Ali Şah'a bağlı Kazaklar tarafından boğularak öldürülmüş, fakat onun kurduğu gazete iki yıl sonra Dihhodâ tarafından İsviçre'nin Yverdon kentinde sadece üç sayı çıkarabilse de neşredilmeye başlamıştır.[92]

Meşrutiyetin ilanından sonra ülke dışına çıkmak zorunda kalan bazı İranlı aydın ve yazarlar tarafından kurulan İran dışındaki gazetelerin sayısında da artış olmuştur. Bu gazetelerin en önemlilerinden birisi olan Molla Nasreddin, 1906'da Tiflis'te yayın hayatına başlamıştır.[93] Bununla birlikte Nâsırüddin Şah devrinden beri İran'a uzak kalmış bir takım İranlı aydınlar ve bilginler, İran halkına Avrupa ülkelerinin ileri hayat düzeyini tanıtmak ve halkı bu eziklikten kurtarmak amacıyla Mısır, Türkiye ve Hindistan gibi ülkelerde gazete yayınlamışlardır. Bu gazetelerin en önemlilerinden biri, Mirzâ Mehdî Ahter ve Muhammed Tebrîzî tarafından İstanbul'da çıkarılan Ahter Gazetesidir. İlk sayısı 1874 yılında çıkan bu gazetede Seyyid Cemaleddin-i

[91] Edward Browne, a.g.e. s. 115-116.
[92] Murtazâ Sultânî, ***Fihrist-i Rûznâmehâ-yi Farsî***, Tahran, h.ş. 1354, s.107-108.
[93] Murtazâ Sultânî, a.g.e., s.141.

Esedâbâdî'nin dostlarından olan Mirzâ Aka Han Kirmânî gibi bir takım yazarlar da çalışmışlardır.[94]

İran'ın seçkin veziri Mirzâ Melkum Han Nâzımü'd-devle'nin 1889 yılından beri yayınladığı Kanun Gazetesine[95], Avrupa'da yaşayan İranlılar destek verdikleri gibi, Seyyid Cemaleddin'in dostları da Türkiye'den, yayınlanmak üzere mektup ve makaleler gönderiyorlardı. Bu gazete İran halkının dışarıya açılmasında çok etkili olmuştur.[96]

Farsça gazetelerden söz ederken mizahî ve eleştiri yönü kuvvetli olan gazetelerden de söz etmek yerinde olur. Halk tarafından ilgiyle karşılanan ve halk üzerinde derin nüfuzu olan bu tür gazeteler, kimi zaman ciddi gazetelerden daha da etkili olmuşlardır. Bunların arasında, Dihhodâ'nın Sûr-i İsrafil Gazetesi'nde yayınlanan Çerend u Perend (Şundan bundan)'lerinin önemli bir yeri vardır.[97] Zira halk her zaman açıkça söylemediği şeyleri latife kalıbına sokarak dile getirmiştir. Bu mizahî neşriyatın belli başlıları Azerbaycan Türkçesi'yle Tiflis'te basılan ve karikatürlerinin altında Farsça cümleler bulunan Molla Nasreddin,[98] Meşrutiyet'in ilanından beş yıl sonra Mîr Fethali'nin Tahran'da yayınladığı Şeyh Çogonder (Şeyh Pancar) ve bununla eşzamanlı olarak İstanbul'da yayınlanmaya başlayan Şeydâ'dır.[99]

İranlıların uyanış hareketlerinde başka etkenler de rol oynamıştır. Bunların en önemlilerinden biri şebnâmelerdir. Birkaç sayfa tutan ve gizli bir topluluk tarafından yazılan şebnâmelerin çoğu Meşrutiyetin ilanına yakın yıllarda Hâc Mirzâ Hasan Han Rüşdiye, Şeyh Yahya Kâşânî ve Mirzâ Muhammed Ali Han gibi kimseler tarafından kaleme alınmıştır.[100]

---

[94] Muhammed İsti'lâmî, ***Bugünkü İran Edebîyatı hakkında Bir İnceleme*** (çev. Mehmet Kanar), s 1981, Ankara, s.16-17.
[95] Mahmud Nefîsî, Rûznâmehâ-yi Munteşir Şude der Haric-i İran, ***Suhan***, Sayı 7-8, s.816-817.
[96] Muhammed İsti'lâmî, ***Bugünkü İran Edebîyatı hakkında Bir İnceleme*** (çev. Mehmet Kanar), Ankara, 1981, s.18.
[97] Ali Ekber-i Dihhodâ, ***Çerend u Perend***, Kânun-i Marifet Yayınları, Tahran, (Tarihsiz).
[98] Murtazâ Sultânî, a.g.e., s.141.
[99] Mehmet Kanar, ***Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, İstanbul, 2013, s. 118.
[100] Muhammed Sadr Hâşimî, ***Târîh-i Cerâ'id***, İsfehan, h.ş. 1327, s.151.

2.5. Öne Çıkan Şahsiyetler

Bu dönemde yukarıda anlatılan siyasî ve sosyal kaos tablosunu değiştirmeye yönelik İranlı aydınlar tarafından bir takım girişimler olmuştur. Modern eğitim görmüş, Batı'daki siyasal düşüncelerin temsilcisi sayılan bu aydınlar, yönetim sisteminin değişip parlamento düzeninin kurulmasını isteyen kişilerdir. Bunların başında, düşüncelerinin ilk dayanağı Büyük Fransız Devrim İdeolojisi olan Seyyid Cemaleddin Afgânî, Şeyh Ahmet Rûhî, Mirzâ Ağa Han Kirmanî, Mirzâ Malkım Han, Ahundof, Talibof, Zeynelabidîn Merâğeyî, Nâzımu'l-İslâm Kirmânî, Meliku'l-Mutekellimin, Mirza Cihangîr Han, Mirzâ Hasan Reşidiyye, Seyyid Cemal Vâiz, Muhammed Rızâ Musavât gibi aydınlar gelmektedir. Bunlar, meşrutiyetin öncüsü olma adına özellikle sayılması gereken şahsiyetlerdir.[101] Yine, Hacı Şeyh Hâdî Necmabâdî, Seyyid Muhammed Tabatabaî, Seyyid Abdullah Behbehânî ve Necef ulemasından Hacı Mirza Hüseyin Tahrânî, Molla Muhammed Kazım Horasânî, Şeyh Abdullah Mâzenderanî gibi din adamları ve tüccarlar, bu dönemin siyasî ve sosyal tablosunu değiştirme adına halkı uyaran isimler olarak dikkat çekmektedir.[102] Bu isimler de gelişen yenilikçilik ve meşrutiyet hareketlerine ilgi duydukları şair ve yazarların sistemi hedef alan şiirlerini destekleyerek onları maddi anlamda da arka çıkan isimler olarak bilinmektedir.[103] Bunların yanı sıra İnkîlâp isteyen halk arasında çoğu devlet dairelerinde memur olan aydın kimseler, din adamları, tüccar, esnaf ve işçiler vardır.[104]

Ayrıca meşrutiyeti doğuran sosyal ve fikrî sebeplere detaylı bakmakta fayda vardır. Meşrutiyet devrimini doğuran sebepler siyasî ve ekonomik olup bunu getiren en önemli etken ise dönemin yönetimindeki layakatsizlik gevşekliktir.[105] Yönetimin bu tutumu, halkın devlete karşı tepki göstermesine neden olmuştur. Bunun üzerine

[101] Meşrutiyet hareketinin öncü isimlerinden olan bu aydınlar, yıllarca yurtdışında kalarak o ülkelerin yönetim şekillerine aşina olmuşlardı. Aynı zamanda Avrupa, Osmanlı ve Mısır gibi ülkelerin yeni edebiyatları ve fikir hareketleri hakkında bilgi sahibi kimselerdi. (Mehmet Kanar, Çağdaş ***İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say yay., İstanbul, 2013) s.20.

[102] Tüccarlar haklı olarak yeni bir sosyal ortam elde etmek istiyorlardı. Sosyal uyanış hareketleri içinde ister istemez onlar da ıslahatçılarla birlikte meşrutiyet hareketlerine katıldılar.

[103] Abdulhâdî Hairî, ***Teşeyyü ve Meşrutiyet Der İran***, Tahran, H.ş. 1364, s. 53.

[104] Feridun Âdemiyet, ***İdeoloji-yi Nehzet-i Meşrutiyet-i İran,*** Tahran, 1976, s.147.

[105] Feridun Âdemiyet, a.g.e, s.40.

1896-1906 yılları, İran'daki yeni fikir, edebiyat ve sosyal anlayışın başladığı tarih aralığıdır. Muzafferüddin Şah hükümeti, Nasırüddin Şah zamanında olduğu gibi devlet mefhumunun sosyal sorumluluklarını idrak etmekten yoksun bir idareci olarak topluma karşı bir tutum takınmıştır. Bu tutum, halkın devlete tepki göstermesini de beraberinde getirmiştir. Bunun üzerine örgütlü bir hareket, 1896-1906 yılları arasında İran toplumunda baş göstermiştir.

Ayrıca bu hareketi, ıslahat programlarının uygulanmasından doğan ekonomik kriz de hızlandırmıştır. Dışardan alınan borçların Avrupa'ya gezi düzenleyerek beyhude harcanması, mevcut huzursuzluğu bir kat daha arttırmasının yanında siyasal bakımdan da İran'ın bir sömürge haline gelmesine ve ülkede buna karşı bir tepkinin doğmasına neden olmuştur.[106] Bu tepkiler sonucu siyasî tansiyonu yükselen İran halkının başlattığı Meşrutiyet hareketinin ilk kıvılcımı Tahran hâkimi olan Aynu'd-devle'nin (Alaüddevle) çıkardığı, birkaç tacirin tutuklanması yönündeki fermana itirazlarıyla doruğa ulaşmıştır. Alaüddevle'nin tüccarlardan on yedi ve seyitlerden iki kişiyi şeker fiyatlarını arttırmak suçundan tutuklanması olayı meşrutiyet isteyenler için bir bahane olmuştur. Verilen hükmün kaldırılması için ulemâ Tahran'daki Şeyh Abdülazim'e ait türbede gösteride buluntur. Halkın da meseleye sahip çıkması üzerine Muzafferuddin Şah "adalethane"nin tesisine izin vermek zorunda kalmıştır. Fakat Sadrazâm ve çevresi, ortaya çıkan bu muhalefete aldırmayıp isteklerini kabul ettirmek için halka baskı yapmaya devam etmesi, halkın tepkisinin büyümesine neden olmuştur.[107] Bu arada bir taraftan Seyyid Muhammed Tabatabaî ve Seyyid Abdullah Behbehânî gibi ulemadan olan şahıslar, diğer taraftan da İngiliz sefaretine sığınan meşrutiyet taraftarları kanun karşısında herkesin eşitliği, milli meclisin tesisi ve özgürlükler talebiyle ciddi bir direnişe geçmiştir. Bunun üzerine tamamen sıkışan Muzafferruddin Şah, saltanatının on birinci yılı olan 1906'da "meşrute fermanı" metninin yayınlanmasına razı olmuştur.[108]

[106] Feridun Âdemiyet, a.g.e, s.144.
[107] Yalçın Sarıkaya, ***Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik***, Ötüken Yay., İstanbul, 2008, s.86.
[108] Ervand Abrahamian, "A History Of Modern Iran", ***Cambridge University Press***,, 2008, s.46.

Muzafferuddin Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Ali Mirzâ ise, İngilizlerin meşrutiyet taraftarlarından desteğini çekmesinden de cesaret alarak, Ruslar'ın desteğiyle meşrutiyetçiler ve meşrutiyet hükümeti aleyhinde askerî darbe kararı almıştır. Meşrutiyet inkılabının rehberleri yakalanarak idam edilmiş ve ülkede baskı dönemi başlamıştır. Artık geride, meşrutiyetçilere karşı birleşen Ruslar, İngilizler ve Şah'a karşı, direnmeyi sürdüren Tebriz halkı kalmıştır. Daha sonraları bu direnişe Mazenderân, Gürgan, İsfahan ve Bahtiyarî halkı da destek vermiştir. Böylece 1909 yılına gelindiğinde yaptıkları savaşlardan galip çıkan meşrutiyet taraftarları başkent Tahran'a girmiş ve Şah ülkeyi terk ederek Rusya'ya kaçmıştır.[109]

2.6. Devrim ve Edebiyata Etkisi

Bütün ulusal kimlikler gibi İran'ın ulusal kimliği ve edebiyatın ulusal kimliğe etkisi, değişken ve tartışmaya açıktır. Buna rağmen İran'ın İran Toprakları'na (Zemin-i İran) ve İran İli'ne (Şehr-i İran) bağlılığı ve kültürel bütünlüğü değişmemiştir.[110] İranlılar hem Şiilik ve İslâmîyetle hem de önce Sasânîler, Ahamenişler ve Partlar olmak üzere İslâmîyet öncesi tarihleriyle özdeşleşmişlerdir. İranlı aileler, çocuklarına verdikleri isimlerde bu kültürün bir devamı olmuş ve bu bağlılığı kanıtlamışlardır. Örneğin Şiiliğin etkisiyle Ali, Mehdi, Rıza Hüseyin, Hasan ve Fatıma; şair Firdevsî ve onun Şehname'si aracılığıyla antik İran'ın etkisi, Rüstem, Sohrab, İsfendiyar, Erdeşir, Gâve ve Behram gibi isimlere dikkat çekmek gerekir. Bu sismler, bugün hala İran Kültür ve Edebiyatı'nda kendini göstermektedir.[111]

Ulusal Kimlik her ne kadar modern çağın bir icadı olsa da Ervand Abrahamian'a göre Şehnâme'de İran kültürüne yapılan atıf sayısı bini aşar ve destan başından sonuna kadar İran ulusunun tarihi olarak okunabilir.[112] Çoğu Ortadoğu halklarında olduğu gibi İran halkında da ulusal bilincin modern çağdan çok öncesine dayandığına

[109] Ervand Abrahamian, ***Modern İran Tarihi***, Kültür Yay., (çev.Dilek Şendil), İstanbul, 2014, s.48.
[110] Homa Katouzian ve Huseyin Shahidi, ***21. Yüzyıl'da İran,*** Sitare Yay. (Çev. Pınar Güven), Ankara, 2011, Giriş bölümü, s.3.
[111] Tahran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı.
[112] Ervand Abrahamian, "A History of Modern Iran", ***Cambridge University Press***, Giriş bölümü, New York, 2008, s.2

ve bunun da edebiyat yoluyla yaşatıldığına başta Şehnâme olmak üzere tarihi kaynaklar şahitlik eder. İran toplumundaki bu sürekliliğe rağmen 20. yüzyıl, İranlıların genel yaşamlarının neredeyse tamamında büyük değişikliklerin meydana geldiği bir yüzyıl olmuştur. Zira Ulusal bilincin oluşturulmasına yardım eden ve iç içe geçmiş iki öğe olan İrancılık[113] ve Şiilik[114] kavramlarının anlamları da 20. yüzyıl boyunca değişim geçirmiştir. 10. yüzyıl'dan bu yana sağduyu sahibi kimseler, Şehnameyi Şahla Farsça arasında köprü kurarak ve İran'ın yanı sıra eski Pers hanedanlıklarının başarılarını överek monarşiyi meşrulaştıran bir eser olarak görmüşlerdi.[115] 1979 İran Devrimi'ne kadar geçen süre içerisinde Farsça edebî eserler, mevcut İran yönetimlerinin varoluşlarını "İranlılık" üzerinden sağlam bir zemine oturtulmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Yani İran Devrimi yıllarına kadar Farsça temel eserler ve bu eserlerde geçen ulusal kimliğin temel dinamikleri, Fars dili ve mevcut yönetimin arasındaki en güçlü bağ olmuştur. Örneğin devrim öncesi genel algıya göre Şehnâme, İran kimliğinin Şah rejiminin ayrılmaz bir parçası olduğunun destansı kanıtıydı. Şahı Şah yapan biraz da Şehnâme'ydi. Devletin edebiyat üzerinde temellendirdiği resmî görüşü; "Şah olmazsa İran da olmaz." şeklindeydi. Fakat 1979 İran Devrimi'ne gelindiğinde Bu destansı eserlerin Şahları övmek yerine onları eleştirmek hatta lanetlemek amacıyla yazıldığı tartışılmaya başlandı. Zira eserde geçen kahramanlar sarayın dışında yaşayan kimselerdi. Ayrıca edebî eserler üzerinden yeni bir toplumsal etki oluşturmak isteyenlere göre şahların çoğu ahlaksız, zorba ve zalim kimselerdi.[116] Hatta devrim sonrası dönemde bazı yazarlar, "Şahlar Kitabı'nın" adının "İsyanın Kitabı" diye değiştirilmesini dahi savundular. Onlara göre kitaptaki Demirci Kave, zorba şaha karşı isyan bayrağını kaldırmıştı.[117]

Şiilikteki değişimler ise daha geniş ve daha kapsamlıydı. Eski dönemlerde Şiilik, genelde muhafazakâr, sessiz ve siyaset dışı öğretileri destekler, bu dünyadan ziyade

[113] Y. Sarıkaya, a.g.e, s.125.
[114] Taha Akyol, ***Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet***, Doğan Kitap, 9.Baskı, İstanbul, 2013, s. 115-119.
[115] Asghar Shirazi, ***The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic***, I.B Tauris, London, 1997. (Kitap analizi)
[116] Ervand Abrahamian, "A History of Modern Iran", ***Cambridge University Press***, Giriş Bölümü, New York, 2008, s.6.
[117] F.M. Cevanşir (F.Mizani), ***Hamasi-yi Dad***, (Adalet Destanı), Tahran, 1980.

hakiki dünyanın işleriyle, ruhla, kişisel davranış ve ahlâkî konularla ilgilenirlerdi. Hz. Hüzeyin'in 680 yılında Kerbela'da şehit düştüğü olay, kutsal takvimde yer alan en büyük ve önemli hadiseydi. Abrahimian, Şiilerin her yıl Kerbela, Aşura ve Muharrem'i anmalarını, Hz. İsa'nın, Katolik geleneklerine göre Golgota tepesinde çarmıha gerilmesine benzetir.[118] Hepsinden önemlisi Safevîlerin, Şiiliği İran'ın resmî dini yaptıkları 1501 yılından beri hem Kaçar Hanedanlığı da dâhil olmak üzere halefleri; kendileriyle halk arasındaki uçurumu kapatmaktır. Bu amaçla özellikle etraftaki farklı kültür ve medeniyetlere karşı kendi halkı arasındaki bağları güçlendirmek adına sistemli bir şekilde Muharrem ayıyla birlikte edebî söylemleri kullanmışlardır.

Bu anlayış ağırlıklı olarak 1979 devrimine kadar devam etmiş, Devrim'in gerçekleşmesiyle birlikte siyasî söylem ışığında edebî söylem de değişmiş ve Şiilik, saygılı ve muhafazakâr bir din olmaktan çıkıp köktenci bir ideoloji haline gelecek kadar değişim geçirmiştir. Muharrem'in ana mesajı ve edebiyatta işleniş şekli artık "sosyal adalet ve siyasal devrim uğruna dövüşmek" olmuştu. Bunun halkta en kabul gören şekli ise; "Her Ay Muharrem, Her Gün Aşura, Her Yer Kerbela" idi.[119] İran kültürünün var olmaya başladığı dönemlerden itibaren dil ve edebiyat, kültürün yaşatılması adına en önemli dayanaklardan birisi olagelmiştir. İran coğrafyasının farklı kültürlerin etki ve tesiri altında kaldığı dönemlerde İranlılar Farsça aracılığıyla bu duruma itiraz etmiş ve önemli eserler vermişlerdir. Nitekim Samânîler ve Gazneliler döneminin önde gelen şairlerinden Ferdevsî de Fars Dili ve Kültürü üzerindeki Arap etkisine itiraz ederek yazdığı eserinin temel fikrî dayanağını anlatan en iyi beyit şöyledir:

بسی رنج بردم در این سال سی عجم زنده کردم بدین پارسی

[118] Ervand Abrahamian, "A History of Modern Iran", ***Cambridge University Press***, Giriş bölümü,, New York, 2008, s.6-7.
[119] Ali Şeriati, ***Mecmua-ı Asar***, (Toplu Eserler), Husseinien-e Ershad Publications, Aachen/ Almanya, 1977. s.16.

"Otuz yıl çok acı ve zorluk çektim Farsça ile Aceme hayat ve can verdim"[120] (Firdevsî)

1979 Devrimine kadar geçen sürede İran, kültür ve gelenek yapısını Fars dili ve edebiyatıyla korumaya çalışmış, ülkeye hükmeden yöneticiler kendi ideolojilerini Farsça yazılmış eserlerin içeriğiyle destekleme amacı gütmüşlerdir. Özellikle Sâsânîlerden itibaren başlayan dil ve yönetim birlikteliği Kaçarlarla devam etmiş ve Pehlevî hanedanlığının başa gelmesiyle zirve yapmıştır. Bütün bu evrelerin ardından 1979 yılında yaşanan devrim kendini dil ve edebiyatta da göstermiş, yazılan edebî eserler, Şiilik ve İranlılığın yeni yöneticilerin ideolojileri doğrultusunda yeniden yorumlanmasına ev sahipliği yapmıştır. Tarihin ilk dönemlerinden bu yana İran kültürünün kendini yenileme yeteneği onu günümüze kadar yaşatmada ciddî bir etken olmaktadır. Ancak özellikle devrimin hemen sonrasına denk gelen modernizmin Ortadoğu'da iyice yerleşmesiyle birlikte İran'ın kültürel yeteneğini de kısıtlayıp zayıflatmıştır. Genel kanaate göre İran belki de tarihte ilk defa reformdan korkan bir ülke haline gelmiştir. Bu durumun edebiyat alanında çok başlılığa ve farklı yeni fikrî eğilimlere yol açtığını kimi yazar ve sanatçının eser ve görüşlerinden bilebiliriz. Sistemin iç katılığı nedeniyle yetenekli olan sanatçılar ya dışarıya kaçmış ya da sistem tarafından bastırılmışlardır. Bugün birçok İranlı kaleme göre devrim korkularıyla gelmiş ve edebiyatı sadece sistemin istediği mecrada yürümeye mecbur bırakmıştır.[121]

Devrim sonrası birçok sanatçı ve yazar ülke dışına çıkmak zorunda kaldığı için bu sanatçıların çalışmalarını yorumlayanlar kişiler ve mecralar Batılılar olmuştur. Çağdaş İran şairi olarak tanımlanan Nîmâ Yuşic'in[122] düşünceleri aslında İran kültürünün zamanımızdaki çelişkilerini çok iyi ifade eder. Nîmâ'ya göre "Çağdaş Fars şiiri, yüz yıl önce birçok değişim geçirmiş ve yenileşme yolunda çeşitli üslupları tecrübe etmiştir. Çağdaş İran şiirindeki yenilikleri inceleyip göstermek illa bütün bu

[120] Firdevsi, ***Şehnâme***, Bölüm 17, (Erişim) http://ganjoor.net/ferdousi/shahname/yazdgerd3/sh17/ 06 Mayıs 2015.
[121] Tahran Üniversitesi, **Röportaj,** Tahran, Mayıs 2015.
[122] Nimet Yıldırım, Fars Şiirinde Nimâ Çağının Devreleri, ***İstanbul Üniversitesi, Şarkiyat Mecmuası,*** Sayı 19 (2011-2), s. 143-169. file:///C:/Users/Cemalettin/Downloads/17309-38092-1-SM.pdf, 23 Mart 2014.

yenilikleri onaylamak anlamına gelmemektedir.[123] Genel kanaate göre Nîmâ'dan sonra çağdaş İran şiiri bir kaç akıma şahitlik etmiştir. Söz konusu modern dönemde çeşitli şairler, sosyal, siyasî temalara yönelmişler ve şiirlerini bu temalar üzerine oturtmayı seçmişlerdir. Ahmed-i Şâmlû,[124] Mehdî Ehevân-i Sâlis,[125] Siyâveş-i Kisrâyî[126] gibi şairler bu duruma verilebilecek örnek isimlerdir. Hûşeng-i Îrânî, Ahmed Rızâ Ahmedî, Yedullah Ru'yâyî gibi bazı çağdaş dönem şairleri ise daha çok dil ve tekniğe ilgi gösterip yeni çağdaş döneme olan katkılarını bu alanda yoğunlaştırdılar.[127] Ayrıca bu dönemde Husrev-i Gulsorhî, Said-i Sultanpûr gibi şairler de sözleri ile mücadele edip isyankâr ve devrimci şiirler yazmayı tercih ettiler. Nâdir-i Nâdirpûr, Fereydûn-i Tevekkulî gibi şairler de daha çok romantik ve duygusal içerikli şiirler kaleme aldılar. Sohrâb-i Sipehrî gibileri de kendilerine mahsus bakış açısını yansıtarak doğa üzerinde durup bir tür tasavvufa meyletmişlerdir.[128]

Bu durumlar ağırlıklı olarak Şah hanedanlığı sürecindeki farklılıklar olmaktadır. İki kutuplu dünya içinde üç temel çelişki ile İran edebiyatı bir karmaşa içine girer. Birincisi çok köklü olan geleneksel değerler yanında çağın hâkim modernite etkileri iken; üçüncü bir boyut da hemen yanı başlarında gelişmiş Sovyet devrimi olmaktadır. Üç çelişki de İran'ın kültürel ve siyasî tarihiyle örtüşmektedir. Ancak bu üç olguyu İranî kılma anlamında kendini yenileme yeteneği eskisi gibi değildir. Bu karmaşa salt edebiyat alanına yansıması olduğu gibi siyaseti de belirlemekteydi. İran devrimi denilen şeyin İslâmî renge bürünmesi, bu karmaşa ile açıklanabilir. Kuşkusuz dönemin edebiyatçıları da bu karmaşadan nasiplerini aldılar. Üç etki duvarı arasına sıkışmış edebiyatçılar bazen Şah karşıtıyken bazen yanında yer aldılar. Bir bakıyorsun modernite havasına kapılmış giderlerken şaşırtıcı bir şekilde sosyalist

[123] Saîd Hamîdiyân, ***Dâstân-i Digerdîsî: Revend-i Digergûnîhâ-yi Şi'r-i Nîmâ Yûşîc***, Tahran, H.ş.1381, s.229.
[124] Ahmed Şâmlû, ***Hevâ-yi Tâze*** (Erişim) http://www.shamlu.com/, ayrıca bkz. Seyyid Muhammed Bâkır Burka'î, Sohenverân-i Nâmî-yi Mu'âsır, Tahran, h.ş. 1373, s. 473.
[125] Sîrûs Şemîsâ, ***Sebkşinâsî-yi Şi'r,*** Tahran, h.ş. 1374, s. 343.
[126] Muhammed Ca'fer Yâhakkî, ***Çûn Sebû-yi Teşne,*** Edebiyyât-i Muâsir-i Îrân, Tahran, H.ş.1375, s. 113.
[127] Kâvûs Hasenlî, Çağdaş İran Şiirinde Yenileşme Tarzları Üzerine, (Çev: Kadir Turgut), ***Doğu Edebiyatı (Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi),*** Yıl: 4, Sayı: 6, Sonbahar-Kış 2011, s.22. (Erişim) http://www.doguedebiyati.com/doguedebiyati-6.pdf
[128] Muhammed Ca'fer Yâhakkî, a.g.e. 113-114.

yanları da at başı koşmuştur. Bunlardan en tanınanı Melikü'ş-şuara Bahâr, Şah hakkında yergi şiirleri yazarken kendisi hakkında da ilginç yergiler bulunmaktadır. Şiirini Şah'a karşıymış gibi yazarken kendisine yapılan eleştiriler de hakikatten uzak değildir. Melikü'ş-şuara Bahâr'a göre zamanın fotoğrafı şöyle olmaktadır:

مستزاد

با شه ایران ز آزادی سخن گفتن خطاست
کار ایران با خداست
مذهب شاهنشه ایران ز مذهبها جداست
کار ایران با خداست
شاه مست و شیخ مست و شحنه مست و میر مست
مملکت رفته ز دست
هر دم از دستان مستان فتنه و غوغا به پاست
کار ایران با خداست
مملکت کشتی، حوادث بحر و استبداد خس
ناخدا عدل است و بس
کار پاس کشتی و کشتی‌نشین با ناخداست
کار ایران با خداست
پادشه خود را مسلمان خواند و سازد تباه
خون جمعی بی‌گناه
ای مسلمانان! در اسلام این ستمها کی رواست؟
کار ایران با خداست[129].

ملک الشعرای بهار

İran şahına özgürlükten söz etmek hatadır.
İran'ın işi Allah'a kalmış.
İran şehinşahının dini, dinlerden ayrı!
İran'ın işi Allah'a kalmış.
Şah sarhoş, emir sarhoş,
Zabit sarhoş, şeyh sarhoş.

[129] Melikü'ş-şuara Bahâr, "Müstezat" Şiiri, (Erişim) http://ganjoor.net/bahar/divanb/mostazad/, 25 Nisan 2015.

Memleket elden gitmiş.
Her an sarhoşların yüzünden
Fitne ve kargaşa çıkmada.
İran'ın işi Allah'a kalmış.

Abdulhuseyn-i Zerrînkûb'a göre Melikü'ş-şuara Bahâr, düşüncelerinde değişken bir yapıya sahip, birbirinden farklı tavırlar gösteren ve sabit düşüncesi olmayan biridir. Meşrutiyet devrimi sürecinde çok parlak bir geçmişiyle, kalemiyle ya da diliyle çok önemli hizmetlerde bulunmuş olmasına ve yenilikçilik düşüncelerine sahip olmasına rağmen, meşrutiyetin ikinci döneminden itibaren özellikle partileşme sürecinin başlamasıyla birlikte özgürlükçüleri pasifize etmiştir.[130] Ayrıca İngiliz nüfuzunu İran'da güçlendirmeyi hedefleyen Vusûku'd-devle'nin (1950) ciddi taraftarları arasında yer almaya başlamıştır. Kendisi hakkında bunlar söylene dursun kendisinin Sovyet hayranlığı da şiirlerine yansımıştır. Bir şiirinde Sovyetleri kast eden bir mısrası şöyledir:

"*Bari gizlemeyeyim bize doğru,*
Gelen her feyz kuzeyden gelir."

Genel olarak İran ülkesi ve edebiyatçılarının sosyal hareketlerle birlikte içinde bulundukları karmaşık durum, Hayyam ile başlar Füruğ Ferruhzad ile en zirveye çıkar. Füruğ şiirlerinde imge ile Ömer Hayyam'a göndermeler yapmaktadır. Füruğ Ferruhzad gibiler düşünüldüğünde, İran'ın katı ve despotik yönetimini anlamak zorlaşabilir ancak İran denilince belki de bu karmaşa, madalyonun diğer yüzü anlamına gelir. Füruğ zamanında geleneğin ağırlığı egemenken Devrim sonrası edebiyatın şeriata dönüşmüş bir rejimle karşı karşıya kaldığını söyleyebiliriz. Edebiyatla siyasî rejim arasındaki bu tezatlık kişileri köşeye sıkıştırıp üslup tercihi yapmak zorunda bırakırken genel akım olarak edebî geleneğin gelecekte nasıl bir şekil alacağı merak konusu olmaktadır. Bu kadar tezatlık nasıl bir arada yaşar gibi bir

[130] Meliküşşüera Bahâr, 20. yüzyıl İran'ın meşhur şairlerindendir. Şahnâme'nin yazarı Ebû'l-Kasım Firdevsi üzerine çok sayıda çalışması bulunmaktadır. Aynı zamanda tarihle ilgili çalışmaları da vardır. Bkz. Nimet Yıldırım, Fars Şiirinde Nimâ Çağının Devreleri, ***İ.Ü, Şarkiyat Mecmuası***, İstanbul, 2011, s.143-169.

soruyu soracak olursak, belki de edebiyatın ironik bir varlık nedenine, farkına varmadan parmak basmış oluruz.[131] İnsan, Füruğ Ferruhzad'ı okuduğunda edebiyatın ve toplumsal değişimlerin şairlerin ruhunu nasıl karmaşık hale getirdiğini anlayabilir. Bu karmaşıklığı ve iç dünyasındaki kavgayı en çetin biçimde yaşayan Füruğ, İsyan adlı şiirinin son beytinde iç çığlıklarını şöyle feryat eder:

عصيان (خدائي)

اي خدا ، اي خندهء مرموز مرگ آلود
با تو بيگانه ست ، دردا ، ناله هاي من
من ترا كافر ، ترا منكر، ترا عاصي
كوري چشم تو ، اين شيطان ، خداي من[132]

"*Ey tanrı, ey ölüme bulaşmış gizemli kahkaha*
Ne yazık ki sana yabancıdır benim dertli ağlamalarım
Ben sana kâfir, sana münkir, sana asi sana inat,
İşte şeytan benim tanrım seni görmeyen."

Tanrıya yakarış ve tepkinin şiirleştirilmesi İran Edebiyatı'nda eskilere dayanır. Füruğ'un tanrıyı sembolik olarak işleyip kast ettiği şeyin İran'ın katı ataerkil kültüründen geldiğini söyleyebiliriz. Devrim öncesi süreç ve devrime giden yoldaki İran'ın edebiyat sosyolojisini anlatan en iyi sima Füruğdur. Füruğ ise bu ideali Ömer Hayyam'a dayandırmaktadır. Şiirlerinde dönmek istediği, kendisini mutlu hissettiği yer Hayyam'ın şiir dünyasıdır denebilir. Ve "Yalnız Kestir Kalan" adlı şiirinde Furuğ:

در سرزمين قدكوتاهان
معيارهای سنجش
هميشه بر مدار صفر سفر كرده‌اند

[131] Nimet Yıldırım, ***Furûğ-i Ferruhzâd ve Şiiri (H.ş 1313-1345 /1934-1966),*** Erzurum, 1999, (Erişim) https://nyildirim.wordpress.com/2008/02/17/furug-i-ferruhzad-ve-siiri-1313-1345-hs-1934-1966/

[132]Fürûğ Ferruhzâd, ***İsyan*** Adlı Şiiri, (Erişim) http://www.greenpoems.com/Forugh/mainosyan.htm, 20 Nisan 2015

چرا توقف کنم؟
من از عناصر چهارگانه اطاعت می‌کنم
و کار تدوین نظام‌نامه‌ی قلبم
کار حکومت تدوین نظام‌نامه‌ی قلبم
کار حکومت محلی کوران نیست[133].

Cüceler ülkesinde ölçüm değerleri
Hep sıfıra göçmüştür
Niçin duracakmışım?
Ben dörtlü öğelere uyarım
Ve yüreğimin içtüzüğünün düzencesi
Körlerin yerel hükümetinin işi değil.
Der ve mevcut düzeni, Hayyam'a olan bağlılığına şikâyet eder.

Devrimden sonraki süreç de dâhil olmak üzere günümüz İran'ında taşlanan kadın imgesi Füruğ ile örtüşüyorsa, sesi kesilen kadının imgesel bir biçimde şiire yansıyan sesin de kesilmesi olarak anlıyorsak Füruğ'dan sonra şiirinde öldüğünü kabul etmek lazımdır. Baba imgesi şeklinde vücut bulan ataerkil sistem, devrim sonrası İran Edebiyatı'nda Molla Nizâmî olarak karşımıza çıkmakta ve daha güçlü yaşamaktadır. Füruğ genelde babasına sitem etmektedir, ancak babası şahsında bir otoritenin sorguladığını düşünmemiz mümkündür.[134] Füruğ'un Ömer Hayyam'ı seçmesi edebiyat bilim ve aşk özlemine olan bağlılığın bir iç sesi olarak görülebilir. "Ben dörtlü öğelere uyarım" deyip ölçüm değerlerini kast ederken insanın kafasında Hayyam'ın canlanması boşuna değildir. Akıl olarak dünyanın ölçülmesi derdine kapılan Hayyam Allah ile bir kavga içindeydi. Füruğ aynı meramı bu sefer insanlar için kullanmaktadır. Cüceler ülkesi dediği İran ile aslında dünyayı ölçen ölçüyü Hayyam'dan almaya çalışır. Kadın figürü de hem devrim öncesi hem de devrimle birlikte fraklı bir mecraya evirilmiştir. Devrim öncesi Füruğ'un zihin dünyasındaki İran kadını hayallerin gerisinde, duvar arakasında yaşamaktadır. İsyan adlı şiirinde Füruğ İran kadınının zihin dünyasını şöyle resmektedir.

---

[133] Fûruğ-i Ferruhzâd, ***Yalnız Sestir Kalan*** şiirinden, (Erişim) http://farrokhzad-forough.persianblog.ir/post/127/, 22 Mart 2015.
[134] Sadık Aslan, ***Fars Kadınsal Şiiri: Fürûğ Ferruhzâd***, PolitikArt, 2012, (Erişim) http://politikart1.blogspot.com.tr/2012/06/fars-kadnsal-siiri-furug-ferruhzad.html 25 Nisan 2015.

عصيان

به لب هايم مزن قفل خموشي
كه در دل قصه ئي ناگفته دارم
ز پايم باز كن بند گران را
كزين سودا دلي آشفته دارم
بيا اي مرد، اي موجود خودخواه
بيا بگشاي درهاي قفس را
اگر عمري به زندانم كشيدي
رها كن ديگرم اين يك نفس را
منم آن مرغ، آن مرغي كه ديريست
به سر انديشه پرواز دارم
سرودم ناله شد در سينه تنگ
به حسرت ها سر آمد روزگارم
بلب هايم مزن قفل خموشي
كه من بايد بگويم راز خود را
به گوش مردم عالم رسانم
طنين آتشين آواز خود را
بيا بگشاي در تا پر گشايم
بسوي آسمان روشن شعر
اگر بگذاريم پرواز كردن
گلي خواهم شدن در گلشن شعر
لبم با بوسه شيرينش از تو
تنم با بوي عطر آگينش از تو
نگاهم با شررهاي نهانش
دلم با ناله خونينش از تو
ولي اي مرد، اي موجود خودخواه
مگو ننگ است اين شعر تو ننگ است
بر آن شوريده حالان هيچ داني
فضاي اين قفس تنگ است، تنگ است
مگو شعر تو سر تا پا گنه بود
از اين ننگ و گنه پيمانه اي ده
بهشت و حور و آب كوثر از تو

مرا در قعر دوزخ خانه اي ده
كتابي، خلوتي، شعري، سكوتي
مرا مستي و سكر زندگانيست
چه غم گر در بهشتي ره ندارم
كه در قلبم بهشتي جاوداني است
شبانگاهان كه مه مي رقصد آرام
ميان آسمان گنگ و خاموش
تو در خوابي و من مست هوس ها
تن مهتاب را گيرم در آغوش
نسيم از من هزاران بوسه بگرفت
هزاران بوسه بخشيدم به خورشيد
در آن زندان كه زندانبان تو بودي
شبي بنيادم از يك بوسه لرزيد
بدور افكن حديث نام، اي مرد
كه ننگم لذتي مستانه داده
مرا مي بخشد آن پروردگاري
كه شاعر را، دلي ديوانه داده
بيا بگشاي در، تا پرگشايم
بسوي آسمان روشن شعر
اگر بگذاريم پرواز كردن
گلي خواهم شدن در گلشن شعر[135].

İsyân

Dudaklarıma sessizlik kilidi vurma
Anlatılmamış hikâyem var gönlümde
Ayağımdan ağır prangaları çöz
Bu sevdadan dolayı perişan gönlüm
Gel ey adam, ey bencil yaratık
Gel, aç kafesin kapılarını
Bir ömür boyu beni zindana tıktıysan da

[135] Furûğ-i Ferruhzâd, ***Dîvân, (Esîr/İsyân), Dîvân-i Eş'âr-i Furûğ-i Ferruhzâd***, Tahran, H.ş.1385, s.93-96. (Ayrıca bkz. Majmoa-ye Eş'âr-i Furûğ-Ferruhzâd – Esîr, (Erişim) http://www.greenpoems.com/Forugh/mainasir.htm 10 Şubat 2015.

Şu bir nefes hatırına salıver artık beni
Ben o kuşum
Çoktan beri düşlerinde/hayalinde uçma sevdası olan o kuş
Daracık göğsümde figana dönüştü şarkım
Tükendi hasretle günlerim
Dudaklarıma suskunluk kilidi vurma
Söylemem gerekir sırlarımı
Duysun diye bütün dünya insanları
Ateşli sesimin yansımalarını
Meltem, binlerce öpücük aldı benden
Binlerce öpücük bahşettim güneşe
Senin gardiyanı olduğun o zindanda
Tek bir buseyle sarsıldı bir gece benliğim
Gel aç kapıyı, pervaz edeyim
Şiirin aydınlık gökyüzünde
Bırakırsan beni uçmaya
Bir gül olacağım şiir bahçesinde.

Uçmak yani uçabilmek o zamanların İran kadını için harika bir metafor olmaktadır. Zerdüşt'ün kendi tanrısını sorgulayıp soru yağmuruna tutması bir özellik olarak aslında Füruğ gibi şairlerin şiirlerinde gizlenmiştir. Onun için İran'da ne varsa edebiyat ve sanatta vardır.[136] İran'ın çok kültürlü geleneği bir nevi üstü örtülü olarak ya şiir ya da şarkı olup ortaya çıkmıştır. İran'da çukurlara konulan kadın gerçeğinde Füruğ'un feryatlarını işitmek mümkün olabilir. Füruğ'ün aradığı ve istediği şey bir türlü gerçekleşmedi İran'da. Onun için Sadi'den, Mevlana'dan, Şahname'den ezbere dizeler okuyan kibar bir halk, muhteşem bir dil büyülerken vinçlere asılarak idam edilenlerin görüntüsü bir anda bu güzelliklere gölge düşürebilir.[137] İkisine alışmak ve ya alışmamak ikilemi İran Halkı için zor bir şey olduğu kadar hangisinin hangisini yitirdiği de aynı derecede zor bir sorudur. Recm ve idamların çokluğu şiir ve edebiyatın güçlü oluşuyla ilişkilendirmek mümkündür. Füruğ bu gerçeğin ne kadar

[136] Cihânbehş Novrûzî, ***Edebiyyât-i Mu'âsir***, Tahran, h.ş 1375, 396.
[137] Seyyid Muhammed Bâkır Burka'i, ***Sohenveran-i Nâmî-yi Mu'âsır***, Tahran h.ş. 1373, 1-6.

köklü olduğunu ifade etmek için, boşuna ben ağaçlar sülalesindenim dememektedir.[138]

تنهـــا صداســـت کـــه مـــی

ماند

...

من از سلاله‌ی درختانم
تنفس هوای مانده ملولم می‌کند
پرنده‌ای که مرده بود به من پند داد که پرواز را به خاطر بسپارم
نهایت تمامی نیروها پیوستن است، پیوستن
به اصل روشن خورشید
و ریختن به شعور نور
طبیعی است
که آسیاب‌های بادی می‌پوسند
چرا توقف کنم؟
من خوشه‌های نارس گندم را
به زیر پستان می‌گیرم
و شیر می‌دهم
صدا، صدا، تنها صدا
صدای خواهش شفاف آب به جاری شدن
صدای ریزش نور ستاره بر جدار مادگی خاک
صدای انعقاد نطفه‌ی معنی
و بسط ذهن مشترک عشق
صدا، صدا، صدا
تنها صداست که می‌ماند
در سرزمین قدکوتاهان
معیارهای سنجش
همیشه بر مدار صفر سفر کرده‌اند
چرا توقف کنم؟
من از عناصر چهارگانه اطاعت می‌کنم
و کار تدوین نظام‌نامه‌ی قلبم

[138] Mecmu‘a-yi Kâmil-i Eş’âr-i Nîma Yûşic (yay. Sîrûs-i Tâhbâz), Tahran h.ş. 1375, s. 17.

کار حکومت تدوین نظام‌نامه‌ی قلبم
کار حکومت محلی کوران نیست[139].
فروغ فرخزاد

Ben ağaçlar sülalesindenim/soyundanım.
Havasızlığı solumak üzüyor beni.
Ölen kuş, uçmayı anımsamamı öğütledi
Bütün güçlerin sonu varmaktır, varmak
Güneşin aydınlık kuralına
Ve ışığın bilincine varmak
Doğaldı
Yel değirmenlerinin çürüdüğü
Neden duracakmışım?
Sararmamış buğday başaklarını ben
Göğüslerimin altında tutuyorum
Ve meme veriyorum
Ses, ses, yalnız ses
Duru suyun akmaya istek sesi
Yıldız ışığının toprağın dişilik çeperine
Dökülme sesi
Anlam dölünün pıhtılaşma sesi
Ve ortak aşk hafızasının genişlemesi
Ve ses, sadece ses kalır.
Cüceler ülkesinde
Ölçü birimleri
Hep sıfır eksenine göç eder.
Neden duracakmışım?
Ben dörtlü öğelere uyarım
Ve yürek kanunumun kuralı
Körlerin basit hükümetinin işi değil.

[139] Fûruğ-i Ferruhzâd, ***Yalnız Sestir Kalan*** şiirinden, (Erişim) http://farrokhzad-forough.persianblog.ir/post/127/, 22 Mart 2015.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVRİM VE SONRASI

3.1. Meşrutiyet ve Mevcut Türler

Fars Dili ve Edebiyatı; tarihî geçmişi, etki ve tesir alanı ve çeşitli tarihî perspektifleri ile dünya edebiyatları, özellikle doğu edebiyatlarında önemli bir konuma sahiptir. Diğer dünya edebiyatları gibi Fars Dili ve Edebiyatı da gerçekte kültürel gelişmeler, düşünce ve bilgi aktarımı gibi etkenlerin yanı sıra çeşitli alanlarda değişik dönemlerde yaşanan karşılıklı etkileşimlerin ortaya çıktığı insanlığın ortak kültür mirasının önemli yapı taşı ve parçalarından birisidir.

Kökeni çok eskilere dayanan Fars Dili ve Edebiyatı'nın temel kaynaklarının ve edebî türlerinin ne olduğunu bilmek, zengin edebî ve kültürel mirasını tanımak, geçirdiği evreleri görmek ve toplumu nasıl etkilediğini analiz etmemize yardımcı olabilir.

Fars Dili ve Edebiyatı'na genel olarak bakıldığında iki temel unsur olarak nesir ve şiir görülmektedir. 17. yy.dan itibaren Avrupa'daki bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmelerde birlikte matbaanın yaygınlaşması, İran'daki edebî türlerin gelişimine yansıdığını söylemek mümkündür. Matbaanın dünyanın en temel ihtiyaçlarından birisi haline gelmesinin ardından gazete ve gazetecilik, yazı ve fikir paylaşımında en önemli araç olarak belirmiştir. Gazetecilikle birlikte Batı edebiyatlarının etkisi altında gelişen Dergiler de son dönemde İran Edebiyatı'nın önemli yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Zira bu dönemde dergi yayıncılığının revaçta olması ve sosyal ve siyasî meselelerin dergilerde kısa ve öz bir şekilde dile getirilebilmesi, derginin popülaritesini arttırmıştır. Derginin ardından hikâye ve roman türünün doğuşu, İran Edebiyatı'nı yeni bir boyuta taşımıştır. Roman türünün meydana gelişini etkileyen en önemli olay ise İran halkının içinde bulunduğu siyasî ve sosyal kargaşa ortamıdır. Bu durum, bu edebî türün hangi konularla ilgileneceğini belirleyen en önemli etken olmuştur. Zira tarihî ve sosyal romanlar, Modern İran

Edebiyatı'nın iki önemli temel yapı taşıdır. Bu süreçten sonra İran Edebiyatı'nda yeni tür olarak en dikkat çeken diğer bir tür ise hikâyedir. O dönem yazılmış olan romanların, Batı edebiyatlarından çeviri olduğu için halka hitap etmemesi ve halkın da bu romanlara teveccüh göstermemesi hikâye türünün doğuşunu hazırlamıştır.

Klasik dönemde verilen eserlerde çocuğun ailedeki yeri ve çocuk eğitimiyle ilgili konulara temas edilmiş olsa da Modern İran Edebiyatı'nda Çocuk Edebiyatı'nın geçmişi eskilere dayanmaz. İran'da Modern İran Edebiyatı alanında incelenebilecek ilk eser Tâlibof'un Kitâb-i Ahmed adlı eseridir. Bu eserin ardından halk masallarının ve yerel halk hikayelerinin çocuk eğitimindeki yeri ve önemine vakıf olan Sâdık Hidâyet,[140] Ab-ı Zindegî, Aga Muşe, ve Şengûl u Mengul adlı masal kitaplarını İran Çocuk Edebiyatı'na katmıştır.[141]

Çocuk Edebiyatı ile birlikte İran'da modern anlamda ürün vermeye başlayan diğer önemli bir tür ise tiyatrodur. Tiyatronun daha önce de farklı şekillerde İran gelenek ve inanç yapısında mevcut olduğunu söylemek gerekir. Zira İran'da tiyatro geleneği eski tarihlere dayanana İran oyun efsane ve olağan üstü olayların anlatımına dayanmaktadır. Bu anlayışla İran tiyatro eserini tarihsel bütünlük içerisinde besleyen birçok gelenek vardır. Bu geleneklerin en önemlisini taziyenâmeler oluşturmaktadır. Kaynağını Kerbela'dan alan ve şiirle birlikte kendine eziyet etme kültürüyle birlikte ortaya çıkan taziyenâmeler, Safevîlerin ortaya çıkışı ve Şiiliğin resmî devlet ideolojisi olarak benimsendiği dönemlerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu türün, Şiiliğin halk tarafından benimsenmesi ve yaşanan tarihî olayların yeni bir kültür mirası oluşturmasında önemli katkılarının olduğu söylenebilir.[142]

Ancak modern anlamda ilk İran tiyatrosu, İran'dan Batı'ya eğitim amacıyla gönderilen öğrenciler vasıtasıyla bir takım sanat oyunlarının İran'a getirilmesi ve İran'da görev yapan batılı bürokrat ve tüccarların sohbet maksatlı oyun ve gösteri tertip etmeleri sonucu İran'da modern tarzda tiyatro kültürü oluşmaya başladı. Kaçar

[140] Cihânbehş Novruzî, ***Edebiyyât-i Mu'âsir***, Tahran H.ş 1375, s. 262.
[141] Mehmet Kanar, Çağdaş ***İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say Yay., İstanbul, 2013, s.139.
[142] İsmail Hâkimî, ***İran Meşrutiyet İnkilabı ve Edebiyata Tesiri***, (Çev: Şadi Aydın) 11. Sayı, 3.Nüsha, 2003.

Padişahı Nâsıruddîn Şah zamanında açılan Dâru'l-funûn, batıdan alınan eserlerin tercümesinde en etkili akademik makam olmuştur. Burada birçok batı kökenli eserinin tercümesi yapılarak İran'ın o günkü sosyal ve siyasî meselelerine uyarlanmıştır. İran tiyatrosunda batıdan ilk tercüme edilen eser ise Moliere'nin komedileri olmuştur.[143]

İran Edebiyatı'nın klasik döneminden günümüze kadar var olan bütün edebî eserler hakkında yazılmış olan kaynak eserler de mevcuttur. İran Edebiyatının tarihsel gelişiminden dilbilgisine geçirdiği dönemleri, şairleri, yazarları ve olayları anlatan kaynak eserler de mevcuttur. Fars Dili ve Edebiyatı'na kaynaklık eden eserler ana hatlarıyla; Tezkireler, Edebiyat Tarihleri, Edebiyat Araştırmaları, Tarih Kitapları, Ansiklopediler, Biyografi Kitapları, Fihristler, Divanlar/ Şiir Mecmuaları, Dilbilgisi Kitapları, Sözlükler, Dergiler, Ahlak Kitapları, Sefernâmeler, Edebî Bilgiler vb. türler şeklinde sıralanabilir.

3.2. Meşrutiyetten 1979 Devrimine Edebî Değişimler

İran, son 36 yıldır dünya gündemini en çok meşgul eden ülkelerden birisidir. Ayrıca edebî değişimlerin, tarihî, sisyasî, milli, sosyal eğilimler ve hatta iktisadî meselelerle bile güçlü bir ilişkisi vardır. Tarihî çağlarda bir toplumdaki edebî değişim her ne kadar yavaş olsa da, toplumsal ve teknolojik ilerlemeler sayesinde toplumlar arası etkileşim daha hızlı yaşanagelmiştir. 1906 yılından başlayıp 1979 devrimine giden süreçte özellikle İran şiirine medh, zım ve teşbib gibi yeni konular ve şairlerin hususî görüşleri dâhil olmuştur. Nesir konuları ise daha çok destanlar, insanlıkla ilgili hikâyeler ve efsaneler şeklinde olmuştur. Devrimle birlikte anlatılan bu hikâyeler, İslamî bir kimlik kazanmaya başlanmış, anlatıln hikâyeler, Kur'an ve Hadis-i Şerif'e dayandırılan arifane ve sufiyane anlatımlarla desteklenmiştir. 1979 devriminden itibaren dinî ve sosyal meseleler her zamankinden daha çok hayatın içinde ve eserlerde öne çıkmıştır. Devrimden sonra verilen eserlerde İslamî söylemi kullanmak

[143] Gevher Murad, ***Külahlı Bey Külahsız Bey***, (Çev. Mehmet Kanar), İstanbul, 1996, s.81.

şairler için adeta bir zorunluluk halini almıştır.[144] 1979 Devrimi'nin, İran halkının hayatına yön vermeye başladığı günden bu yana daha çok siyasî olaylarla gündeme gelen İran'ın edebî durumunu incelemek, elzem konulardan birisidir. Tüm dünyanın gözünde "direnen" bir ülke olan İran'ın aslında nasıl bir edebiyat, kültür algısının olduğunun bilinmesi ve devrimin İran Edebiyatına ne kattığının veya edebiyattan neler götürdüğünün bilinmesi çok önemlidir.

Öncelikle 1979 İran İslâm Devrimi'nden itibaren özgür kalem sayılabilecek önemli bir yazar kesiminin ülke dışına çıktığını ve dünyanın farklı yerlerinde göçmen edebiyatı oluşturduklarını söyleyebiliriz. Devrimin gerçekleştirilip ülke Irak savaşıyla yeni bir maceraya giderken yeni figürler ve yeni sosyal algılar da toplumun temel dinamiklerine dâhil oldu. Devrimden hemen sonra savaşın başlaması, devrim ilkelerini ayakta tutan en etkin olaydı. Birçok araştırmacıya göre İmam Humeynî bilerek ve isteyerek savaşı uzatıp halkı devrim ilkeleri etrafında kenetlenmiş bir halde tutmak istiyordu. Ancak bunun haklılık payı olmakla birlikte iddiadan öte bir şey değildi. Bu süreçte özellikle "Şehadet" ve "Kadın" konusu "Edebiyat-i Ceng" Savaş Edebiyatı'nın en önemli figürü haline geldi.[145] Savaş döneminde yazılan edebî eserlerde daha önce arka planda tutulan ve Furuğ'un da bolca eleştirilerini alan kadın figürü bu kez en çok işlenen temalardan birisi haline geldi. Devrimin hemen başında girişilen savaşta kadın, cepheye silah taşıyan, cephe gerisinde çocuklarına bakan, cephane üreten, acı çeken, dua eden, ve eşi şehit olan kadın kimliğinde karşımıza çıkmaktadır. Savaş süresi boyunca savaş edebiyatında kadın figürü genelde bu minvalde devam etmiştir. Savaşın sonlarına doğru, İran'da roman yazarlığı zirveye çıktı. Bu dönemden itibaren dünya edebiyatlarından önemli yazarların eserleri Farsça'ya çevrilmeye başlandı. Diğer taraftan 1980 yılında Irak-İran savaşının başlamasıyla Muhsin Mehmelbâf, Ahmed Mahmûd, Abdülhay Şemsî gibi yazarlar savaş edebiyatıyla ilgili eserler vermeye başladırlar. Devrimim hemen ardından İslâm devrimiyle ilgili yazılan eserlerin yerini savaş ve cephede gösterilen

[144] Ziyaeddin Sejadi, "Tehavvolat-i Edebî Ez Meşrutiyet Ta Engelab-i İslami, Enasir-i Vije-yi Sebk-i ve Zeban-i Edebiyat-i Engelab-i İslam-î"**,** ***Berresiyi Edebiyati Engelabi İslami- Mejmoaye Megalehaye Seminar***, Tahran, h.ş. 1373, s 315.

[145] Ziba Kazımi, Jaygah-i ve Naghsh-e zan Dar Edebiyat-i Ceng, Enasir-i Vijey-i Sebk-i ve Zeban-i Edebiyat-i Engelab-i İslam-î, (Berresi-yi Edebiyat-i Engelab-i İslam-i- Mejmoa-ye Megaleha-ye Seminar), Tahran, h.ş. 1373, s. 411

kahramanlıklarla ilgili konular aldı. Bu romanlar savaş cephelerinde yaşananlar, yaralıların hayatı, kahramanlıklar, savaştan dönenlerin hayata uyum sağlaması gibi temaları içerir. Savaşın sona erdiği 1987'nin ardından savaş romanları savaştan evlerine dönen askerlerin yaşadığı olaylar, kendilerini başka bir dünyada bulmaları, vefasızlık gibi konuları ele alır. İran'da savaşın yavaş yavaş insanların hayatından çıkmaya başlaması okuyucuları eğlendirici romanlara iter ve bu dönemde halkı eğlendirecek romanlar yazılmaya başlanır.[146]

Geçmişi iniş çıkışlarla dolu bu kadim toprakların, bu çalkantıların edebiyata nasıl aksettiğini bilmek, yanı başımızdaki yakın ama uzak medeniyetin, kültür kodlarını anlamamamız açısından bize yardımcı olabilir. Zira 1979 yılında İran'da İslâm devriminin gerçekleşmesi ve İslâm cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte, siyasî partiler ve gruplar ülkede emperyalizme karşı çeşitli faaliyetler başlattıklarını söyleyerek başlamak yakın dönem Fars Edebiyatı'nın nasıl bir buhranın kıyısında olduğunu anlamamıza yardımcı olabilir. Devrim sonrası İran'ının tamamen siyasî bir yapıya büründüğünü belirtmek ve o zamanki hali betimlemeye çalışmak Edebiyat'ın nasıl etkilenebileceğini tahmin etmemizi kolaylaştırabilir. Yine aynı yıl, Amerika elçiliğinin öğrenciler tarafından işgal edilmesi, Amerika karşıtı mücadelelere yeni bir boyut kazandırdı ve aynı dönemde arada Şura Meclisi ve cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı.[147] Bir yıl sonra ise, yani 1980 yılında Irak'ın İran'a saldırı düzenlemesiyle birlikte sekiz yıl sürecek olan İran-Irak savaşı başladı. Savaş havası bütün ülkeyi kapladı. Bu arada ülke içindeki muhalif gruplar da yönetime karşı silahlı mücadelelere kalkıştılar. Bu olaylar karşısında, özellikle yazar ve düşünürlerin çalışmaları, savaşın bitimine kadar iniş-çıkışlara maruz kaldı ve ülkede kaos ortamı olduğu için edebiyat adeta bir sinir harbinden geçmiştir.

Siyasî nedenler ve Batı ile sıkı ve çetin nükleer görüşmelerden sonuç alınmasının yakın bir dönemde ülkeye seyahat ederseniz, ülkenin nasıl bir süreçten geçtiğini halkın geleceğe dair endişeli bakışlarından anlayabilirsiniz. Ancak bu endişeli simaların kitap okumaya başlayınca yüzlerindeki gelecek korkusunun kaybolduğunu

[146] Kaan Dilek, "Roman" Mad., ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** cild 35, s.167.
[147] Amir Ahmed Fikrî, ***Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi***, Mızrak Yay., İstanbul, 2011, s.170.

fark etmek mümkün. Bu yüzden bir kitap basılırken Türkiye'nin beş katı kadar fazla basılabilir İran'da. Kitap okuma alışkanlıklarının olduğunu köklü millî kültüre sahip aydın kesiminin varlığına şahitlik etmek mümkündür.

Ancak devrimden itibaren bu kadar köklü ve oturmuş bir geleneğin, son otuzbeş-kırk yıldır kendi iç yönetimlerinden veya dışarıdan kaynaklanan siyasî gelişmeler nedeniyle toplumsal ve kültürel yapısının hızlı bir değişim geçirdiğini söyleyebiliriz.

20. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp devrimle birlikte devam eden sürece dikkatli bakıldığında İran kültür ve edebiyatının da Türk kültür ve edebiyatının takip ettiği yolu takip ettiği görülebilir zira İran, edebiyatı, medeniyeti ve kültürüyle Türkiye ile önemli benzerlikler göstermektedir. Türkiye'de sadece klasikleriyle bilinen ve Fars Dili ve Edebiyatı bölümlerinde genelde Klasik edebiyat ağırlıklı eğitim verilmiştir. Modern edebiyatın ihmal edilip daha çok klasik eserlere yer verildiğini söylemek mümkün. Türk Dili ve Edebiyatı Batıya açılma ve yeni türlerle tanışma konusunda hangi yolu takip etmişse Fars Dili ve Edebiyatı ve bu işle iştigal eden edebî kişilikler de aynı yolu takip edip, Roman, Şiir ve Tiyatroyu, Fars Dili ve Edebiyatına sokmuşlardır. Devrimle birlikte edebî türler devam etse de konularda önemli değişiklikler olmuş, konuların işlenişi devlet politikalarıyla paralellik göstermek zorunda kalmıştır. Savaş edebiyatında önemli bir figür olan kadın devrim sonrası İran sinemasında kamera önünden kamera arakasına geçmiş, daha geri plana itilmiştir. Bu süreçten sonra İran İslâm Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte edebiyatta dinin egemenliğinin en derin bir şekilde hissedildiği söylenebilir. Devrim sonrası dönemde verilen eserlerin daha sade ve daha şiveli olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca bu dönemde kur'an'ın tercüme ve tefsiriyle ilgili ciddi ve önemli çalışmalar yapılmış, Nehc'ül Belağa'nın ise Doktor Şehidi tarafından tercüme edilmesi dikkat çekmiştir. Devrim sonrası dönemde yaşanan en önemli ve göze

çarpan değişim, edebî eserlerin Kur'an, hadis ve dinî referanslarla temellendirilerek anlatılmaya çalışılması olmuştur.[148]

Teokratik yönetim anlayışının, yönetimi devralmasının ardından liberal aydınlar ve özgür kalemler istediklerini yazıp çizemeyecekleri düşüncesiyle yurt dışına gitmeyi tercih ettmişlerdir. Zaten yeni yönetim de kendi politikaları doğrultusunda yazmayan kalemleri, ülkeden çıkarmaya gönüllüydüler. Birçoğu bu şekilde sürgün edildi ve edebî çalışmalarına yurtdışında sürdürmüşlerdir. Söz konusu kalemlerin birçoğu Başta ABD olmak üzere Kanada, Kuzey Avrupa ve Avrupa ülkelerinde Farsça'yı yaşatmaya gayret etmiş ve birçoğu bir daha ülkesine dönememiştir. Oralarda bir sürgün edebiyatı oluşturmuşlar, Sürgün edebiyatı veya "Diaspora Edebiyatı" da diyebileceğimiz bir edebî anlayışın geliştirilmesine ve bugün en canlı şekliyle yaşatılmasına vesile olmuşlardır. "Diaspora Edebiyatı" veya "sürgün edebiyatı" denilen bu anlayış üzerine yeni akademik çalışmaların yapılması, ihtiyaç duyulan bir konu olmuştur.

Devrimin edebiyata ve edebiyatçılara olan etkisiyle birlikte yurtdışına çıkan İranlı yazar ve aydınlar, daha önceki edebî geleneği de beraberinde götürmüşlerdir. Edebiyat geleneği her ne kadar aynı olsa da konuların değiştiğini belirtmek gerekir. Devrime kadar ortaya konan edebî eserlerde konular daha çok ülkenin sosyal meseleleri ve halkın bilinçsizliği iken Devrim kendi edebiyatını ve konularını da beraberinde getirmiştir. Devrim öncesi dönemde istenildiğinde hemen hemen her konuya değinilen eserlere yer verilirken devrimden sonra konular ve yazılabilecek alanlar sınırlandırılmıştır. Devrim sonrası edebiyatının konularında genel olarak başta İmam Humeynî olmak üzere devrime yön veren kişilerin ve devrimin temel ilkelerinin esas alındığı konulara yer verilmiştir. Devrimi öven ve halkın yeniden devlet tarafından ciddiye alınmaya başlandığını vurgu yapan eserler devlet erkânı tarafından teveccüh görmüştür. Bu kadar devlet baskısı ve konuların sınırlı oluşuna rağmen gene de önemli isimler yetiştirmeyi başardı İran toplumu. Bunlardan en dikkat çekici olanı daha önce de bahsettiğimiz Füruğ Ferruhzât'dır. Bu kadar baskı

[148] Ziyaeddin Sejadi, "Tehavvolat-i Edebî Ez Meşrutiyet Ta Engelab-i İslamî, Enasir-i Vije-yi Sebk-i ve Zeban-i Edebiyat-i Engelab-i İslam-î", ***Berresi-yi Edebiyat-i Engelab-i İslamî- Mejmoa-ye Megaleha-ye Seminar***, Tahran, h.ş. 1373, s. 307.

ve yasağa rağmen şiirlerinde daha önce hiç konuşulmayan meseleleri konu yaptı. Örneğin cinsellik konusunu şiirlerinde işledi ve cinselliğin sömürülmesini gayet sade bir tarzda ama son derece etkili bir biçimde şiirlerinde kullandı. Daha önceki İranlı kadın aşiretin aksine Füruğ yapılmayanı yaptı ve tüm baskılara direnerek konuşulmayanı konuşabilmek hususunda çığır açmıştır. Zira klasik edebiyattan başlayarak kadın şairler genelde şiirlerinde erkekmiş gibi davranır, sevgiliye yazdıkları şiirleri erkek ağzıyla söylemişlerdir.

Tez kapsamında röportaj vermesine rağmen isminin geçmesini istemeyen Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerine göre üzülerek belirtilmesi gereken en önemli husus; baskı nedeniyle ülkeden göç edenlerin başarısına rağmen ülke içinde kalıp da dikkat çekici eser verenlerin olmamasıdır. Çünkü devletin edebî şahsiyetle ve edebiyat üzerindeki ciddî baskı ve sansürü, hep devam etmiştir. Yazılmak istenenler de devrimin temel dinamiklerine aykırı bulunduğu için yok edilerek müellifi cezalandırılmıştır.

Bu baskı ve sansür bütün edebî türlerde devam ettiği gibi sinemada da görülmektedir. Irak ile savaş döneminde şehit ve kahraman olarak toplumda öne çıkarılan kadın figürü sinemada hep geri plana itilmiştir. Devrimden önce kamera önünde olan kadın, devrimle birlikte kamera arkasında veya yönetmen koltuğunda oturmuştur. Bunlara rağmen İran filmlerinin insanın iç dünyasını yansıtan, görünmeyeni görmeye, bilinmeyeni bilmeye yönelik ürünler verilmiş ve İran filmleri, insanın iç dünyasını gayet başarılı bir şekilde anlatmaya devam etmektedirler.[149] Devrim sonrası İran filmlerinde dikkat çeken bir diğer nokta ise filmlerin kapalı mekânda çekiliyor olmasıdır. Olay bir evde, iş yerinde veya çıkmaz bir sokakta geçer. Bu durum, mevcut yönetiminin kapalılığının sinemaya yansıması olarak yorumlanabilir.[150]

[149] S. A. Arjomand, "Civil Society and the Rule of Law in the Constitutional Politics of Iran under Hatemi", Social Research 76 (2), 2000, s. 286.
[150] Muhammet Hatemî, ***Yapı Ajanları Partisi (hezb-e kargozaran sazandegi),*** M. Hatemi, "The Interview", (çev. M. Buffington), Meet Mr. Khatemi, The Fifth President of the Islamic Republic, Washington, DC: Middle East Insight, 1997, s. 6-7.

Devrimle birlikte İran toplumu ile ilgili en çok araştırılması gereken konu edebiyat ve kadındır. Edebiyatta kadının ortaya çıkış sürecine baktığımızda Pehlevî Hanedanlığı döneminde İran Edebiyatı'nda dikkat çeken kadın şair görmek zor olsa da devrimden itibaren göçmen ya da diaspora edebiyatı diyebileceğimiz edebî akımda dikkat çeken kadın şairler olmuştur.[151] Devrimden sonra özellikle Hatemi dönemiyle birlikte biraz daha rahatlayan sosyal hayat ve basın özgürlüğü, yeni kadın şairlerin seslerinin daha yüksek çıkmasının önünü açmıştır. Özellikle 1997-2005 arası Hatemi dönemi İran'ında başlayan bu iyimser hava sosyal ve edebî hayatta etkisini hissettirmiş, başarılı yazarlar, hikâyeciler ve genç şairler bu dönemde seslerini duyurmaya başlamışlardır.[152] Bu dönemde hem edebî hem sosyal anlamda İran'ın biraz daha rahatlamış olması reformist Hatemî ile ilgili bir durumdur, zira Hatemî'nin görüşleri belirli çağdaş bağlamlarla ilişkilidir. Hizbullah (Allah'ın Partisi) fanatiklerinin muhalifler üzerinde gerçekleştirdiği ve bazı önde gelen din adamlarının göz yumduğu fiziksel saldırılar, sıkıntı yaratan bir arka plandır. Hatemî'nin politik grubunun fikirlerini taşıyan gazetede, 1995'te bu tip bir durum haberleştirilirken, şöyle soruldu, "Hangi Yöne Gidiyoruz, Hukuka Saygı mı Kendi İşini Görme mi?"[153] Hatemî'nin cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra, bu söylemler çok daha geniş alana yayılmış ve geliştirilmiş hale gelmiştir. Yalnızca hukuka işaret eden bir kılavuz oluşturulmamış, ayrıca yeni hukukî kavramlar da getirilmiştir.[154] Dahası, hukuk devleti tartışmaları, İslâmî hukukun Ortodoks prensiplerine sıkışıp kalmış mantık tartışmalarının ötesine geçerek; felsefeye, Şii mistisizmine (irfan) ve hatta Batı düşüncesine sığınarak canlanmıştır. Hatemî'nin söylevi, rakipleri tarafından bile kullanılacak şekilde, tüm ülkenin dili haline dönüşmüştür.[155] Bu durum, ülkedeki genel söylemin ve söylemdeki yumuşamanın edebiyata yansımalarını da beraberinde getirmiştir.

---

[151] S. Hajjarian, ***Tavan-e Eslahat (Devrimin Hasarları),*** Tehran, 2000, s. 26.

[152] Hila Sedighî, ***The Generation Never Allowed to Fly……..",*** (Erişim) http://persianposts.com/2012/05/11/the-generation-never-allowed-to-fly/ (E.T. 22 Nisan 2015).

[153] Be Kodam Jahat Miravim, Ganunmandi ya Khodmadari?', A. Abdî, (2000) Qanun, Godrat, ***Farhang: Yaddashathay-e Siyasî-ye Ruznameh-ye Salam*** (İktidar, Hukuk, Kültür: Salam Gazetesi'nin Siyasî Notları), Tahran, 2000, s.71-73.

[154] M. Mojtahid-Shabestari, ***Hermeneutic, Kitab va Sunnat (Hermeneutik: Kitap ve Sünnet***). Tahran, 1996, s. 42-46.

[155] S. Hajjarian, ***Tavan-e Eslahat (Devrimin Hasarları),*** Tahran, 2000, s.26.

Diğer taraftan 1988 yılında İran-Irak savaşının sona ermesiyle birlikte İran'da yapılanma dönemi başladı. Bu dönemden itibaren İran'da özellikle kültür ve teknoloji alanındaki modern sinema, uydu yayını, bilgisayar, internet gibi gelişmelerin yaşanması, modernleşmeyi günden güne İran toplumu içerisinde daha yaygın hale getirdi.[156]

Çalışmanın başından beri belirtilmeye çalışıldığı üzere İran'ın tarihinde genel siyasî ve sosyolojik hayatla edebiyatın şekillendiği birçok önemli olay vardır. Meşrutiyetten başlayarak günümüz İranı'na dek İran toplumunun kaderini değiştiren olaylarla birlikte edebiyatçıların da kalemlerini ve konularını değiştirdiğini söylemek mümkündür. Bu olaylara bakarak toplumsal tepkinin en çok edebiyatçıların dilinden çıktığını söylemek gerekmektedir. Hem Şah döneminde hem de Şah sonrası Mollalar iktidarında dayatılan fikirlere ilk itiraz edebiyat çevresinden gelmiştir. Söz konusu itirazlar Şah döneminde cezalandırılmış ve genel düzene itiraz eden kişilerin akıbeti hiç de iç açıcı olmamış, en hafif cezalandırma şekli olarak sürgüne gönderilmişlerdir.

Bunların içinde en çok dikkat çeken isim ise İran Roman ve Hikâyecilik akımının öncüleri sayılan Sâdık Çûbek ve Sâdık Hidâyet'tir. İran'ın güneyinde, Basra Körfezi'nde Bender şehrindeki bir aşireti anlattığı romanı Tengsîr, Sâdık Çûbek'in en meşhur romanıdır.[157] 1963 yılında yayımlanan roman sürükleyici ve akıcı bir üslupla kaleme alınmıştır. Romanda bel altı üslupların çoklukla kullanılması halk dilinden deyimlere sözlere ve lafızlara yer vermesi bakımından tam bir Sâdık Çûbek romanı olduğunu söylemek mümkündür.

Romanda esas konu mevcut yönetimdeki sınıfsal ayrımlara dikkat çekip alt tabakadaki insanların, işçilerin durumunu ele aldığı bir sosyal romandır. Sâdık Çûbek ve onun gibi sosyal konuları işleyip mevcut yönetimleri ele alan şair ve yazarlar sürgün hayatı yaşamaya mecbur bırakılmışlardır. Bu eserlerin yazılıp neşredilmesi ve dağıtılması gizli yollardan ve Avrupa'da yapılmıştır. Devrim öncesinde olduğu gibi

[156] Salam Gazetesi, 27 Ağustos 1995.
[157] Sâdık Çûbek, ***Tengsîr***, Kültür Bakanlığı Yay., (çev. A. Naci Tokmak), Ankara, 1978. (Akt. Yusuf Öz, "Modern İran Edebiyatı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", ***Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,*** Bahar 2003, yıl: III, sayı: 9, s. 35-54).

devrim sonrasında da muhalif eserler hep tepki görmüş mevcut yönetimin tepkisiyle karşılaşmışlardır. Devrim sonrası edebiyatçıları en çok inciten şey ise mevcut yönetime karşı ses çıkaran her bireyin, yönetim tarafından "Batı İşbirlikçisi" veya "vatan haini" olarak ilan edilmesi olmuştur.[158] Ancak bu olumsuzluklarla birlikte muhalif olmaları, onlara bazı avantajlar da sağlamıştır. Mesela muhalif olan yazarlar halkın teveccühünü daha çabuk kazandığı için daha çok meşhur olmuşlar, sadece İran içinde değil İran dışındaki muhalefetin de sesi soluğu haline gelmişlerdir.

Bu muhalefetin yanı sıra bir de yönetime yakın olan yönetimin yaymaya çalıştığı resmî devlet ideolojisinin doğru olduğuna inanarak eser kaleme alan şair ve yazarlar da mevcuttur. Bunlardan en önemlisi ve en meşhuru Muhammed-i Hicâzî'dir.[159] Söz konusu yazar da toplum üzerinde etkin olduğu dönemlerde toplumsal sorunlara el atmış ancak üslubu yönetimi rahatsız etmediği için yönetimin tepkisini çekmemiştir. Yaşadığı dönemde özellikle kadın sorunlarına değinen Hicâzî, hükümet tarafından desteklenen yazarlardan en önemlileri arasındadır.

Devrimden sonra mevcut yönetimin baskısını en şiddetli şekilde hisseden İran Edebiyatı farklı karakteristik özelliklere de evirilmiştir. İran Edebiyatı Savaş'tan sonra, yeni neslin teknolojik gelişmelerle birlikte modern tarzda kitap ve yayınlara ilgi göstermesi, İran'da yayıncılık standartlarını yükselmesine ve yayıncılığın yeni bir sektör halini almasına yol açtı. 20. yüzyılın sonlarına yaklaşırken dünyadaki teknolojik gelişmelere duyarsız kalmayan gençler, çeşitli konularda yazılmış birçok yerli ve yabancı eseri okuyup etkilenmeye başladı. Bugün İran'da tüm baskılara rağmen yaşanmaya çalışılan kültürde, son dönem yazılan batı tarzı eserlerin izlerini görmek mümkündür. Gençlerin kültürel kişiliklerinin oluşmasında bu eserlerin etkisi büyük olmuştur.

Devrim sonrası İran'ında en çabuk gelişim gösteren dergi yayıncılığı olmuştur. Bu tarihten sonra resmi ideolojiye muhalefetten sık sık kapatılsalar da çok sayıda kültür,

[158] Tahran Üniveristesi Edebiyat Fakültesi, ***Röportaj,*** Öğretim Üyesi.
[159] Çiğdem Bayar, Çağdaş İran Edebiyatinda Toplumsal Roman Ve Bozorg-î Alevî'nin Çeşmhayeş'i (Social Novel and Çeşmhayeş of Bozorg Alevi in Modern Persian Literature), ***Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi***, Ankara, 2005.

sanat, edebiyat ve düşünce dergileri açılıp kapanmaya başladı. Dergi okumacılığı yaygın olduğu için yazarlar, o dönemin toplumsal ve siyasî olaylarını en kısa ve öz şekliyle anlatmak istedikleri için romandan çok kısa öyküye yöneldiler ve yazılarının konusu yaptılar. İlk yıllarda yayımlanan öykülerin çoğunda savaş sembolleri ya da şah dönemindeki siyasî tutukluların direnişleri konu olarak işlendi. Bir yandan dinî görüşlü yazarlar, savaşta şehit olanların ya da cephede savaşanların kahramanlıklarını ele aldılar; öte yandan aydın görüşlü yazarlar, savaşın musibetlerinden söz ettiler. 1980'den 1990'lı yılların başına kadar yayımlanan öykülerin önemli bir bölümünde savaş cephelerindeki günlük hayat, askeri operasyonlar, esirlerin düşman hapishanelerinde gördükleri işkenceler, sivil bölgelerdeki perişan hayat, yıkımlar, ölümler, işsizlik gibi konular göze çarpmaktadır. Bu dönemde yazılan savaşla ilgili öykülerin çoğu anı şeklinde kaleme alınmış olup sanatsal yönleri zayıftır.

Söz konusu savaş döneminde halkın direncini diri tutmak ve devletin savaş konusundaki resmî ideolojisini halka anlatmak amacıyla dinî yönü ağır basan şairler de Devrim sonrası İran Edebiyatı'nda kendilerini göstermişlerdir. Cihangir Hüsrevşâhî, Rızâ Rehgozer, Mustafa Cemşidî, İbrahim Hasan Bigî, Firuz Zenuzî Celâlî, Misak Emir Fecr, Seyyid Mehdi Şucâî,[160] gibi yazarlar bu dönemin yazarlarından en dikkat çekici olanlarıdır.[161]

Aynı dönemde eserler veren aydın görüşlü yazarlar arasında en dikkat çekicilerden birisi Rızâ Berâhenîdîr.[162] Yazarın, Düğünden Sonra Ne Oldu? Ve Ölülerin Sesi gibi eserlerinde devrim öncesi İran halkının durumunu anlatan ve Şah'ın halk üzerinden sürdüğü sefayı konu alan eserlerinde Şah döneminde cezaevlerinde kalanların psikolojik anılarını anlattı. Yazar ayrıca Ülkemin Sırları adlı 3 ciltlik romanında ise altmışlı yıllardan itibaren İran tarihini efsanevî bir üslupla anlatarak toplumdaki bozuklukları açığa çıkardı. Bunun yanı sıra, Ahmed-i Mahmud, İsmail-i Fasih ve Gülşirî gibi yazarlar da romanlarında tarih, savaş ve toplumdan söz ettiler.

[160] Seyyid Mehdi Şucai. ***Hz. Fatma'ya Ağıt,*** Al-i Taha Yayıncılık, (Çev: İsmail Bendiderya), İstanbul, 2009, s.36.
[161] Kaan Dilek, "Roman" mad. ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** cild. 35, s.167.
[162] Rıza Berahanî, ***Araba***, (Erişim) http://tutiedebiyat.blogspot.com.tr/2014/08/araba-rza-beraheni.html

Devletabâdî ise köylerin görünen ve görünmeyen yönlerini konu alarak taşranın merkezi yönetime ne kadar yabancı ve sistemle ne kadar kopuk olduğuna dikkat çekti. Simin-i Dânişver, kısa öykülerinde ve romanlarında tarihî olayları toplumsal bir perspektifte okurlarına sunmaya çalıştı. Tâkî-yi Muderris, romanlarında hem tarihten hem de çağdaş toplumun ruh halinden ve davranışlarından söz etti. Şehrnûş-i Parsipûr[163] ise romanlarında İranlı kadınların gizemli ve efsanevî iç boyutunu ele aldı. Parsipûr bazı eserlerinde verdiği mesajla toplumsal gerçeklikleri en belirgin şekliyle gözler önüne serer. Ona göre bazı eserlerde olaylar bir anlam doğrultusunda durmaksızın akarken birçok yaşadıkları pek de masala benzemez. Yurttaşı olduğu ülkenin uzun yıllar boyunca değişen sancılı gerçeği yazarın öykülerini acımasızca bölebilmektedir.

Son yirmi yılın önemli yazarları arasında ise Cafer Muderris-i Sâdıkî, Muhammed-i Muhammedali, Gazale Alizâde, Rıza Ferruhfal, Muhammed Zerrîn, Firişte Sârî, Bijen Necdî, Mehnâz Kerîmî, Zoya Pîrzâd, Muhammed Rızâ Safderî, Mustafa Mestûr, Yar Ali Purmukaddem, Ali Hodâyî gibi isimleri saymak mümkündür.

Kadın yazarlardan Furug Şihâb, Sepide Şamlû, Ferhunde Akâyî, Leyla Riyâhî, Feride Râzî, Ferzâne Kerempûr, Mahbube Mirkâdirî, Furug Hâmidiyân, Tâhire Riyâsetipûr, Feride Laşayî, Meh Kâme Rahimzâde, Rûyâ Şapuriyân, Peri Sâbırî, Pûrân Ferruhzâd, Fehime Râhimî, Nesrin Sâmenî gibi yazarlar da eserlerinde sosyal, siyasal ya da tarihsel konulara değinmişlerdir. Söz konusu eserlerde onlar, İranlı kadının kaybolmuş hüviyetinin arayışında eski toplumsal gelenekleri eleştirel tarzda ele almışlardır.

Yukarıda andığımız son dönem eserlerin büyük bir bölümü Batı edebiyatındaki roman ve öykülerin düzeyinde olup bazıları defalarca ödül almış ve çeşitli dillere çevrilmiştir.

Devrim sonrası İran sosyal hayatında ve edebiyatta kadın hep geri planda tutulmuştur. Klasik dönem edebiyatındaki eserlerden modern döneme dek edebiyatta

[163] Şehrnûş-i Parsipûr, ***Tuba ve Gecenin Anlamı***, Destek Yay. İstanbul, 2008.

kadın erkeğin arkasına sığınan ya da gene erkek yazarların kendisini (kadını) erkek ağzıyla anlattığı bir figür olarak yer almıştır. Meşrutiyet sonrası yazılan ilk toplumsal romanlara bakıldığında kadın sorunları işlenmiş, kadınların toplumdaki yerinin tartışıldığı hatta erkek egemenliğinin sorgulandığı konular ele alındı. Ancak bu dönemde yazar ve şairler arasında kadınların oranı oldukça azdı. Şiirlerinde kadın sorunlarını ele alan ilk şairler arasında Pervin-i İtisâmî ve Füruğ-i Ferruhzâd'ı öncelikle söylemek gerekir.[164] Füruğ-i Ferruhzâd, şiirlerinde 'kadının yok sayılması ve cinsel bir nesne olarak görülmesinden şikâyet etmiştir. Kadının duygularından kaynaklanan bu yoksunluk elbette ki toplumun faktör ve değerlerinin ortaya çıkardığı yoksunluktan bütünüyle farklıdır. Füruğ'un kafasındaki "erkek figürü"; bencil ve bazı hakları haksızlıkla ve zorbayla elde etmiş bir varlıktır.[165] Furûg'un hayal dünyasındaki "kadın figürü'ü ise; çarşaf ve peçeden reha olmuş ve aile içi şiddetten kurtularak aile sorunlarının dışında bir dünyaya göz dikmiş bir kadındır. Furûğ, kadının mevcut pozisyonuyla ilgili düşüncelerini bazen şöyle ifade etmiştir.

Gel, ey erkek, ey bencil varlık
Gel, kafesin kapılarını aç.
Beni ömür boyu zindanda tutmuşsan eğer
Bari bir anlık olsun serbest bırak.[166]

İran'da 1960'lı yıllardan itibaren Rıza Şah tarafından başlatılan ak devrimle birlikte ekonomik, siyasî ve sosyal hayattaki değişimleri, kadının sosyal statüsüne de yansımıştır. Bu tarihten başlanarak devrime giden yolda kadınlar toplumda sosyal faaliyetler alanında daha çok görünür olmaya başladmışlardır. O dönemde yapılan sosyal organizasyonlarda ve edebiyat kongrelerinde kadın katılımcıların oranının arttığını söylemek gerekir. 1970'li yıllardan itibaren, devlet dairelerinde ve erkeklerin çalıştığı mekânlarda kadınların da çalışabildiğini görmek mümkündür.

[164] Kaan Dilek, ***Pervin-i İ'tisami: İran Şiir Semasının Pervin'i,*** (Erişim) http://kaandilek.com/pervin-itisami-iran-siir-semasinin-pervini/ (E.T. 23 Mayıs 2014).
[165] Behrûz-i Celâlî, ***Dîvân-i Eş'âr-i Furûg-i Ferruhzâd,*** 4. bs., Tahran, H.ş. 1374/1995, s.423-424.
[166] Ahmed-i Fettûhî, "Furûg-i Ferruhzâd", ***Negîn***, Şomâre 57, H.ş. 1348, (sayı: 57, Şubat 1970) s.18.

Son dönemde kadın şair ve yazarların sayısında da dikkate değer artışlar gözlenmiştir.[167]

3.3. Devrim Sonrası Ehli Beyt Sevgisi

Ehl-i Beyt, bir İslam dini terimidir. İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed'in ev ahalisi ve akrabalarını, kısacası ailesini tanımlamak için kullanılmaktadır. Şiiliğin resmî devlet inancı olarak kabul edilip İran topraklarında kök salmaya başladığı dönem olan Safevîlerden günümüze konu farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu dönemden itibaren Ehl-i Beyt sevgisinin, İran kültürü ve inancının yaşatılması açısından önemli bir aşama olarak görülmüştür. 1979 Devrimine kadar mevcut yönetim tarafından İranîlik anlayışıyla birlikte değerlendirilen Ehl-i Beyt sevgisinin, Devrimden sonra İslamîlik anlayışıyla değerlendirildiği düşünülmektedir. İran'ın resmî makamlarınca yapılan açıklamalara göre Ehl-i Beyt sevgisi ve Ehl-i Beyt'in yaşatılmasının gerekliliği hem Şia ve hem de Sünni kaynaklarda belirtilmiştir. Devrim öncesinde olduğu gibi devrim sonrasında da değişmeyen ana faktör Ehl-i Beyt sevgisinin ve Ehl-i Beyt anlayışının ve kapsamının Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerden ibaret olmadığıdır. Zira devrim sonrası artan ve halka anlatılan anlayışa göre bir takım fazilet ve kemalâtları bünyesinde barındıran imamlar da Ehl-i Beyt kurumunun ana temsilcileri sayılmaktadırlar. Devrim sonrası İranlı dinî elitlere ve verilen edebî eserlere göre Ehl-i Beyt anlayışına sahip imamlar ve onun takipçileri Allah'ın sıfatlarını kendilerinde toplamış olan kimselerdir ve toplumun refahı ve düzeni için bu anlayış devam etmelidir. Devrim sonrası genel anlayışa göre Ehl-i Beyt'e sevgi, ülke insanlarını iyiliklere yönelten yegâne faktördür.

3.4. Devrim Edebiyatı ve Şehriyar

Devrim sonrası edebiyatta devrimin topluma yansımalarını ustaca anlatan isimlerden birisi de Şehriyardır. Dinî inançlarının temeli çok sağlam olan Şehriyarın şiir

[167] Ervand Abrahamian, "A History of Modern Iran", ***Cambridge University Press***, Giriş bölümü, New York, 2008, s.179.

divanında inanç ve itikatının izlerini görmek mümkündür. Aynı zamanda Şehriyar, uygun gördüğü her yerde dinî inançlara da bir gönderme yaparakondan ahlakî ve sosyal ders çıkarmaya çalışmıştır.

Şehriyar şiir anlayışında önemli bir yeri olan 1979 devrimini şu şekilde betimlemiştir.

"Gökten bir ışık geldi birden, güçlü bir şekilde
Vaat edilen Hz. Mehdi'yi bir kez daha müjdeledi
Bu dünya huzur ve güvenliğe kavuşacak dedi
Gökyüzü minarelerinden sanki ezan sesi gelmekteydi"

Genel kanaate göre Şehriyar, gençlik yıllarında işlemiş olduğu bir hatanın bilincinde olduğundan siyasî akımlara hiç yanaşmamıştır. O bu tür akımları genelelikle sömürge ülkelerinin bir oyunu olarak görmüştür. Ancak 1979 devrimini asaletini, rehberliğin doğru olması ve mahiyetinin İslamî oluşu nedeniyle, devrime giden sürecin tüm aşamalarında çeşitli platformlarda genel sürece uyumlu bir şekilde hep yer almış ve eserleriyle devrimi desteklemiştir. Onun devrime duydmuş olduğu ilgiyi yazdığı eserlerinin sayısından ve şairin diğer eserleriyle karşılaştırılmasından anlamak mümkündür. Devrimin yanı sıra Şehriyar'ın Devrimin yöneticisi İmam Humeyniye'de yakın bir ilgisinin olduğu söylenmektedir. Devrimden sonra devrimi desteklemek amacıyla televizyona çıkan ilk güçlü şair ise gene Şehriyardır. Genel kanaate göre Şehriyar, ekrana çıktığı ilk gün Humeyniye okuduğu şiiriyle edebiyat camiasındaki şüpheli sessizliği bozmuştur. Şehriyar'ın o gün ekrandan:

"Hayatım boyunca rastladığım en güzel şiir

Halkımın tek bir ağış olup:

Allah'ım Allah'ım İmam Mehdi'nin zuhuruna kadar"

Humeyniyi koru" şeklinde bir giriş yapmıştır. Bu girişin ardından Şehriyar Devrim lideri Humeyni ile ilgili ise şöyle demiştir:

"Doğal bir güzelliği simgeleyen selvi gibisin sen
Efendimiz oldun da efendiliğe güzellik kattın"

Şehriyar'ın bu ilgisi Hemeyni'de de karşılık buldu ve Humeyni özel olarak Şehriyatrı ziyaret ederek ona teveccüh göstermiştir. Bu ziyaretin ardından Şehriyar Humeyni için "canlı şehit" tabirinde bulunmuş ve "Canlı Şehit" adıyla şöyle bir şiir kaleme almıştır.

Senin aşkın uğrunda cihad eden muzafferdir sonunda
Senin gibi kahraman hiçbir engelden korkmaz
İlahi aşkı olan neden korksun ki!
Bizim canlı şehidimiz bugün cumhurbaşkanıdır.
Kur'ana sarılmıştır o canım kurban olsun ona.

Henüz hayattayken kendisi için konferanslar verilen, seminerler düzenlenen ve takdir olunan devrim sonrasının en özeli ve en önemlisi Şehriyardır. Ancak onunla ilgili en özel takdir merasimi, h.ş. 1363 yılında Tebriz Üniversitesi'nde şairin 80. yaş günü münasebetiyle devlet eliyle merasimler düzenlenmiştir. Üç gün boyunca devam eden merasimlerde cumhurbaşkanının özel mesajının okunmasının yanı sıra Allame Muhammed Taki Caferî, Hamid Sebzvarî, Müşfik Kaşanî, Kudüs Meşhedî gibi ülkenin kültürel, edebî ve ilmî şahsiyetleri de Şehriyar'la ilgili izlenimlerinden bahsetmişlerdir.[168]

3.5. Devrim Sonrası Edebiyatta Özel Unsurlar

Devrim öncesi dönemde yaşayan şairlerin dinî ve mezhepsel içerikli şiir söylemelerine karşın devrimden sonraki dönemde üslup değiştirip devriminde ideolojik etkisiyle siyasî içerikli şiirler yazmaları ve şairlerin 1979 devrimini destekleyen eserler meydana getirmeleri dönemin en önemli özelliği olarak göze

[168] Muhammed Mehdipur, "Edebiyat-i Engleab-e İslam-î ve Şehriyar, Enasir-i Vije-yi Sebk-i ve Zeban-i Edebiyat-i Engelab-i İslam-î", ***Berresi-yi Edebiyat-i Engelab-i İslam-i- Mejmoa-ye Megaleha-ye Seminar***, Tahran, h.ş. 1373, s. 579

çarpmaktadır. Bu dönemde şairler, devrimle ilgili tereddütlerini beyan etmeye fırsat ararken meydana gelen İran-Irak savaşı şairlerin, eleştirilerini biraz ertelemelerini de beraberinde getirmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu durum ve mukaddes değerlerin savunulması adına şairlerin bir kısmı istemeden de olsa devrimden yana bir görüntü çizerek ürün vermişlerdir.

Bu dönemde edebiyatla ilgili en önemli ve dikkat çekici değişim şiirde yaşanmış ve bu türde eski ile yeninin karışımı olan ürünler verilmiştir. Şiirde konu olarak savaş edebiyatı ile ilgili yaklaşımlar klasik şiir ve devrim öncesi şiirde kullanılan öğeler öne çıkmıştır. Bu dönem şiirinde istiare, kinaye ve taşbih gibi öğelere yeni şiir anlayışı çerçevesinde yer verilmiştir. Ayrıca Fars Dili ve Edebiyatı'nın ilk dönemlerindeki hamasî ve dinî söylemlerin, devrimin getirdiği yeni inanç anlayışıyla birlikte şiirde yeniden işlendiği görülmektedir. Şiirdeki anlatım kısa ve öz yer verilerek şairlerin çoğu devrim ilkelerini dikkate alarak ürün vermişlerdir. Devrim sonrasının genç kuşak şairleri, övgülerini şahıslardan ziyade "İslam Devrimi" temelinde belirginleştirmişler, lafzî ve manevî sanatlara bolca yer vermişlerdir. Bu dönem şiirinde verilen ürünler, hem kalıp hem içerik olarak kadim Fars şiirinin bir tekrarı niteliği göstermektedir. Bu dönemdeki genel kanaate göre, devrimi destekleyen grubu oluşturan genç şairler, İran'ın eski İslamî kimliği ile yeni İran'ı buluşturmuşlar ve verdikleri eserlerle toplumun öze dönüşüne önemli bir katkı sağlamışlardır.[169]

3.6. Devrim Sonrasının Edebî Şahsiyetleri ve Entellektüel Miras

Devrim sonrsı dönemde yaşanan değişimin daha iyi gözlemlenebildiği en önemli alanlardan birisi edebiyattır. Bu dönemde herhangi anlamlı sosyal ve siyasî bir faaliyete kapılarını kapamış olan yönetim; edebiyatı, sanatı, sporu genç eylemcilerin dikkat ve enerjilerinin büyük bir bölümünün varlıklarını tehlikeye atmaksızın yeniden var olabileceği alanlar olarak görülmüştür. Devlet bu kamu alanlarından

[169] Mustafa Evliyayî, "Enasir-i Vijey-i Sebk-i ve Zeban-i Edebiyat-i Engelab-i İslam-î", ***Berresi-yi Edebiyat-i Engelab-i İslam-î- Mejmoa-ye Megaleha-ye Seminar***, Tahran, h.ş. 1373.s. 44-45.

çekilerek muhalefete istemeden de olsa zeki fakat hala etkili eleştirisini seslendirebilecek bir ortam sağlamıştır. Edebî cemaatin sosyal görüşlü mensupları, evvelce öğrenciler tarafından dile getirlen toplumsal problemlerin bazılarını açıkça telaffuz etmek üzere faaliyet gösterebilecekeleri edebî dergiler ve formlar kurmuşlardır. Devrim öncesi baskılara ve sansüre maruz kalan bazı şair ve yazarlar, devrim sonrası sahip oldukları tek silahı yani kalemlerini kullanmayı sürdürmüşlerdir. Devrim sonrası edebî eser veren şair ve yazalar için tüm baskılara rağmen edebiyat; sansürü, çürümeyi baskıyı despotluğu ve mahrumların kötü vaziyetlerine dikkat çekmek için bir değişim unsuru ve bir siyasî arabuluculuk görevi görmüştür.

Bu dönemden itibaren oluşan anlayış devrimden sonra "taraflı" ve "tarafsız" olmak üzere iki ekolü de beraberinde getirmiştir. Taraflı (güdümlü) sanatçılar, şairler, çevirmenler ve yazarlar, bir yandan yoksulların ve imkânı kıt olanların sözcüsü olarak işleyebilen yazını Edebiyyat-ı müteahhidi (Güdümlü veya taraflı edebiyat) olarak müdafa ediyorlardı. Diğer taraftaki tarafsız edebiyatçılar ise edebiyattaki güzelliği veya tamamen siyasetin dışındaki bir anlayışı takip etmeyi amaç edinmişlerdir. Hükümetin tarafsız edebiyatçıları himayaesi, sadece iki rakip grup arasındaki derinleşen fikrî ayrılığı arttırmıştır. Taraflı (güdümlü/ engage) okumuşlar, tarafsızları hükümetin kuklası, halktan kopuk, ölü ve ahlaksız gibi sıfatlarla nitelemişleridir. Kendi santlarını dikkatli, sadık, bilinçli, sorumlu, ahlakî olarak tanımlamışlardır. Taraflı okumuş yazar kesimin, edebiyatı, rejimle mücadele ve popüler siyasî kültürü topluma aşılama aracı olarak görmeleri, bu yazarlardan bazılarını Anton Çehov, Maksim Gorki, Pablo Neruda ve İvan Turgenyev gibi entelektüeller üzerinden ilerlemeci gerçekliğin uyarlamasına götürmüştür. Bu yazarlar gibi taraflı yazarlar ve sosyal yönü güçlü olan şairlerin İranlı savunucuları, hemen hemen solun saflarından geldikleri bilinmektedir. Bozorg Alevi, Rıza Baraheni, Mahmut İtimadzade, Samed Behrengi, Ali-Eşref Dervişyan, Said Sultanpur, İhsan Taberi ve Feridun Tonokaboni gibi romancı şair ve çevirmenler, bu düşünce yolunun en öenmli entelektüel temsilcileridir. İkinci taraflı eğitimli grup ise partizan edebiyatına inanan ancak radikal gerçekliğin taraftarları olmayan bir gruptan meydana gelmektedir. Bu grup esasen hayal kırıklığına uğramış Marksistler, dinden

esinlenmiş şairler ve İran edebî cemaatinin liberal mensuplarından oluşmuştur. Celal Al-i Ahmet, Mehdi Ehvani Salis, Sadık Çubek, Simin Danişver, Füruğ Ferruhzad ve Ahmed Şamlu ikinci taraflı grubun önemli isimlerindendir.

İran gerçekçilik edebiyatının duayeni Bozorg Alevi, partizan edebiyata taahhüdünü, "çiçekler ve bülbüller hakkında yazamayacağımı biliyorum" diyerek durumu ve görüşünü özetlemiştir. Nima Yuşic'in hâmisi ve 1960'lı yıllardan itibaren İran'ın seçkin bir şairi olan Şamlu ise "şiirin, insanlığın silahı" olduğundan söz etmesi taraflı şarilerin mevcut sistem karşısında tutundukları edebî dalı ne kadar önemsediklerini göstermektedir.

Tarfsız edebiyatçılar öbeği aynı zamanda iki büyük temayülden meydana gelmektedir. Modernist kanadın başını Huşeng Gulşiri, Nadir Nadirpur ve Sohrap Sipehri gibi isimler çekmişlerdir. Bu edebiyatçılar, Samuel Becket, William Faulkner, James Joyce ve Franz Kafka'nın eserlerinden esinlenmişlerdir. Esasen yaşlı Fars klasik bilginlerinden oluşan gelenekçi kanat Sadık Rızazade Şafak, Bedi'üzzaman Furuzanfer, Celaleddin Hüma'i, Perviz Natel Hanleri, Sa'id Nefisi ve Zebiullah Safa tarafından temsil edilmektedir.

Tarafsız edebiyatçıların modernist kanadı, oldukça apolitik kalırken gelenekçi kanat devrin resmen onaylanmış kültürüyle içe içe bir görüntü vermiştir. Hükümet, bu gelenekçi okumuşlara sayısız forumlar sağlamıştır. Onlar malî yardımlarda bulunarak çeşitli devlet kademelerinde önemli görevler tevdi etmiştir.[170]

3.7. Devrim Sonrası Münazaralar ve Entelektüel Kıyım

1979 İran Devrimi, 20.yüzyılın sonlarına doğru bir teokrasinin tesisine yol açan ilk kitlesel devrim niteliği taşımaktadır. Her büyük devrimde olduğu üzere, bu sosyal hareket de devrim sonrası İran yönetiminde düşünce gelişimini ateşlemiştir. Devrim, İran entelektüellerine ciddi kurumsal meydan okumalar sunmuştur. Devrimin şevkli

[170] Mehrzad Boroujerdi, ***İran Entellektüelleri ve Batı,*** Yöneliş Yay., İstanbul, 2001, s.73.

destekçileri onu modern dünyaya yaşayabilir bir felsefi alternatif sunmaya kabiliyetli ayrı bir ideoloji olarak takdim etmeye çalışırken, ateşli muhalifleri de bu çok savsaklanmış ideolojinin üstünlük sebeplerini izah etmenin peşine düşmüşlerdir. Hem ülke içinde hem de ülke dışında hayal kırıklığına uğramış ve şaşkına dönmüş İran entelektüellerinden oluşan devrim muhalifleri, kendilerini üzen bu olumsuz gelişme için kısa ve uzun vadeli çözümler olarak inzivayı, siyasî marjinalliği, sürgünü ve yurtdışında yaşamayı tercih etmişlerdir.

1979 Devriminden itibaren meydana gelen talihsiz hadiselerin akışı, devrim sonrası oluşan entelektüel anlayışın değişmesine yönelik girişimleri boşa çıkarmıştır. Oluşmakta olan bir devrimin entelektüel bir yapıbozumu şimdiye kadar üretilmiş olanlardan çok daha fazla zaman ve İran tarihi, kültürü, siyaseti ve dinine ciddi eleştirel araştırmayı gerektirmektedir.

Diğer taraftan 1979 Devriminin eski rejimin düşüşünden daha önemli birşeyi de beraberinde getirdiğini söylemek gerekir. Bu da yönetimin, siyasallaşarak İran toplumunun entelektüel biçimlenişini ebediyen değiştirmiş olmasıdır. Devrimin beraberinde getirdiği kuramsal ve kavramsal mayalanma ile beraber meydana gelen garip hadiseler, İran edebî ve fikrî entellektüelleri arasında entelektüel müzakerenin istikametinden sapmasına neden olmuştur. Devrim sonrası yönetim devrim öncesinin aksine kendi propagandasına ve ideolojisine yaslanmıştır. Bu da devrimden sonraki edebî eğilimlerin gidişatını ve nasıl şekil aldığına dair bilgileri bünyesinde barındıran bir anlayışı beraberinde getirmiştir.

Son olarak, Ayetullah Mahmud Telegani, Ayetullah Muhammed Behiştî, Ayetullah Murtaza Mutahhari gibi sivrilmiş siyasî ve entelektüel simaların, vakitsiz ölümleri ve suikastlar, ulemâ saflarında büyük bir boşluğu da beraberinde getirmiştir. Bu olumsuz durum, iki laik dinî entellektüele yeni rejimin gayrı resmi ideologları olma fırsatı vermiştir. Bunlar Rızâ Daverî-Erdekanî ve Hüseyin Hac-Ferec Debbağ yani Abdülkerim Surûş olarak öne çıkmıştır.[171]

[171] Mehrzad Boroujerdi, ***İran Entelektüelleri ve Batı***, Yöneliş Yay., İstanbul, 2001, s. 207

3.8. İran Şiiri ve Nîmâ Yûşîc

Modern İran şiirinde, Meşrûtiyetin başlangıcından bugüne dek, şiir kalıplarını değiştirme yönünde girişilen çabalar hep olagelmiştir. Bu çabalar, hep günün dilini yakalamak ve içinde bulunulan zamanı şiire taşımak amacını gütmektedir.

Bu yolda ortaya konan ilk çabalar, hep aruz çerçevesi içinde düşünülmüş çabalardır. Bu arayışların ilk sonuçları, müstezâd benzeri çalışmalar ya da art arda sıralanan dubeytilerden oluşan "çehâr-pâre" biçiminde ortaya çıkmıştır. Çahar-pâre, o günden bugüne, yaygın olarak kullanılan bir şiir biçimi olmayı sürdürmektedir. Ayrıca gazelin bugünün bakış açısına ve diline uyarlanışıyla geliştirilen "yeni gazel" de, yenilik arayışlarının dikkat çeken olumlu bir meyvesidir.

Meşrûtiyet ile birlikte hızlanan şiirde yenilik çabaları, çehâr-pâre biçiminin de ötesine geçmiş ve giderek aruzun bin yıllık saltanatı sarsılmaya başlamıştır. İşte bugün terim haline gelmiş "yeni şiir" kavramı, sözü edilen müstezâd, çehâr-pâre ve yeni gazeli de içine alsa da, daha çok aruza darbe vuran şiir arayışlarıyla paraleldir. Genel kanaate göre, yeni şiir hareketinde en önemli pay, kuşkusuz Nîmâ Yûşic'e aittir. Nîmâ Yûşic, aruzu tümüyle dışlamadan, dizelerin uzunluk ve kısalıklarında şairi özgür bırakan bir eğilimi, İran şiirine zorlu bir mücadeleyle kabul ettirmiş bir şairdir. Onun getirdiği yeniliğe göre; şiirde yine aruz kalıpları kullanılacak, fakat bu kalıplar dizelerin uzunluk ve kısalıklarında herhangi bir kısıtlamaya yol açmayacaktır. Nîmâ'nın aruzu bütünüyle dışlamayışı, onun İran şiir zevkine uygun bir yenilik getirme çabasının ürünü olarak görülebilir. Başka bir deyişle o, bu çabasında büyük ölçüde yerli kalmayı amaçlamış olmalıdır.

"Nîmâî şiir" ya da "şi'r-i âzâd" (serbest şiir) adıyla kayda geçen bu ilk yeni şiir tecrübesi, gelenekçi şiir çevreleri tarafından arkası kesilmeyen saldırılara maruz kalmışsa da, yenilikçi şairlerin büyük ilgisiyle karşılaşmıştır. Bu ilgiye rağmen "Nîmâî" şiirin İran'da yerleşmesi zaman almıştır. Yenilikçi şairler arasında bu tarzın birçok takipçisi vardır.

Ayrıca günümüz şiir biçimlerinin en önemlisi kabul edilen Nîmâî şiir, 1317/1938 yılında Nîmâ Yûşîc tarafından yazılmış olan "Gorâb" şiiriyle çağdaş şiirin bütün temsilcilerinin ilgisini çekmiştir. Birkaç şair Nîmâ'ya eşlik etmeye başlamışsa da, bu yeni şiir biçiminin yoğun eleştirilere rağmen uzun yıllar münzevi bir şekilde Nîmâ tarafından hemen hemen tek başına, ısrarla sürdürüldüğünü ve yetkinleştiğini belirtmek gerekir. Zamanla şiir çevrelerinin bu yeni tarza alışmaları ve bu tarzı benimseyen genç şairlerin sayılarının artması, bu tarz şiiri yaygınlaştırmıştır.

Eski aruz kurallarına bir ölçüde bağlı kalan, fakat aruz "tef'ile"lerinin sayısı konusunda şairi daha özgür kılan Nîmâî tarzın vezni konusunda genel anlamda şunlar söylenebilir: Bu tarzın kurucusu olarak tanınan Nîmâ Yûşîc, birçok şair tarafından benimsenebilir ve uygulanabilir olan bir aruz şekli ortaya koymuştur. Nîmâ Yûşîc'in şu cümlesi onun çabasının ne anlama geldiğine ışık tutar: "Günümüz şairi, aruz tef'ileleri kendisine musallat olmadan kendisi aruza tasallutunu muhafaza edebilir ve bütün bunlarla birlikte vezni en güzel biçimde koruyabilir. Örneğin bir kıtaya "hezec" bahriyle başlamışsa, kıtanın sonuna dek şiirin aruz rükünleri sabit kalmalıdır. Fakat bu rükünlerin sayılarının seçimi, her şiir bölümünde şairin onları kullanmaya duyduğu ihtiyaç kadardır. Bir yerde bir "mefâîlün'e ihtiyaç duyup sadece bir "mefâîlün" kullanırken; bir yerde iki, bir yerde beş ya da altı, bir başka yerde de daha çok "mefâîlün'e ihtiyaç duyar." Nîmâ, bunun eski aruz vezninde de örneklerinin bulunduğunu belirterek, "tavîl" bahrini örnek gösterir.

Nîmâ'ya göre, aruzdan tümüyle bağımsız olmayan serbest tarz, İran şiirinin geçmiş bütün formlarının gelişmiş bir biçimi ve bunun da ötesinde bileşimidir. Bu geçmişe, Avesta metinleriyle İslâm öncesi şiiri de dâhil etmek gerekir.

Nîmâ Yûşîc, vezin konusunda bu tür yenilik ve tasarrufları önerirken, kafiye konusunu da ihmal etmemiştir. Nîmâî şiirde kafiye önemli bir yer tutar. Kafiye, klasik şiirde genel bir olgu olarak kabul edilmekteyken, Nîmâî şiirde kafiyenin rolü daha da önem kazanmıştır. Nîmâî şiirde şair, kafiyeyi şiirdeki rolü ve görevinden dolayı kullanır. Bu bakımdan kimi dizelerde kafiyeye ihtiyaç duyulurken, kimi dizelerde duyulmayabilir ve ihtiyaç duyulmayan yerde kafiyeye başvurulmasına

gerek yoktur. Oysa eski şiirde kafiye, birbiriyle bütünlük taşısın ya da taşımasın, şiirdeki bütün birimleri birbirine bağladığı için, her halükârda zorunludur.

Nîmâî şiirde ve ondan sonra gelişen formlarda, arka arkaya gelen birden fazla dize aynı anlam çevresinde dönerken, kimi zaman da tek bir dize, yalnız başına bir anlamı ifade edebilir ve bir anlamı ifade etmede, kendinden sonra gelen dizeye ihtiyaç duymayabilir. Bu durumda kafiye, anlamsal görev de üstlenmiş olur. Bu bakımdan şair, kafiyeyi dikkatle kullanmak zorundadır. Yani şairin cümlesi bir tek dizede sona eriyorsa, bu dizeyle sonraki dizeler arasında kafiye bağının bulunması zorunlu değildir. Elbette bu husus kesin bir kural gibi algılanamaz. Şairin bu konudaki seçimi daha çok belirleyicidir. Oysa klasik şiirde, beyitler anlam olarak çoğu zaman birbirinden bağımsız da olsa, kafiye, bu beyitleri bir arada tutmaya yarayan tutkal görevi görmektedir.

Yeni şiire mesafeli yaklaşanlarda yer etmiş olan Nîmâ'nın aruz veznini hiçe saydığı ve kafiyeyi ciddiye almadığı kanısı, yanlış bir kanıdır. Çünkü Nîmâ, şiirlerinde kafiyeyi önemseyerek kullanmış, şiire ilişkin yazdıklarında da kafiyenin önemini ısrarla vurgulamıştır. Nîmâ, gerçek şahsiyetini yeni şiirle kazanmıştır. "Kafiye, konuya aittir. Konunun zilidir. Konu farklılaşınca kafiye de farklılaşır." diyerek devrim öncesi dönemde kendine has geliştridiği üslupla devrim sonrası şiirdeki eğilimleri önemli ölçüde etkilemiştir.

3.9. Devrim Sonrası Yeni İran Şiiri

Bu dönemde Mehdi Ehavân-i Sâlis, Furûg Ferruhzâd, Sohrâb Sipihrî, Ahmed Şâmlu (ilk dönem şiirleriyle), Nusret Rahmani, Hûşeng İbtihâc (Saye), Siyâveş Kisrâyî ve Muhammed Zuherî gibi isimler, Nîmâ Yûşic'in başını çektiği aruz içi serbest şiirin (şi'r-i âzâd-şi'r-i Nîmâî) önemli temsilcileri arasında zikredilebilir.

Yenilik arayışları İran şiirindeki Nimai tarzın ardından kendine yeni mecralar bulmuştur. Bunlardan biri kimilerinin "mensur şiir" (şi'r-i mensur) diye adlandırdığı

şiirdir. Mensur şiir tâbirinin bu tarz şiir için uygun olup olmadığı, tartışmalıdır. Ayrıca, İran'da serbest şiir (şi'r-i âzâd), Nîmâî şiir için kullanılmaktadır. Bu nedenle serbest şiir tâbirini, -uygun düşmesine rağmen-aruzdan bütünüyle bağımsız olan şiir için kullanmaktan kaçınmak gerekir. Bunun yerine Nîmâî şiire "aruz içi serbest şiir", aruzla bağlantısı olmayan serbest şiire de "aruz dışı serbest şiir" tâbiri tercih edilmektedir. Buna göre yeni şiiri üç bölümde değerlendirmek mümkündür. Birinci bölümde, neo-klasik kalıplarla (çehâr-pâre, yeni gazel, müstezâd) yazılan şiir; ikinci bölümde, aruz kalıplarını olabildiğince zorlayan ve aruzun kayıtlarını son derece gevşeten Nîmâî şiir, yani aruz içi serbest şiir; üçüncü bölümdeyse aruzdan bütünüyle bağımsız olan "aruz dışı serbest şiir" yer almaktadır. Aruz dışı serbest şiir içerisinde ise birkaç farklı eğilim söz konusudur.

Bu eğilimlerin en önemlisi, 1979 Devriminin ardından yurtdışına giden birçok İranlı aydın ve yazarın aksine İran'da kalmayı tercih eden Ahmed Şâmlu'nun başını çektiği "şi'r-i sepîd"dir. Şi'r-i sepîd, mensur şiir gibi görünse de kelimelerin musikîsine dayanan ve kendine özgü esnek kuralları bulunan bir şiirdir. Ahmed Şâmlu'dan önce, Hûşeng îrânî'nin aruzdan bağımsız şiir denemeleri vardır ancak onun şiiri, yapısal eksiklikleri nedeniyle fazla başarı sağlayamamıştır. Elbette Hûşeng îrânî'nin çalışmaları sepîd şiiri andırmaktaysa da, "sepîd" tabiri sonradan çıkmış bir tâbirdir ve îrânî'nin şiiriyle bir bağlantısı yoktur.

"Sepîd şiir" ile Batı'daki "blank verse" arasında yakınlık kurulabilir. Ancak Şâmlu bu kanaatte değildir ve öncülüğünü yaptığı sepîd şiirin Batı'daki karşılığının, "vers libre" olduğunu düşünür. Elbette "blank verse" vezinli, ama kafiyesiz bir şiirdir. Bu bakımdan sepîd şiirle tam örtüşmez. Bu tarz şiir, Nîmâî tarzın getirdiği kazanımlarla yola çıkmış; ama aruz veznini bir yana bırakmak suretiyle yeni bir şiir tarzı geliştirmiştir. Sepîd şiir, aruzun devamı olmadığı gibi, Nîmâî şiirin devamı da değildir.

Bu tarz şiirde Batı şiirinin etkisi inkâr edilemez. "Şâmluyî şiir" diye de adlandırılan bu eğilimde belirli bir biçimden söz edilemez. Ancak sepîd şiirin tümden vezinsiz olduğu da söylenemez. Burada, sepîd şiir konusunda, bu eğilimin en önemli

temsilcisi Şâmlu'nun sözleri, aydınlatıcıdır: "Sepîd şiir, vezin ve kafiyeden mustağnîlik hissetmeyebilir, ama bundan yoksundur ve belki de yoksun kalmayabilir de. Fakat müstağniymiş gibi görünmektedir. Sanki seyredenlerin gözleri, vücudundaki işkence izlerini görüp de başı öne eğikliğinin sırrını anlasınlar diye kasten çıplak kalmak isteyen, başı öne eğik bir işkence mağdurudur. Belki de sepîd şiir, müziğe gereksinim duymayan bir danstır. Aslında sepîd şiir, "şiir" suretine bürünmek istemeyen şiirdir.

"Olmak" ve kuvveden fiile geçmek için renksiz ve silik kalıbını (soyut ve zihnî biçimini) arayan, göreli olan her şeye ve her türlü kafiyeye; yabancılık çeker ve tahammülsüzlük gösterir. Her türlü müdahaleye kıymeti harbiyesi olmasa da muhalefet eder. Bir sepîd şiirin zihinde doğuşunun ötesinde bir şekle dönüşmesi için ortaya konan hiçbir çaba sonuç vermez.

Aynı şekilde birtakım düşünceler kayda geçirilince bir tür şiir oluşabilirken, aynı işlemden asla başarılı bir sepîd şiir oluşmaz. Bazen bir resimdir, ama resim yardımıyla anlatılamaz. Kimi zaman hiçbir figürün gerçekleştiremeyeceği bir danstır. Kimi zaman da şiirdir; ve ek olarak vezin ve kafiye de ister." Şâmlu'nun Âydâ der Âyme'sindeki şu cümlesi onun şiir eğilimini daha belirgin kılar: "Okuyucunun öfkesi, bizim gerçeği ve güzelliği onun kendi ölçüsüyle ortaya koymadığımızdandır sadece. Bu yüzden o dar görüşlü, her okuduğu şiirden, müthiş eli boş döner."[172]

Sepîd şiirin en önemli temsilcisi Ahmed Şâmlu'dur. Şi'r-i sepîdle birçok ortak özelliği bulunmakla birlikte, bazı yönlerden ondan ayrılan bir eğilim de İran şiirinde -diğer tarzlar kadar olmasa da- kendine yer açmıştır. Bu eğilim "movc-i nov" (yeni dalga) adıyla tanınmıştır. Movc-i nov şiiri, sepîd şiir gibi aruzdan bütünüyle bağımsız olup, buna ek olarak herhangi bir vezne de sahip değildir. Kafiyeye de pek iltifat etmeyen bu eğilim; nesirden, ifade tarzı ve şiirsel imgelemiyle ayrılır. İran'da bu tarza ilgi henüz çok zayıftır. Bu tarzın İran şiir zevkine oldukça uzak bulunması bu ilgi azlığının önemli bir nedeniyse de, bu eğilime mensup kimi çömez şairlerin, şiirin

[172] Hicabi Kırlangıç, ***Yalnız Yürüyen Adamın Şarkısı, (Ahmed Şâmlu ve Şiiri),*** Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, Kitap İncelemesi, Erişim: http://www.haber7.com/kitap/haber/571299-yalniz-yuruyen-adamin-sarkisi-ahmet-samlu

ne olduğu konusunda ve şiirle nesrin ayrıştığı noktalar hususunda kafalarının karışık olması da, bunun bir başka önemli nedenidir. Ahmed Rızâ Ahmedî, bu grubun önde gelen temsilcisidir. Bu ana eğilimler dışında, devrim sonrası yeni eğilimlere de rastlanabilirse de, bunları biçimsel açıdan sınıflandırmak için vakit henüz erkendir. Ahmet Şamlu'nun arayış, umutsuzluk ve direnişle dokunmuş mısralarından birisi şöyledir:

مرثیه

به جست و جوی تو
بر درگاهِ کوه میگریم،
در آستانه دریا و علف[173]

Seni ararken
Dağın dergâhında ağlıyordum
Denizin ve bitkinin eşiğinde.

Bir başka şiirinde Şamlu, gerçeği gösterme ve toplumsal sorumluluğa dikkat çekmek adına şu dizeleri terennüm eder:

کاش می توانستم

ی کاش می توانستم خون رگان خود را من قطره قطره بگریم تا باورم کنند،
ای کاش می توانستم یک لحظه می توانستم ای کاش،
بر شانه های خود بنشانم این خلق بی شمار را
گرد حباب خاک بگردانم
تا با دو چشم خویش ببینند که خورشیدشان کجاست و باورم کنند،
ای کاش می توانستم[174]

[173] Ahmet Şamlu, ***Mersiyehâ-yi Hâk, (Şiir ve Edebiyat),*** (Erişim) http://www.atashkhater.blogfa.com/cat-8.aspx
[174] Ahmet Şamlu, ***Mersiyehâ-yi Hâk, (Keşke Yapabilseydim),*** (Erişim) http://iranson.blogsky.com/1388/09/13/post-101/

Keşke
Damarımdaki kanı
Ben
Damla, damla damla
Ağlayabilseydim de
Bana inansaydılar.
Keşke
Bir an olsun keşke
Omuzlarıma oturtabilseydim
Bu sayısız halkı ve Topraktan köpüğün çevresinde dolaştırabilseydik de
Kendi gözleriyle görseydiler güneşlerinin
Nerede olduğunu
Ve bana inansaydılar
Keşke
Yapabilseydim...

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEVRİM SONRASI İRAN'INDA DİL KÜLTÜR VE EDEBİ FAALİYETLER

4.1. Devim Sonrası İran'da Basın Dili ve Medya

Demokratik toplumlarda medya çok önemli görevler üstlenmekte ve toplumun genel gidişatını yansıtması açısından mühim bir vazifeyi ifa etmektedir. UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)'nun hazırladığı ünlü McBride Raporu'nda, medyanın işlevleri sıralanırken öncelikli olarak "haber ve bilgi sağlama" görevine dikkat çekilmektedir. "Bireylerin toplumsal hayatın bir parçası haline gelmesi, yani toplumsallaşması, toplumsal amaçlar için motive edilmesi ve toplumsal değerlerin belirginleşmesi" de medyanın öncelikli görevleri arasında sayılmaktadır. Medya ayrıca bireylerin iyi vakit geçirmesi, eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, kültürel değerlerin korunması gibi işlevleri de yerine getirmektedir.[175]

Yukarıda medyanın işlevi ve topluma kattıklarına kısaca göz attıktan sonra konumuz olan İran basını ve basının İran toplumundaki yerine bakmakta fayda vardır. Devrim sonrası İran'ında hayatın her alnında olduğu gibi basın alanında köklü algı ve anlayış değişimleri yaşanmıştır. Tahran Üniversitesi, Tabnâk, Jâmejam ve Ettela'at gibi gazetelerin basın arşivlerine dikkat kesildiğimizde devrim öncesinde olduğu gibi devrim sonrasında da basın üzerinde büyük bir devlet baskısının olduğunu görebiliriz. Basın diline baktığımız zaman ise devrim öncesi basının Şah'ın kontrolünde ve mevcut politikaları doğrultusunda bir üslup takındığına şahit olduğumuz İran Basını devrim sonrası tamamen değişerek yeni yönetimin getirmiş olduğu kurallar çerçevesinde hareket etmiştir. Devrimle birlikte değişiklik sadede üslupta

[175] Sean MacBride, ***Bir Çok Ses, Tek Bir Dünya,*** UNESCO Uluslararası Komisyon Raporu. Ankara: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını, 1993, s.15.

olmamış, gazetelerin çoğu kapatılmış, kadrolar dağıtılmış ve birçok büyük gazeteci yurtdışına çıkmak zorunda kalmıştır. Devrim öncesinde olduğu gibi devrim sonrasında yeni yönetim de düşünce özgürlüğünü kısıtlamıştır. Birçok farklı etnik gruba "kitabı olmayan dinler" olduğu gerekçesiyle hem politik hem basın üzerinden yüklenilmiştir. Dinî temellere dayandırılan yeni devlet yapılanmasının halka arz edilişi basın üzerinden de gerçekleştirilmeye çalışılmış, basındaki dil ve üslup dinî söylem üzerinden gerçekleşmiştir. Örneğin ülkede yaşayan azınlıklardan Bahâîlere "kitabı olmayan dinler" kategorisine sokularak inançları yüzünden eziyet edilmektedir. Yalnızca "kitabı olan dinlere" mensup kişiler yani Hristiyanlar, Musevîler ve Zerdüştîler tanınmış, azınlık statüsündeki bu gruplar da İran'ın dış siyasette kullanabileceği etkin argümanlar olarak görülmüştür. Nitekim bu doğrultuda İran yönetimi için Yahudi azınlık önemli bir dış politika argumanıdır. Devrimle birlikte Batı'nın en büyük düşmanı haline gelen ve Batı'yı öyle gören İran Yönetimi için ülkede yaşayan Yahudiler önemli bir dış politika figürüdür. Zira başta ABD olmak üzere kendisine uygulanan uluslararası baskıları kırmak ve ABD'deki Yahudi diasporasına direkt etki etmek amacıyla İran yönetimi İran Yahudilerini kullanmaktadır. Ülkedeki kitabı olan dini azınlıklar, basına uygulanan sansürden daha az etkilenmişler kendi kültürlerini yaşatma ve dillerini konuşma hususunda tehlike arz edecek potansiyelde görülmemişlerdir.

Diğer taraftan medyanın işlevlerine bakıldığında iki önemli niteliğin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Bunlardan biri medyanın "kamu gözcüsü" rolünde olmasıdır. Esasında medya, kamu gözcüsü olarak devlet otoritesinin kullanılmasındaki kötü uygulamaları açığa çıkarmakla görevlidir. Medyanın kamu gözcüsü rolü, aynı zamanda medyanın örgütlenme biçimiyle de yakından ilgilidir. Çünkü kamu otoritesinden bağımsız örgütlenemeyen, ekonomik özgürlüğünü kazanamayan hiçbir medya kuruluşu, kamu gözcüsü olarak görev yapamaz.[176] Bu bilgilerden yola çıkarak İran'ın bu süreçte

[176] James Curran, "Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme", ***Medya, Kültür, Siyaset,.***Derleyen: Süleyman İrvan Ankara: Ark Yayınevi, 1997, s.145.

basınla ilgili tavrına bakıldığında yukarıdaki tanımlama ile tam tersi bir politika güttüğünü görmek mümkündür. Zira Devrim sonrası İran Basını'nda ifade özgürlüğünün açık ve net bir biçimde bastırıldığı, ülkede sadece alenî olarak bir takım görüşleri bildirmek değil, bazı konuların tartışılması bile cezaya tabi olabilmektedir. Devrimle birlikte bu durumun hukûkî alt yapısı da hazırlanmış yaptırıma tabi görüşler çeşitli kanunlarda tek tek sayılmıştır. Devrim sonrası anayasasına göre İslâm prensiplerini veya kamu yararını ihlal eden görüşlerin yayınlanmasını yasaklamıştır. Basın kanunu daha detaylıdır ve lider ile ruhban sınıfa hakaret gibi başka bazı belirli durumları belirtmektedir.[177] Ayrıca özel mahkemeler kanunda bulunmayan yalan yayın yaparak kamuoyunu yanlış yönlendirip infial yaratma gibi suçlarla ilgili dikkat çeken yargılamalar yapmıştır.[178] Tüm bu sınırlamalar ve uygulamalar geniş yorumlanmakta ve genel olarak milletvekilleri, din adamları, basın ve sıradan vatandaşlara uygulanmaktadır. Meclis zemini, camiler ve İran dışındaki mekânlar da dâhil olmak üzere İran'da organize edilen hiçbir basın faaliyeti ve toplantı dokunulmaz değildir. Her ne kadar yayın öncesi sansür Anayasa tarafından yasaklanmış olsa da, oto-sansürün yayıncılık üzerindeki etkisi gözle görülür durumdadır. Rejim kitle iletişim araçlarının tümünü kontrol etmeye yetkilidir ve gerekirse yazılan haberi ve kullanılan üslubu incelemeye alabilir. Ülkedeki basın kurumlarının yanı sıra radyo ve televizyon kanalları toplum üzerindeki etkinliklerinden dolayı direkt ülkenin dinî liderinin kontrolü altındadır. Yönetimin bu olumsuz tavrı ve ülke içinde farklı bölgelerde yaşayan farklı kültürlerin baskı altında tutulmaya çalışılması, yaşayan kalemleri de rahatsız etmiştir. Saye adıyla bilinen ünlü İran'lı şair ve yazar Huşeng-i İbtihac, bu serzenişini "Dert Burada" isimli şiirinde şöyle dile getirmektedir:

درد اینجاست

حکایت از چه کنم سینه سینه درد اینجاست

[177] A. Mohajerani, ***Estizah (istizah),*** Tehran, Ettela'at, 1999, s. 344, 378, 404.
[178] Muhsin. Kadivar, ***Behay-e Azadi: Defa'iyat-e Mohsen Kadivar Dar Dadgah-e Vijheh-ye Ruhaniyyat (Özgürlüğün Bedeli: Muhsin Kadıvar'ın Din Adamları Özel Mahkemesi'ndeki Savunması***). Tahran, Nashr-e Ney, 2000, s. 39, 85.

هزار شعله ی سوزان و آه سرد اینجاست
نگاه کن که ز هر بیشه در قفس شیری ست
بلوچ و کرد و لر و ترک و گیله مرد اینجاست
بیا که مسئله بودن و نبودن نیست
حدیث عهد و وفا می رود نبرد اینجاست
بهار آن سوی دیوار ماند و یاد خوشش
هنوز با غم این برگ های زرد اینجاست
به روزگار شبی بی سحر نخواهد ماند
چو چشم باز کنی صبح شب نورد اینجاست
جدایی از زن و فرزند سایه جان ! سهل است
تو را ز خویش جدا می کنند ، درد اینجاست[179].

سایه/هوشنگ ابتهاج

Ben ne anlatayım bak sine sine burada dert var.
Binlerce yakıcı kıvılcım ve soğuk ah var burada
Bak bütün ormanlara her kafeste bir aslan…
Beluç, Kürt, Lor, Türk ve Gilek burada
Gel ki mesele olmak ya da olmamak meselesi değil
Kavga yok ediyor söz ve vefayı burada.
Bahar duvarın öbür yanında artık ve meltem,
Hala bu sarı yaprakların kederiyle burada
Sabaha erişmeyen bir gece kalmayacaktır şu zamanda
Sen gözünü açtığında gecenin sabahı burada/sen gözünü gecenin sabahına açacaksın, ışık burada.
Ey Sayeciğim kadından çocuklardan ayrı olmak kolaydır.
Seni senden ayırıyorlar dert burada acı burada.

Devrimden bu yana ülkenin reformist taleplerle hareketlendiği her dönemde televizyon ve gazeteler yayınları ve üsluplarıyla; uygulamada Reformistleri kendi görüşlerini duyurma imkânından mahrum bırakarak Muhafazakârların sözcüsüymüş

[179] Huşeng-i İbtihac (Sâye), ***Ghazal-e Moaser***, h.ş. 1392, (Erişim) http://ghazal-moaaser.blogfa.com/cat-3.aspx, 30 Mayıs 2015.

gibi davranmışlardır. Ana akım medyanın bu taraftargirliği, haftalık şehir toplantıları olarak tüm ülkede yapılan ve güncel politik meselelerin konuşulduğu Cuma namazı cemaati için de geçerlidir. Bu aktivite esnasında yalnızca Muhafazakârlar vaaz verebilmektedirler. Ancak muhafazakârların basınla ilgili bu katı tavrına karşın reformistler, basındaki dil ve üslupla ilgili daha mutedil bir politika gütmüşlerdir. Muhafazakârlara göre Reformistler basına saygı hususunda daha başarılı olmuşlar, kendilerine yönelik kullanılan dile daha yapıcı yaklaşarak sisteme direnmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte Muhafazakârlarca hoş olmayan herhangi bir yazı sebebiyle birçok Reformist yayın için kapatılma emri verilmiş ve birçok editör ile gazeteci itham edilerek tutuklanmıştır.[180] Hukukun basına tanıdığı güvenceler şaibeli yargılama ve hatalı prosedürlerin atanmasıyla göz ardı edilmiştir. Basından ve basındaki dilden yorulan Reformist kanat ve diğer İranlı aydınlar gazeteden ziyade blog yazıcılığına yönelmiş, böylece İran'da blog yazıcılığı gelişmiştir. Ancak bu durum da kendisiyle birlikte yeni problemleri beraberinde getirmiştir. Yazıları genel devlet politikasına aykırı bulunan birçok blog yazarı tutuklanmış, bunlardan bazıları hapishanede ölmüş/öldürülmüştür.[181]

İran'daki basın faaliyetlerinin mevcut durumunun yanı sıra İran'da toplanma hakkı da sınırlandırılmıştır. Rejime sadık olmayan ya da muhalif olduğu düşünülen halk kitlelerinin miting yapmaları uzun süredir engellenmektedir. Bu açık kapı "gösterileri" tarihsel olarak İran'da kritik siyasî kurumlar olmuşlardır. Muhafazakârlar bu miting yasağını Reformistlerin mitinglerini engellemek ve organizasyonlarını rejimi tehdit edecek hale gelecek kadar büyümeden önlemek açısından etkili bir biçimde kapsamını genişletmişlerdir. Reformistler, devletin silahlı güçleri tarafından aşırı sert fiziksel saldırılardan duyulan korku ve baskı nedeniyle haklarını kullanmaktan kaçınır hale gelmişlerdir.[182]

---

[180] Muhsin Kadivar, ***Behay-e Azadi: Defa'iyat-e Mohsen Kadivar Dar Dadgah-e Vizheh-ye Ruhaniyyat (Özgürlüğün Bedeli: Muhsin Kadıvar'ın Din Adamları Özel Mahkemesi'ndeki Savunması).*** Tahran, Nashr-e Ney, 2000, s. 39, 85.

[181] ***Mysterious Death of a Bloger in Evin (Blogcunun Evin Cezaevindeki Sır Ölümü),*** (Erişim) http://iranppa.blogspot.com.tr/2009/03/mysterious-death-of-bloger-in-evin.html

[182] J. Klein, ***Shadow Land***, The New Yorker, Şubat 2002, s.11-12.

Yönetim ayrıca kendi karşıtlarının derneklerde, meslek örgütlerinde, öğrenci organizasyonlarında, öğretmen odalarında, doktor odalarında, avukat baroları ve yazar birliklerinde örgütlenmesini de engelleyerek meslek gruplarının herhangi bir yayın yapmasını yasaklamıştır. Genel olarak bu kurumların yalnızca ve sadece İslâmî amaçlar güttüğü ve rejimin onay verdiği doğrultuda yayın, dergi ve gazete çıkarmalarına onay verilmiştir. Reformistlerin devamlı sözünü ettiği sivil toplum büyük beklenti yaratmasına rağmen bu engellerin kaldırılması konusunda neredeyse sonuçsuz kalınmıştır.[183] Rejim kendisine sadık görünmeyen tüm siyasî partileri baskı altına almış, yayınlarını yasaklayarak tamamen ortadan kaldırmıştır. Reformistler ise bu baskılara karşı siyasî katılımı artırma yoluyla "siyasî gelişme" kampanyası başlatarak "içerdekilerin" bu hapsedici çemberini yarmayı hedeflemişlerdir. Siyasî eylemlerine sürgünde devam eden muhalifler ise ajan, vatan haini ve düşman muamelesi görmeye devam etmektedirler.[184] Reformistlerin ve basına özgürlük yanlısı grupların, en çok şikâyet ettiği husus, Muhafazakârlar tarafından kendi özgürlüklerine yöneltilen tehditlerdir. Üye ve destekçilerinin saldırıya uğradıklarını, rejimin Muhafazakârların kontrolündeki yetkisiz ajanları tarafından hayatlarının her yönünün izlendiğini, herhangi bir yayın yapmalarına izin verilmediğini ve muhafazakârların ajanları tarafından suikasta uğramanın sürekli korkusu içinde yaşadıklarını belirtmektedirler. Reformistlerin korkusu, rejimin tehdit aygıtlarını kontrol eden Muhafazakârların, Reformistlerin Devrim'in düşmanları haline geldiğini ima etmesiyle artmaktadır.[185]

Devrim sonrası İran Yönetimi'nin tüm gayretlerine rağmen, Meclis'te olduğu gibi basında da alevlenen, hukukun kaynağının nihai meşrulaştırılması olarak halk egemenliği ve beraberinde getirdiği birey (insan) hakları tartışmalarının önüne geçememiştir. Bu talepler, "Özgürlük" kavramında soyutlaştırılarak, İran'da bir yüzyılı aşkın süre içindeki halk hareketlerinin kalıcı ve süregelen birincil amacı olmuştur. İranlıların adalet ve kanuna uygunluk arayışının köklerinin aslında, tıpkı

[183] Radyo Âzâdî, 21 Temmuz 2002, 28 Temmuz 2002.
[184] E. Sciolino, Persian Mirrors: The Illusive Face of Iran, New York: ***The Free Press***, 2000, s. 233-248.
[185] Radyo Âzâdî, 2 Ağustos 2002, Radyo Âzâdî, 21 Temmuz 2002, 28 Temmuz 2002.

1905 Anayasa Hareketindeki "Adalethâne"[186] ve erken 1950'lerde Mussadık'ın milliyetçi cephe hareketindeki[187] "hukuken meşru hükümeti"nde olduğu gibi özgürlüğün yarı gölgesi altında olduğu görülecektir. Mevcut Reformist retorik, köklerinin bu gelenekte yattığını iddia etmektedir. 1979 Anayasası bireylere birçok hak tanımaktadır. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus insan haklarının İslâmî normlara tabi kılınmış olmasıdır. Hatemi'nin bu kötü kısıtlamalar konusundaki izahı yol göstericidir. Hatemi, İslâm'a hasım olarak gördüğü tek ideoloji olan "Liberalizm"i reddeder, zira Liberalizm bireylerin doğal olarak diledikleri tüm özgürlüklere sahip olmasına olanak tanır.[188] Bu anlayış, Hatemi için cazip değildir çünkü ruhsal değerleri yücelterek insanları ilahiliğe yükseltebilmesi için özgürlük üzerinde dinî kısıtlamaların baskısını arzulamaktadır.[189] Reform karşıtları insan hakları söz konusu olduğunda, insan haklarını liberallere karşı kullanılacak birer antitez olarak gören Hatemi'den daha sert bir tutum sergilemektedir. Hatemi'ye göre, reform karşıtı hukuk sisteminde bireyler için yalnızca ödevler bulunup haklar yoktur, özgürlük ve din bağdaşmaz görülmektedir ve halk yönetimde söz sahibi olamayıp, ruhbanlar koşulsuza itaat etmek zorundadır.[190] Fakat pratikte Reformist İslâmî hukuk, muhafazakâr rakibinden yalnızca özgürlük üzerine ruhbanlar tarafından dayatılan dini kısıtlamalar kapsamında ayrılmaktadır. Yukarıda görülen devlet politikasının ve devrim sonrası resmi devlet ideolojisinin anlatılmasında basın ve basın dili çok mühim bir yere sahiptir.[191]

---

[186] Alırıza Mokhtarpour, ***İran Devlet Modeli***, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 53-59.

[187] Amir Ahmad Fikrî, ***Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi***, Mızrak Yay., İstanbul, 2011, s.92-95.

[188] Muhammet Hatemî, 'The Interview'**,** Meet Mr. Hatemi, The Fifth President of the Islamic Republic, (çev. M. Buffington), Washington, DC, ***Middle East Insight***, 1997, s. 2.

[189] Muhammet Hatemî, ***Bim-e Movj (Dalga Korkusu)*** Tahran, Simay-e Javan, 1993, s. 136-137, 205; M. Hatemi, ***The Interview***, Meet Mr. Hatemî, The Fifth President of the Islamic Republic, çev. M. Buffington ve M. Buffington, Middle East Insight, Washington, DC, 1997, s. 32.

[190] M. Hatemi**,** ***Hokumat-e Dini va Âzâdî*** (Dindar Hükümet ve Özgürlük), ***Rabeteh-ye Din va Âzâdî (Din ve Özgürlük İlişkisi),*** Tashih: A. Sotudeh, Tahran, Zekr, 1999,. s. 95-119.

[191] Arif Keskin, ***İran'ın Çağdaşlaşma Süreci,*** (Erişim) http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-iran-in-cağdaslasma-süreci/450858, (ET. 23 Nisan 2015)

4.2. Devrim Sonrası Basın Faaliyetleri

Küreselleşme süreci, siyasal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi "medya düzeni" üzerinde de çok önemli değişim ve dönüşümlere neden olmakla birlikte ülkelerin dış politikadaki duruşlarını da belirlediği bir argüman halini almaktadırlar. Küreselleşme süreciyle birlikte bilgi ve görüntü mekânları yeniden yapılanmakta, yeni bir "iletişim coğrafyası" ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte küresel ağlar ve uluslararası bilgi akışı modeli oluşmakta, sahip olduğumuz mekân ve zaman duygularımız yeniden şekillenmektedir. Teknolojik gelişmeler yeni küresel medya sanayisini doğurmuş, görsel/işitsel üretim belirli bir mekâna hapsolmaktan çıkmış, bir başka deyişle mekânsız hale gelmiştir.

Yeni küresel medya araçlarının pazar alanı artık bütün dünyadır. Yerel kültürler için üretim yapma devri kapanmış, New York'tan Tahran'a, Londra'dan Ankara'ya, Brüksel'den Yeni Delhi'ye kadar bütün kültürler hedef kitle kapsamına alınmıştır. Küresel medya düzeninin temelini ticarî gelir kaygıları oluşturmakta, küresel yayın kuruluşları, demokrasi, insan hakları, özgürlükler, kamu yararı ve ulusal kültür gibi toplumsal hiçbir endişe taşımamaktadır. Küresel medya düzeninde bireyler "tüketici" olarak görülmekte, tüketicinin seçme talebini artırmak için çaba harcanmaktadır.[192] Söz konusu iletişim coğrafyası, zamanla ülkelerin dış politikada önemli bir etki alanı oluşturmaya çalıştığı bir merci olmaya da başlamıştır. 1979 İran Devrimi sonrası Humeyni'nin de ifade ettiği "Devrimi İhraç"[193] politikası gereği İran, yurt dışında bir takım dil ve kültür faaliyetlerinde bulunmayı genel devlet politikası olarak belirlemiştir. Bu durum İran dış politikasının "yumuşak karnı" olması açısından son derece önemlidir.[194] Dolayısıyla Devrim sonrası İran'ın genel basın algısı ve üslup stratejisini de dikkate alarak dünyanın her yerinde İran dili ve kültürünü yaymak

[192] David Morley & Kevin Robins, ***Kimlik Mekânları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar***, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s.32.
[193] Anoushiravan Ehteshami, ***After Khomeini***, The Iranian Second Republic, Library of Congress Cataloging in Publication Data, Ner York, 2002, s. 168
[194] Constitution of the Islamic Republic of Iran (1979) çev: İran Hükümeti tarafından resmi olarak kullanılmıştır; Tahran Üniversitesi, Merkezi Kütüphanesi, Iranian Studies salonu, Ayrıca ulaşım adresi: www.aghayan.com, 04 Mart 2015.

açısından bir takım basın ve kültürel faaliyetlerde bulunmaya başlamış bunda dikkate değer başarılar elde etmiştir. İran'ın bu alandaki faaliyetleri şu şekildedir:

4.3. Dil, Din ve Etnisite

İranlı aydın ve elitlerin temelde İslâmî geleneği savunanlar İranlı aydınları, Milliyetçiler ve Sol görüşleri benimseyenler olarak üç kategoride ele almak mümkündür. İran siyasetinde etkin olan bu üç grubun, ülkenin farklı siyaset kalemleriyle ilgili fikir ayrılığı yaşasalar da Fars Dili ve Edebiyatı, İran Kültürü, sinema ve müziğinin yumuşak güç araçları olması noktasında ortak görüşte birleştiklerini gözlemlemek mümkündür.

İran 75 milyonun üzerindeki (yüzde 98) Müslüman nüfusu ile büyük, kalabalık ve etkin İslâm ülkelerinden biridir. Bu oranın yaklaşık yüzde 90'ını Şii, geri kalanı ise Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda parçası olduğumuz Ortadoğu, İran ile en çok dinî yakınlığı olan bölgedir. Aynı zamanda 1501 yılında kurulan Safevîler'in kuruluşundan beri Şii bir ülkedir. Dünya üzerindeki Şii nüfus dünya Müslümanlarının yaklaşık yüzde 16'sına tekabül etmektedir.[195] İran'ın Ortadoğu'da politika üretmesini kolaylaştıran en belirleyici unsur ise Şii nüfusun büyük çoğunluğunun Ortadoğu'da yaşıyor olmalarıdır. İslâm ve Şiilik'e ek olarak Farsça da İran'ın Ortadoğu politikalarına yön veren önemli bir unsurdur. Farsça her ne kadar İranî kimliğinin aslî unsuru olsa ve Meşrutiyet Devrimi'nden sonra İran'ın millî dili olarak kabul edilmiş olsa da İran sınırlarını aşan bir coğrafyada konuşulması açısından dikkate değerdir. Farsça'nın tarihsel süreç içerisinde oldukça geniş bir alana yayıldığı çalışma boyunca vurgulanmaya çalışılmıştır. Farsça'nın yayıldığı ve kendisinden istifade edildiği bölgelere dair tarihî ve toplumsal incelemeler de yapmak mümkündür ve yapılmaktadır. Farsça ayrıca Hindistan, Pakistan, Türkiye, Bosna Hersek, Arnavutluk, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ, Makedonya gibi birçok ülkede konuşulan dilleri etkilemiştir. Farsça hâlihazırda İran ve Tacikistan'ın tek

[195] İran İslâm Cumhuriyeti, İçişleri Bakanlığı, ***Enformasyon Başkanlığı***, (Erişim) https://www.sabteahval.ir/default.aspx?tabid=6835

resmî dili, Afganistan'ın ise resmî dillerinden birisidir. Ayrıca Hindistan ve Pakistan'da bazı Farsça lehçeler hala kullanılmaktadır. Buna ek olarak İran'da yaşayan ve Türkçe, Kürtçe, Türkmence, Arapça ve Belluçca konuşan topluluklar mevcuttur.[196] Bu açıdan yaklaşıldığında İran; Azerbaycan, Türkmenistan, Ermenistan, Türkiye, Irak ve Körfezdeki Arap ülkeleri ve Arapça konuşan Afrika ülkeleri ile dil aracılığıyla yakınlık kurma imkânına sahiptir. Din, mezhep, etnik kimlik ve dil gibi kültürel bağlar İran ile bazı ülkeler arasında özellikle de Merkezî Avrasya ve Ortadoğu'daki bazı ülkeler arasında sağlam bağların oluşmasını beraberinde getirmiştir.[197] Her ne kadar aralarında soy bağı üzerinden bir ilinti olsa da "İranî Kavimler" tanımı genetik, dilsel ve mekânsal olmanın ötesinde daha çok kültürel yakınlığa işaret eder.

4.4. Kültürel ve Siyasî Temsilcilikler

İran ülke dışında İran kültürü ve edebiyatını yaşatma adına önemli resmî girişimlerde bulunan bir ülkedir. Bu bağlamda İran'ın Ortadoğu'daki 15 ülkenin 13'ünde elçiliği, Mısır'da ise bir kültür ofisi mevcuttur. Ayrıca İran'ın Merkezi Avrasya ülkelerinin tamamıyla diplomatik ilişkileri mevcuttur. Ayrıca Devrim sonrası İran yönetimleri, bölgedeki 10 ülkenin hepsi ile karşılıklı elçiliklerin açılmasına önem vermiş ve bunda da başarılı olmuşlardır. Diğer taraftan Asya-Pasifik ülkelerinin 17'sinde elçiliği bulunan İran'ın 31 Avrupa ve 22 Afrika ülkesinde de elçiliği mevcuttur.[198] Latin Amerika ülkelerinden altısı ile elçilik düzeyinde ilişki mevcut olup üçü ile de bu konuyla ilgili resmi görüşmeler yapılıp ön anlaşma sağlanmıştır. İran'ın bu kültürel faaliyetlerinin genel oranına baktığımızda İran Ortadoğu devletlerinin yüzde 86,67'si, Asya-pasifik ülkelerinin yüzde 56,67'si, merkezi Avrasya ülkelerinin tamamı, Avrupa devletlerinin %75,61'i, Afrika ülkelerinin %42,31'i ve Latin Amerika devletlerinin % 20'si ile elçilik düzeyinde siyasî ve kültürel ilişkiye

[196] ***İran'da konuşulan diller haritası***, (Erişim) https://groups.google.com/forum/#!topic/bamszdemokrasi/iOHdFX1y3TM

[197] **Central Eurasian Studies Society**, "What's Included in Central Eurasia", (Erişim) http://ceswww.fas.harvard.edu/ces_definition.html, 04 Mart 2015.

[198] Jomhooriye Iran-e Islam, ***Vazarat-e Umur-e Khareje***, (Erişim) http://econsulate.mfa.ir/, (E.T.04 Mart 2015).

sahiptir. Bu girişimlerde en önemli husus Fars dili, edebiyatı ve kültürünün devrim sonrası yönetimin belirlediği doğrultuda dünyaya yayılması esasına dayanır. Söz konusu temsilciliklerde devlet tarafından kültürel organizasyonlar düzenlenmektedir. Söz konusu organizasyonlarda devrim sonrası yönetimle iyi ilişkileri olan şair ve yazarların şiir dinletisi sunması veya şarkı ve besteleri mevcut yönetim tarafından izinli (mocevvez) sayılan şarkıcıların konser vermesi sağlanmaktadır. Bununla birlikte, İran'ın 9 Ortadoğu ülkesinde 11 kültürel temsilciliği bulunmaktadır. Ayrıca, İran'ın 9 Asya-Pasifik ülkesindeki 17 kültür konsolosluğunun 8'i Pakistan'dadır. Merkezi Avrasya'da ise iki ülke hariç bütün ülkelerde kültür elçiliği bulunmaktadır. İran'ın 12 Avrupa ve 11 Afrika ülkesine de kültür temsilcilikleri açmıştır.[199]

4.5. Medya ve İletişim Kanalları

İran yönetimi kültürel temsilciliklerin yanı sıra medya iletişim kanalarını da etkin bir dış politika aracı olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda devrim sonrası İran Yönetimi, diğer ülke vatandaşlarına yönelik İngilizce ve Arapça altı gazete yayınlamaktadır. İran News, İran Daily, Tehran Times, Kayhan English gazeteleri daha çok Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve Afrika'ya yönelik yayın yapan ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden gazetelerdir. El- Vefak ve Kayhan Arapça gazeteleri de Ortadoğu ve Afrika'daki Arapça konuşan Şii kesime hitap etmektedir. Bu girişimlerle birlikte İranlı muhafazakârların kontrolünde ve ülkenin en köklü gazetelerden birisi olan Kayhan Gazetesi'nin bir dönem Urduca ve Türkçe dillerinde de gazete çıkardığını fakat bunun uzun sürmediğini belirtmek gerekir.

Devrim öncesi dönemde dergi okuyuculuğu ve yayıncılığı nasıl yaygın idi ise devrim sonrası İran yönetimi de dış politikada internet siteleri ve blogların yaygın olarak kullanıldığı bilgi çağına İran'da ülke dışında uyum sağlamıştır. Söz konusu gazetelerin bir kısmı basılı olarak dış ülkelere gönderiliyorsa da daha çok internet

[199] "Sazman-e Farhang-e Ertebatat-e Islam", (Erişim) http://www.icro.ir/,(E.T.04 Mart 2015).s

üzerinden yayın hayatına devam etmiştir.[200] Bunun yanında İran Radyo ve Televizyon Kurumunun yurt dışına yayın yapan toplamda on televizyon kanalı bulunmaktadır. Bunlar başta Press TV ve Hispan TV olmak üzere Câm-ı Cem 1.2.3, El-Alem, Seher TV 1.2.3, El- Kevser televizyon kanallarıdır. İran yönetimi kurmuş olduğu bu on kanal ile de dünyanın farklı yerlerindeki farklı kesimlere hitap etmeyi hedeflemiştir. Örneğin Câm-ı Cem'in hedef izleyici kitlesi yurt dışındaki İranlılar ve Farsça bilen diğer insanlardır.

Câm-ı Cem Avrupa, Amerika ve Asya'ya hitap etmekte olup 24 saat yayın yapmaktadır ve yayın dili Farsçadır. Hitap ettiği kesim Ortadoğu, yayın dili ise Arapça olan El-Âlem televizyonu da 24 saat yayın yapan diğer bir İran kanalıdır. 2004'ün başında yayın hayatına başlayan El-Âlem'in asıl muhatapları Körfez, Mısır, Cezayir, Suriye, Irak, Moritanya, Lübnan, Ürdün ve Filistin gibi ülkelerdir. Başta Gazze, Ramallah, İsrail, Washington, New York olmak üzere 40 ülkede 50 muhabir ile yayın hayatına devam etmektedir. İnternet sitesi ise İngilizce, Arapça ve Farsça dillerinde yayın yapmaktadır.[201] Altı dilde yayın yapan en etkin kanallardan birisi olan Seher TV'nin yayın yaptığı diller ise Urduca, İngilizce, Boşnakça, Türkçe, Fransızca ve Kürtçe.[202] El-Kevser de Arapça yayın yapmakta ve daha çok dinî-mezhebî programlara ağırlık vermekte ve Şiilikle ilgili yapılmış akademik çalışmalar ve kitaplara yer vermektedir.[203]

Söz konusu kanallardan en etkin olanı Press TV'dir. İngilizce yayın yapan ve dünyanın 26 başkentinde muhabir bulunduran bu kanalın sadece İran'da 400'ü aşkın çalışanı vardır. Kanal, İngilizce yayın yolu ile iletişim savaşlarında İran'ın dış politikadaki tutumunun dış dünyaya anlatılması hususunda önemli bir görevi ifa ettiğini söylemek mümkündür.[204] Hispan TV ise İspanyolca yayın yapmaktadır. Başta İspanya ve İspanyolcanın yaygın olarak kullanıldığı Güney Amerika ülkeleri

[200] Hüseyin Harsij - Mojteba Touyserkani -Leila Jafari, "Jeopolitik-i Kudret-i Nerm-e İran", ***Pejuheşname Ulum-u Siyasî***, (H.ş. Bahar 1388), Yıl 4, Sayı 2, s. 243-244. file:///C:/Users/Cemalettin/Downloads/IPSA911242934200.pdf (25 Ocak 2015).
[201] "Pakhshe Engilisi, Arabi va Farsi", (Erişim) http://www.alalam.ir/, (E.T.04 Mart 2015).
[202] "Paygahe Ettala'e Resaneye Shabekeye Sahar", (Erişim) http://www.sahartv.ir/ (E.T.05 Mart 2015).
[203] "Al-Kawthart TV", (Erişim) http://www.alkawthartv.ir/, (E.T.05 Mart 2015).
[204] "Press TV", (Erişim) http://www.presstv.ir/, (E.T.05 Mart 2015).

olan Venezuela, Arjantin, Bolivya, Şili, Ekvador, Peru, Kolombiya, Meksika ve Küba gibi ülkeler, kanalın hedef kitlesidir.[205] Hispan Tv, Güney Amerika'nın ABD karşıtlığı üzerinden İran'la olan ekonomik ve siyasî işbirliğini canlı tutması açısından önemli bir üs olarak görülmektedir. Ayrıca İran yönetimi, bu kanalın bölgedeki ABD karşıtı yayınlarına önem vermektedir. Bütün bu medya iletişim ağıyla birlikte İran, Arapça, Türkçe, Urduca, Peştuca, Derice, İbranice, Kürtçe, İngilizce, Japonca, Hintçe, Bengalce, Çince, Endonezce, Ermenice, Rusça, Gürcüce, Azerice, Tacikçe, Kazakça, Boşnakça, Arnavutça, İtalyanca, Almanca, Fransızca, İspanyolca gibi birçok dilde radyo yayını da yapmaktadır. Söz konusu yayınlar daha çok Fars dili, kültürü ve edebiyatı ile alakalıdır.[206]

4.6. Üniversiteler

Medya kuruluşlarının yanı sıra eğitim yatırımlarına da önem veren devrim sonrası İran yönetimi, Komor, Venezuela, Lübnan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Pakistan, Dubai, Ermenistan ve Tanzanya'da üniversite şubeleri açmış ve buraya hoca göndererek eğitim faaliyetlerini başlatmıştır. Ayrıca hedef kitlesi olan başta Afganistan, Tacikistan, Kanada ve Malezya'da da eğitim yatırımlarıyla ilgili ön görüşmeler de bulunmuştur. Ayrıca Malezya'da yapılan araştırmaya göre ülkedeki en çok yabancı öğrenci İranlıdır. İran söz konusu ülkelerde eğitim girişimlerinde bulunmakla kalmamış kendi öğrencilerini de bu ülkelerde eğitim almaları için teşvik etmiştir. Bu teşvikin en önemli nedenlerden birisi de başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin İran'a uyguladığı ekonomik ve siyasî yaptırımların eğitimi de etkilemesi ve İranlı öğrencilerin Avrupa'daki üniversitelerin Fizik Kimya gibi nükleer enerji yapımına hizmet edecek bölümlere alınmamalarıdır. Bu nedenle yönünü Batı'dan Doğu'ya çeviren İran, ortak araştırma ve mühendislik projelerinin gerçekleştirilmesi hedefiyle bir İran-Afganistan Üniversitesi kurulması kararlaştırılmıştır. İran kendi açık öğretim üniversitesinin bir şubesini Afganistan'da açmış, yine İran Firdevsî Üniversitesinin şubesi olarak Herat'ta Hâce Abdullah Ensârî Üniversitesi'ni

[205] "Hispan TV", (Erişim) http://www.hispantv.ir/, (E.T.06 Mart 2015).
[206] "Islamic Rebublic of Iran Broadcasting", (Erişim) http://worldservice.irib.ir/, (E.T.06 Mart 2015).

kurmuştur. Suriye'de 2009 yılında İran Terbiyet-i Müderris Üniversitesi'nin şubesi Farabi Üniversitesi açılmış ve bu tarihten itibaren eğitime devam etmektedir.[207]

4.7. Dostluk Dernekleri

İran, özellikle küresel güçlerle sürekli çatışma halinde olan ülkelerle dostluk dernekleri adı altında çeşitli organizasyonlarla irtibat halinde olan bir ülkedir. Bu minvalde, İran ile çeşitli ülkeler arasında mevcut dostluk ve işbirliği organizasyonlarının sayısı 45'tir. Bunlardan 10'u Asya-Pasifik, 12'si Avrupa, 5'i Afrika, 5'i Ortadoğu, 7'si Merkezi Avrasya, 2'si Kuzey Amerika ve 4'ü de Latin Amerika ülkelerindedir.[208] Aynı şekilde İran yaklaşık 30'u aşkın devlette "İran Kültür Haftası" etkinlikleri düzenlemektedir. Bu devletlerin başında tüm dünyanın merak ettiği Amerikan karşıtı politikalarıyla bilinen Kuzey Kore'dir.[209]

4.8. Fars Dili ve Edebiyatı ve İranoloji Kuruluşları

Devrim sonrası İran yönetiminin tüm bu kültürel girişimlerinin en önemlilerinden birisi de Fars Dili ve Edebiyatı ile ilgili ülke dışında kurmuş olduğu araştırma ve edebiyat kuruluşlarıdır. İran yönetiminin burada dikkat ettiği husus ise İran Dili ve Kültürü'nün "Devrim İlkeleri" doğrultusunda şekil almasıdır. Bu bağlamda devrim sonrası İran yönetimi, 45 ülkede 600'ün üzerinde İranoloji merkezi açmıştır. Toplam 5 Ortadoğu ülkesinde 13 merkez, 8 Asya-Pasifik ülkesinde 38 merkez, 7 Merkezi Avrasya ülkesinde 203 merkez, 21 Avrupa ülkesinde 281 merkez, Gana'da 1 merkez ve Kuzey Amerika'da 99 İran Dili ve Kültürü ile ilgili araştırma yapan İranoloji merkezi açmıştır. Tüm bu kitlesel girişimi yanı sıra İran'ın, dünyanın farklı

---

[207] "Gosteresh-e Godret-e Narm-e Iran Ba Diplomasiy-e Elmi", (Erişim) http://www.mashreghnews.ir/fa/news/189632/, (E.T.06 Mart 2015).

[208] Hüseyin Harsij - Mojteba Touyserkani -Leila Jafari, "Jeopolitik-i Kudret-i Nerm-e İran", ***Pejuheşname Ulum-u Siyasî***, (Bahar 1388), Yıl 4, Sayı 2, s. 240-141. file:///C:/Users/Cemalettin/Downloads/IPSA911242934200.pdf (E.T.23 Mart 2015)

[209] Ted Galen Carpenter, Batı Bağlamında Kuzey Kore- İran İlişkileri, ***Chronicles Magazine***, 2006. (Haber-Analiz yazısı)

ülkelerinde 100 civarında Farsça öğrenim merkezi bulunmaktadır.[210] Burada yeniden dikkat çekilmesi gereken husus ise çalışmada sayılan kurum ve müesseseler, İran'ın devlet eliyle kurduğu resmi kurumlarıdır. Sivil toplum kuruluşlarının bu çalışmada yer almamasının sebebi ise resmi İran devlet ideolojisinin, muhalefeti canlandırmaması için sivil toplum kuruluşlarının oluşumuna izin vermemesidir. Yurt dışında açılan İran menşeili sivil toplum kuruluşları ise İran hükumetiyle herhangi bir resmi bağı olmayan, devrimden önce veya hemen sonra İran'dan göç etmiş kişilerin kurduğu kurumlardır.

4.9. Göç ve Diaspora Edebiyatı

Göç etmek, alışılan yaşam şekillerinden uzaklaşıp başka diyarlarda hayat kurmak, insanoğlunun yaratılışından günümüze kadar var olan bir olgudur. Maddî nedenlerden dolayı ya da daha iyi bir hayat kurmak amacıyla, insanlıkla yaşıt olan göçün tek bir ortak sonucu vardır; o da kişi kendini artık ne terk ettiği yere ne de her şeyi ardında bırakıp gittiği yere ait hissedeceği gerçeğidir. Bu ikilem arasında kalan insan, giderek hem yeni bir yaşama başlama heyecanını içinde yaşayacak hem de bırakıp gittikleri adına pişmanlık duyacaktır. Zamanla göç ettiği yere uyum sağlayacak olsa da derinlerde bir yerde o kırsal ruhu hep taşıyacaktır. Mehmet Kanar'a göre Dünya göçler tarihi incelenecek olursa, doğal afetlerin, iç ve dış savaşların, krallıkların, kötü yönetimlerin, devrimlerin ve buna benzer yaşamı etkileyebilecek nedenlerin göç dalgalarını meydana getirdiği görülmektedir.[211] Göç için yapılan her başlangıç, önceleri hep masum duygularla başlar. Nitekim göç etmeyi kafasında tasarlayan kişi, bulunduğu yerde belirli sebeplerden karşılayamadığı ihtiyaçlarını başka yerlerde giderebilme umudu taşır sadece. Göç, Kemal Karpat'a göre "yapılmak istenen, asıl yerinden, ulaşılmak istenen yere harekettir" Asıl yer, memlekettir. İnsanın doğduğu, büyüdüğü, anılarıyla bezediği

[210] Hüseyin Harsij - Mojteba Touyserkani -Leila Jafari, "Jeopolitik-i Kudret-i Nerm-e İran", ***Pejuheşname Ulum-u Siyasî***, (Bahar 1388), Yıl 4, Sayı 2, s. 253-254. file:///C:/Users/Cemalettin/Downloads/IPSA911242934200.pdf (E.T.19 Mart 2015)
[211] Mehmet Kanar, ***Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say Yay., İstanbul, 2013, s.140.

yerdir. Ama ulaşılması gereken bir hedef vardır.[212] Ana baba, akrabalar geride bırakılır. Kişi yalnızca kendisine değil, aynı zamanda ailesine de daha iyi bir hayat standardı sağlama arzusundadır ve bu nedenle ekonomileri güçlü olan, vatandaşlarına sosyal haklar tanıyan ve iş gücüne ihtiyaç duyan ülkelere göç etme eğilimi içerisine girer.[213]

Göç ile ilgili bu algı ve göçü tetikleyen nedenler hem göç veren hem göç alan ülkenin diline, dinine, kültürüne ve özellikle edebiyatına önemli katkılar sunma imkânına sahiptir. Konumuz olan İran Edebiyatı da göçten ve göçün oluşturduğu kültürel etkilerden payına düşeni alan önemli coğrafyalardan birisidir. Özellikle 1979 İran Devrimi'nden sonra yeni yönetimin baskıcı tutumuyla birlikte birçok muhalif yazar ve şair yurtdışına çıkmış fikrî ve edebî faaliyetlerine göç ettikleri ülkelerde devam etmişlerdir. Göç unsurunun İran Edebiyatı üzerindeki etkisi, özellikle devrim sürecinden sonra kendini iyiden iyiye hissettirmiş, mevcut yönetime karşı benimsenen muhalif duruş, göç edebiyatının diaspora edebiyatına evirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu evirilişin temel parametresi, yurt dışındaki İranlı kalem ehlinin, edebi eser vermenin yanı sıra mevcut sistemi ve yönetimdeki çarpıklıkları en şiddetli şekilde dile getirmesi ve yurt dışında yeni bir algı oluşturmasında gizlidir.[214] Dolayısıyla İran'daki devrim sonrası yurt dışına giden şair ve yazarların oluşturduğu edebiyattaki muhalif algıya "diaspora edebiyatı" da denmesi mümkündür.

İran'daki göç kültürüne tarihsel bir bütünlük içerisinde baktığımızda, göçlerin daha çok yönetimlerin halk üzerindeki baskısı ve dış güçlerin İran toplumu üzerindeki etkisinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. İran'daki göçlerin Osmanlı'da yaşanan Batı'ya yönelişle birlikte başladığını söylemek mümkündür. Avrupa'nın 19. yy.da bilim, sanat ve teknolojideki hızlı ilerleyişi ve bunun Osmanlı Devleti'ne yansımaları İran tarafından yakından ve ilgiyle takip edilmiştir. İran'da 1906 yılında ilan edilen meşrutiyette de İran dışında yaşayan aydın ve yazarların da katkısının

[212] Kemal Karpat, ***Türkiye'de***, (çev. Abdülkerim Sönmez), İmge Kitapevi, Ankara, 2003, s.3.
[213] İbrahim Balcıoğlu, ***Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç***, Elit Kültür Yay., İstanbul, 2011, s.89.
[214] Shirin Hakimzadeh, "Iran: A Vast Diaspora Abroad and Millions of Refugees at Home", ***Mıgration Policy Institute, (Göç Politikaları Enstitüsü),*** 2006, Washington, (Erişim) http://www.migrationpolicy.org/article/iran-vast-diaspora-abroad-and-millions-refugees-home (E.T.02 Mayıs 2015).

büyük olduğunu söylemek gerekir. Nitekim hem meşrutiyette hem de 1979 İran Devrimi'nin gerçekleşmesinde yurt dışındaki İranlıların katkıları büyüktür. Bu doğrultuda İran devriminin baş aktörü İmam Humeynî ve yakın arkadaşlarının 14 yıllık sürgün hayatı sonucu İran'a dönüşleri devrim ile olmuştur. Meşrutiyet sonrasından başlamak üzere İran'dan çeşitli nedenlerle ayrılmak zorunda kalan yazar, şair ve aydınların yurtdışındaki yazılı ve görsel faaliyetleri 20. Yüzyıl'ın en yaygın ve en etkin iletişim aracı olan gazetecilikle başladığını söylemek gerekir. 1900'lü yıllarla birlikte Avrupa'nın da etkisiyle demokrasi arayışlarının başladığı yıllarda Azerbaycanlı şair ve gazeteci, Mirzâ Mahmûd-i Ganîzâde'nin faaliyetleri göç edebiyatının köşe taşlarını oluşturması açısından edebiyat tarihçileri tarafından önemli bulunmuştur.[215]

İran'da meşrutiyet sonrası dönemin büyük devrimci şairlerinden olan ve kendine has tasnif üslubunu müzik eşliğinde okunan şiirleriyle dile getiren Ârif-i Kazvînî, (1882-1933) 1. Dünya Savaşından sonra o dönem İranlı özgürlükçülerin faaliyet merkezi olan İstanbul'a gelerek faaliyetlerine burada devam etmiştir. Kendi tasnifleri hakkındaki; "İran musikisine ve edebiyatına hizmet etmiş olmasam bile, on bin İranlıdan birinin dahi, vatanın ne anlama geldiğini bilmedikleri bir dönemde "vatan tasnifleri" yaptım" sözü o dönemde verilen edebî eserlerin, İran Edebiyatı için ne anlama geldiğini özetler niteliktedir.[216]

Ârif-i Kazvînî ile birlikte Seyyid Muhammed Ali Cemalzâde de İran Edebiyatı'nda Avrupaî anlamda hikâye türünün kurucularından sayılmaktadır. İran'dan ayrıldıktan sonra Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yaşayan yazar, mizahî nesir alanında seçkin örnekler vererek etkinliği bugün dahi görülen eserler kaleme almıştır. Yekî Bûd Yekî Nebûd (Bir varmış bir yokmuş), Farsî Şeker Est (Farsça Şekerdir) Kohne u Nov (Eski ile Yeni) vd. kaleme aldığı eserlerinde dönemin siyasî ve sosyal algılardaki değişimi, batıl inançları ve halktaki cahilliği işlemiştir.

[215] Mehmet Kanar, ***Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say yay. İstanbul, 2013, s.141.
[216] Mehmet Kanar, a.g.e. s.142.

Ancak İran Edebiyatı'nın efsane isimlerinden birisi ve İran Edebiyatının hikâye türünde büyük eserler veren Sadık Hidayet, göçmen edebiyatının en önemli isimlerinin başında gelmektedir. O da diaspora edebiyatını oluşturan diğer yazar ve şairler gibi ömrünün büyük bir kısmını İran'dan uzakta geçirdi. Eserlerinde halk dilini, deyimleri ustaca kullandı. Onun başyapıtlarından biri olan Bûf-i Kûr (Kör Baykuş) adlı meşhur romanında kendi ruh halini betimlemeye çalıştı. Zinde Begûr (Diri Gömülen) Se Katre Hûn'u da (Üç Damla Kan) ekleyerek üçlü bir seri oluşturan yazar, bu eserlerinde de ruh halini çokça tasvir etmiştir.

İran Edebiyatı'nın diaspora edebiyatı adına temel yapı taşlarından birini oluşturan diğer önemli isim ise Bozorg-i Alevî'dir. Aynı zamanda Hapis Edebiyatı'nın da öncü isimlerinden olan Bozorg-i Alevî, uzun yıllar siyasî hükümlü olarak kaldığı hapiste hapis anılarını dile getirdiği eserini Pencâh u Se Nefer (Elli üç Kişi) ismiyle yayınladı. Eserlerinin İran içerisinde yayınlanması yasak olan yazar, edebî faaliyetlerini Almanya'da sürdürdü.[217]

Şah döneminde göçmen edebiyatına dair yazılan eserlerde dönemin baskıcı ve kontrollü yönetimine karşı bir refleks olarak meydana geldiğinden dolayı sosyalizm ağırlıklı fikir hâkimdir. Öykülerde anlatılan olaylar özlem duyulan veya eleştirilen topraklar olan İran'da geçmektedir. Bu dönemde yaşayıp eser veren sürgün kalemler geçmiş ve gelecek arasında bir bocalama yaşayarak mevcut şartların düzeleceğini ümit ederler.

Şah döneminin sonlarına doğru, yani göç ve sürgün edebiyatının içerik olarak evirilmeye başladığı dönemde eskiden verilen ürünlerin hiç işe yaramadığı dillendirilmeye başlanır ve diaspora edebiyatında yeni bir anlayış benimsenir. Bu dönemde milliyetçilik kavramından sıyrılan eserler, daha hümanist ve dilsel kaygılarla eserler vermeye başlamışlardır. Mehmet Kanar ise dönemi şöyle özetlemiştir: Sürgün edebiyatında öykücülük, kuru, basit bir realizm ve defalarca kullanılmış klişelerle başladı ve bunu öykü yazarlarının kimlik arayışları izledi.

[217] Mehmet Kanar, a.g.e. s.144-145.

Kanar'a göre bu anlayış, henüz teknik yönden olgunlaşmasa da yakın gelecekte öykü türünde önemli konuların işlendiği eserler verilebilir.[218]

Konuyla ilgili vurgulanması gereken diğer önemli bir nokta ise çalışma alanı ne olursa olsun İranlı akademisyenlerin de Göç ya da Diaspora edebiyatına katkı sağladıkları gerçeğidir. Ülkelerinde yapmış oldukları bilimsel çalışmalarını rahatlıkla yürütemeyen ve mevcut yönetimden gördüğü baskılara dayanamayan bilim adamları, özellikle devrime giden 70'li yıllardan itibaren ülkeyi terk etmişlerdir. Söz konusu tarihten itibaren ülkeden ayrılan İranlı akademisyen ve bilim adamları, çalışmalarını başta ABD olmak üzere Kuzey Avrupa ve Merkez Avrupa ülkelerinde devam etmişlerdir. Bu akademisyenlerden en önemlileri, 1911 doğumlu olan Prof. Dr. Zebîullah-i Safâ, Prof. Dr. Celâl-i Metînî, Prof. Dr. Celâl Hâlıkî Mutlak ve Prof. Dr. Perviz Natil Hanleri ve Abdulkerim Suruş gibi bilim dünyasına önemli katkılar sunmuş İranlı akademisyen ve bilim adamlarıdır.[219]

[218] Mehmet Kanar, a.g.e. s.146.
[219] Tahran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, ***Röportaj,*** (27 Mayıs 2015).

SONUÇ

Yalnızca bir devleti değil, tarihi binlerce yıl öncesine dayanan kadim bir kültürü de temsil eden İran'ın, Orta Doğu coğrafyasının dinî ve mezhepsel açıdan en çok çeşitlilik arz eden ve siyasî açıdan en karmaşık ülkelerinden birisi olduğu görülmüştür. İran'ın bu niteliklerine doğal kaynaklar bakımından zengin oluşu ve siyasî liderlerin karar alma mekanizmalarını etkileyen unsurlar da eklendiğinde, özellikle devrimden sonra başta siyasî ve kültürel olmak üzere ülkenin her anlamda hareketli dönemlerden geçmesini kaçınılmaz hale getirmiştir. Kaçar Hanedanlığı'nın sonunu hazırlayan Tütün İsyanları, Şah döneminde yaşanan Modernleşme Hareketleri, 1979 İran Devrimi ve özellikle Muhammed Hatemi ile başlayan reform hareketleri gibi gelişmeler her ne kadar siyasal içerikli gibi algılansa da, temelde toplumsal alanda yaşanan değişim ve dönüşümlerin siyasî alana yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Öte yandan Devrimle kurulan teokratik ve baskıcı düzen İran'ın siyasî ve edebî hayatında bir son durak olarak görülmemiş, tesis edilen yeni sistemle dil ve edebiyat mevcut yönetimin isteği doğrultusunda yeni maceralara atılmıştır. 20. yüzyıl'ın başından beri görülen toplumsal hareketlilik ve siyasî muhalefetin aynı dönemdeki baskı ile modernleşme süreci ve buna eşlik eden toplumsal ve edebî değişimlere uğradığı gözlemlenmiştir.

20. yüzyıl'ın İran'ın edebî ve sosyal alanlarında artan değişim ve dönüşüm hareketliliği, önce 1906 Anayasa Devrimi ile kendini göstermiş, daha sonra 1950'lerin başında Musaddık liderliğindeki Milli Cephe'nin iktidara gelmesi ve 1960'ların başında sosyal ve edebî alanda reform istekleriyle devamlılık göstermiştir. Söz konusu süreç en nihayetinde 1979 yılında Şah rejiminin yıkılıp İran İslâm Cumhuriyeti'nin kurulmasına neden olmuştur.

20. yüzyıl'ın başından beri süreklilik arz eden ve 1979 Devrimine neden olan İran toplumundaki kültürel ve edebî değişim ve dönüşüm, devrimle sona ermemiş, devrimle birlikte farklı bir mecraya evirilmiştir. Devrimden sonra toplumsal yapının

değiştiği ülkede "edebî muhalefet" ve toplumsal hareketlilik de şekil, ideoloji ve talepler açısından değişip dönüşerek devam etmiştir. Zira son yıllarda sivil toplum hareketleri ve edebî serzenişlerle kendini açığa vurmaya çalışan reform talepleri, İran'da büyük gösterilere neden olarak kimileri için İslâmî yönetimin yıkılması gerektiği fikrini doğurmuştur. Bu fikrin doğuşunu tetikleyen en önemli nedenlerden birisi ise Mollalar yönetiminin edebî üslup ve içerik üzerinde kurmuş olduğu baskının "edebî muhalefet"le karşı karşıya kalmasıdır.

İran, önceleri dış müdahalelere karşı koymak, geri kalmışlığın çaresini Batı'da aramak gibi nedenlerle Meşrutiyet Hareketlerini, sonra da dinin, toplumsal hayatta ikinci plana atılmasına tepki olarak 1979 Devrimini yaşamıştır. Ancak bu durumdan da uzun vadede razı olmayan İran toplumu, tolumun her alanında olduğu gibi edebiyat üzerinde de kurulan baskıya karşılık reform talepleri gelecek yönetimin retoriklerini oluşturmada onlara yardımcı olmuştur. Dolayısıyla edebiyat, dil ve söylem üzerinde kurulan baskıya karşı oluşturulmaya çalışılan edebî muhalefet toplumsal dönüşümde önemli bir paya sahip olmuştur/olmaktadır. Diğer bir deyişle Devrim sonrası dönemde edebiyat üzerinde oluşan baskı ve edebî eğilimlerin toplumun değil de yönetimin istediği şekilde gerçekleşmesi, oluşan muhalefetin edebî dili karşı muhalefet aracı kullanma adına farklı çözümlere yönlendirmiş ve bunun sonucu olarak da "diaspora edebiyatı", mevcut sistemi ülke dışından değiştirme adına önem kazanmıştır.

Humeyni'nin dinî söylemlerinin kitleleri harekete geçirmesi, Şah'ın politikalarının, Hatemi'nin reform vaatlerinin toplumda sempati yaratması ve 2009 seçimleri sonrası İran siyasetinde oluşan toplumsal infial ve kalem ehlinin topluma yansıttığı dil, İslâm Cumhuriyeti'nin 36 yılında edebiyattan sanata uyguladığı bir baskının sonucu olarak değerlendirilmiştir.

Doğu toplumlarına yönelik özellikle Batı tarzı bakış açılarında önyargılı argümanlar bulunsa da İran toplumu da her ne olursa olsun tek tipleşmeye tepkisini edebiyat üzerinden göstermiş, ülke içindeki yazarların hareket alanı kısıtlı olsa da ülke dışında oluşturulan edebiyat diasporası etkinliğini iyice hissettirmeyi başarmıştır. Öte yandan

Din toplumsal hayatın önemli bir parçası olarak görülse de özellikle 2009 sonrasında yaşanan süreç, İran toplumunun bireysel hak ve özgürlüklere edebiyat ve basın dili üzerinden tepki vermiştir. Özellikle son dönemde verilen eserlerde ve yazılan yazılarda dine demokratik bir ruh kazandırılması gerektiği vurgulanmış, dinin demokrasiye karşı olmadığı fikri yayılmıştır. Ayrıca Devrim sonrası yönetiminin dini bir baskı aracı olarak kullanmasına da karşı çıkılmıştır.

Devrim sonrası İran yönetiminde etkin olan isimler, gerek dini kullanarak gerekse dış mihrakları öne sürerek toplum nezdinde retoriklerini oluşturmaya çalışmışlardır. Yöneticilerin yaklaşımına İran toplumu tarihin her döneminde olduğu gibi devrimden sonra da çeşitli edebî yönelişlerle refleks gösterdiği anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

ABRAHAMİAN, Ervand, "A History Of Modern Iran", ***Cambridge University Press***, Clevland, 2008.

ABRAHAMİAN, Ervand, "Iran Between Two Revolution", ***Princeton University Press,*** New Jersey, 1982.

ABRAHAMİAN, Ervand, ***Modern İran Tarihi***, Kültür Yay., (çev.:Dilek Şendil), İstanbul, 2014.

ÂDEMİYET, Feridun, ***İdeoloji-yi Nehzet-i Meşrutiyet-i İran***, Tahran, h.ş.1355.

AKYOL, Taha, ***Osmanlı ve İran'da Mezhep ve Devlet***, Doğan Kitap, 9.Baskı, İstanbul, 2013.

ARJOMAND, Said Amir, "Turban of the Crown", ***Oxford University Press***, New York and Oxford, 1988.

ARJOOMAND, S. A., "Civil Society and the Rule of Law in the Constitutional Politics of Iran under Hatemi", ***Social Research,*** cilt 76, sayı 2, New York, 2000.

ÂRYENPUR, Yahyâ, ***Ez Sabâ ta Nîmâ,*** c.I-II., Tahran.

ATEŞ, Abdurrahman, ***Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri***, Oltınpost Yay., Ankara, 2012.

AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, "Abbas Mirza ve Dönemi, (1789-1833)", ***Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,*** cild. 4, 2011.

BALCIOĞLU, İbrahim, ***Sosyal ve Psikolojik Açıdan Göç***, Elit Kültür Yay, İstanbul, 2011.

BAYAR, Çiğdem, ***Çağdaş İran Edebiyatinda Toplumsal Roman Ve Bozorg-î Alevî'nin Çeşmhayeş'i,*** Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

BAYBURDÎ, Hasan,***Tarih-i Penahendegan-i İran***, Tahran, h.ş 1349.

BOLAT, Gökhan, "Anglo-Persian Oil Company'den British Petroleum'a (BP): İngiltere'nin İran'daki Petrol Macerası", ***History Studies, International Journal of History***, Volume 5 Issue 2, 2013.

BOROUJERDİ, Mehrzad, ***İran Entellektüelleri ve Batı***, İstanbul, 2001.

BROWNE, Edward G., ***The Press and Poetry of Modern Persia***, Cambridge, 1914.

BURKA'İ, Seyyid Muhammed Bâkır, ***Sohenverân-i Nâmî-yi Mu'âsır***, Tahran, h.ş.1373.

CELÂLÎ, Behrûz, ***Dîvân-i Eş'âr-i Furûg-i Ferruhzâd***, 4. bs., Tahran, 1374/1995.

CEVANŞİR, F.M., (F.Mizani), ***Hamasi-yi Dâd,*** (Adalet Destanı), Tahran, 1980.

CEVDET PAŞA, Ahmed, ***Târîh-i Cevdet, Sadeleştiren: T. Temelkuran***, (1974), VIII, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

CURRAN, James, "Medya ve Demokrasi: Yeniden Değer Biçme", ***Medya, Kültür, Siyaset,*** Derleyen: Süleyman İrvan, Ark. Yayınevi, Ankara, 1997.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Divan Şiiri", ***Türk Dili-Türk Şiiri*** Özel Sayısı II (Divan Şiiri), Sayı: 415-417, 1986.

ÇÛBEK, Sâdık, ***Tengsîr Romanı***, Kültür Bakanlığı Yay., (çev. A. Naci Tokmak), (1979), Ankara.

DEĞİRMENÇAY, Veyis, ***Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri***, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2013.

DIHHODÂ, Ali Ekber, ***Çerend u Perend***, Kânun-i Marifet Yayınları, Tahran, (Tarihsiz).

DİLEK Kaan, "Roman" mad., ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** cild 35.

DİLEK, Kaan, ***İran'ın Orta Asya Politikaları, (Rapor),*** Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara, 2011.

EHTESHAMİ, Anoushiravan, (2002), ***After Khomeini,*** (The Iranian Second Republic), published in the USA and Canada.

ERDELANİ, İclal, ***Edvâr-i Nesr-i Fârsî Devre-i Meşrutiyet***, Senendec, 1379.

EVLIYAYÎ, Mustafa, "Enasir-i Vije-yi Sebk-i ve Zeban-i Edebiyat-i Engelab-i İslâm-î", ***Berresi-yi Edebiyat-i Engelab-i İslâm-î- Mejmoa-ye Megaleha-ye Seminar***, Tahran, h.ş. 1373.

FEKRİ, Amir Ahmed, ***Tarihsel Gelişim Sürecinde İran Devrimi***, Mızrak yay., İstanbul, 2011.

FERRUHZÂD, Furûğ, ***Dîvân, (Esîr/İsyân) ve Dîvân-i Eş'âr-i Furûğ-i Ferruhzâd***, Tahran, h.ş.1385.

FETTÛHÎ, Ahmed, "Furûg-i Ferruhzâd", ***Negîn***, Şomâre 57, Behmen 1348, sayı: 57, Tahran, 1970.

FİTCSHER, M.J. Michael, "Iran: From Religious Dispute to Revolution", ***Cambridge: Harvard University Press,*** 1980.

GARTHWAİTE, Gene R., ***İran Tarihi***, İnkılâp Kitapevi, (Çev. Fethi Aytuna), Hanover/ABD. 2005.

HAİRİ, Abdulhadi, ***Teşeyyü ve Meşrutiyet Der İran***, Tahran, h.ş.1364.

HAJJARİAN, S., ***Tavan-e Eslahat (Devrimin Hasarları),*** Tahran, 2000.

HÂKİMÎ, İsmail, ***İran Meşrutiyet İnkilabı ve Edebiyata Tesiri***, (Çev: Şadi Aydın.), 2003.

HALIKÎ, Ruhullah, ***Sergozeşt-i Musiki-yi İran***, Tahran, h.ş. 1333.

HAMÎDİYÂN, Sa'îd, ***Dâstân-i Digerdîsî: Revend-i Digergûnîhâ-yi Şi'r-i Nîmâ Yûşîc***. Tahran, h.ş. 1381.

HAN, Rıza Kulu, ***Târih-i Ravzatü's-Safâ-yı Nâsırî***, XIII, Yay. Haz. Cemîd Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtir, Tahran, h.ş.1878.

HANİOĞLU, M.Şükrü, "Meşrutiyet" Mad., ***TDV İslâm Ansiklopedisi***, cild: 29. 2004.

HARABİ, Faruk, ***Siyaset ve İctimâ der Şiir-i Asr-i Meşrute***, Tahran Üniversitesi Yay. Tahran, h.ş.1380

HARSİJ, Hüseyin - TOUYSERKANİ Mojteba - JAFARİ Leila, "Jeopolitik-i Kudret-i Nerm-e İran", ***Pejuheşname-i Ulum-u Siyasî***, Yıl 4, Sayı 2, Tahran. 1388.

HÂŞİMÎ, Muhammed Sadr, ***Tarih-i Cerâ'id ve Mecellât-i İran***, t.y., IV/222.

HÂŞİMÎ, Muhammed Sadr, ***Târîh-i Cerâ'id,*** İsfehan, h.ş. 1327

HATEMÎ, Muhammet, 'The Interview'**,** Meet Mr. Hatemi, The Fifth President of the Islamic Republic, (çev. M. Buffington), Washington, DC, ***Middle East Insight***, 1997.

HATEMÎ, Muhammet, ***Bim-e Movj (Dalga Korkusu)***, Simay-e Javan, Tahran, 1993.

HATEMÎ, Muhammet, ***Hokumat-e Dini va Âzâdî (Dindar Hükümet ve Özgürlük), Rabeteh-ye Din va Âzâdî (Din ve Özgürlük İlişkisi),*** Tashih: A. Sotudeh, Tahran, Zekr, 1999,. s. 95-119.

HATEMÎ, Muhammet***, Hokumat-e Dini va Âzâdî, (Dindar Hükümet ve Özgürlük), Rabeteh-ye Din va Âzâdî (Din ve Özgürlük İlişkisi),*** (Tashih: A. Sotudeh), Tahran, 1999.

HATEMÎ, Muhammet, ***Yapı Ajanları Partisi (hezb-e kargozaran sazandegi),*** M. Hatemi, "The Interview", (çev. M. Buffington), Meet Mr. Khatemi, The Fifth President of the Islamic Republic, Washington, DC: Middle East Insight, 1997.

HUART, Cl., "Abbas Mirza", ***İslâm Ansiklopedisi (MEB),*** I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.

HUMEYNİ, İmam, ***Konuşmalar***, Objektif Yay., İstanbul, 1991.

HUMEYNİ, İmam, ***Vasiyetname***, Objektif Yay. İstanbul, 1991.

İSTİ'LÂMÎ, Muhammed, ***Bugünkü İran Edebîyatı Hakkında Bir İnceleme***, (Çev. Mehmet Kanar), Ankara, 1981.

KADİVAR, Muhsin, ***Behay-e azadî: defa'iyat-e mohsen kadivar dar dâdgah-e vije-ye ruhaniyyat (Özgürlüğün Bedeli: Muhsin Kadıvar'ın Din Adamları Özel Mahkemesi'ndeki Savunması),*** Nashr-e Ney, Tahran, 2000.

KANAR, Mehmet, ***İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi***, Say Yay., İstanbul, 2013.

KAPLAN, Mehmet, ***Dil ve Kültür***, Dergâh Yay. İstanbul, 2007.

KARADENİZ, Yılmaz, ***Kaçar Hanedânı (1795-1925),*** Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2004.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, ***Gecikmiş Bir Tenkit; "Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı" Kitabı,*** Yedi İklim, sayı 137, 2001.

KARPAT, Kemal, ***Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm***, (çev. Abdülkerim Sönmez), İmge Kitapevi, Ankara, 2003.

KATOUZİYAN, Homa ve SHAHİDİ Huseyin, ***21. Yüzyıl'da İran***, Sitare Yay. (Çev. Pınar Güven), Ankara, 2011.

KATUZYAN, Muhammed Ali, ***İktisad-i Siyasî Ez Meşrutiyet Ta Sukut Rıza Şah***, (çev. Muhammed Rıza Nefisi), Tahran, h.ş.1366.

KEDDİE, Nikki, "The Roots of the Revolution; An Interpretative History of Modern Iran", ***Yale University Press***, New Haven and London, 1981.

KESREVÎ, Ahmed, ***Târîh-i meşrûta-i İran***, Tahran, h.ş.1354.

KIRLANGIÇ, Hicabi, "Musaddık Sonrası İran Şiirinde Yeis", ***Nüsha Şarkiyât Araştırmaları Dergisi,*** yıl II, sayı 6, 2002.

KIRLANGIÇ, Hicabi, ***Yalnız Yürüyen Adamın Şarkısı, (Ahmed Şâmlu ve Şiiri),*** Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul, 2010.

KLEİN, J., ***Shadow Land,*** The New Yorker, 2002.

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, ***Mehmet Fuad Köprülü Külliyatı 1 - Türk Edebiyatı Tarihi,*** Alfa Yay., İstanbul, 2014.

KÖSE, Ali, "Harikulade" Mad. ***Türk İslâm Ansiklopedisi***, c.16.

KURTULUŞ, Rıza, "Kaçarlar" Mad. ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** Cilt.14.

LENGERÛDÎ, Şemş, ***Târîh-i Tahlîlî-yi Şi'r-i Nov***, Tahran, h.ş. 1377, C. 2

McBRİDE, Sean, ***Bir Çok Ses, Tek Bir Dünya***, UNESCO Uluslararası Komisyon Raporu, UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını, Ankara, 1993.

MEHDIPUR, Muhammed, "Edebiyat-i Engleabe İslami ve Şehriyar, Enasiri Vijeyi Sebki ve Zebani Edebiyati Engelabi İslami", ***Berresi-yi Edebiyat-i Engelab-i İslâmî-Mejmo-aye Megaleha-ye Seminar***, Tahran, h.ş. 1373.

MİRZA, İrec, ***Asar-i İrec Mirza,*** Tahran, h.ş.1352.

MOHAJERANİ, A., ***Estizah (istizah),*** Tehran, Ettela'at, Tahran, 1999.

MOJTAHİT- SHABESTAERİ, M., ***Hermeneutic, kitab va sunnat, (Hermeneutik: Kitap ve Sünnet),*** Tahran, 1996.

MOKHTARPOUR, Alırıza, (2012), ***İran Devlet Modeli***, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MOLLAYERİ, Muhammed Mehdi, ***Tarih ve Ferheng-i İran der Devran-i İntikâl ez Asr-ı Sasânî be Asr-ı İslâmî VI,*** Tahran, h.ş.1379.

MORLEY, David – ROBİNS, Kevin, ***Kimlik Mekânları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar,*** Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997.

MUÎN, Muhammed, "Pârsî-yi Bâstân", ***Lugatnâme,*** Tahran, h.ş.1346.

MURAD, Gevher, ***Külahlı Bey Külahsız Bey***, (Çev.: Mehmet Kanar), İstanbul, 1996.

MUTLÂK, Celâl Hâlıkî, "Serguzeşt-i Zebân-i Fârsî", ***Îrânşinâsî,*** I/1 Bethesda, Maryland, 1989.

NAZİF, Süleyman, *"İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri"*, ***Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuası,*** II / 50-19. İstanbul, 1918.

NEFÎSÎ, Mahmud, Rûznâmehâ-Yi Munteşir Şude Der Haric-İ İran, ***Suhan***, sayı 7-8. Tahran.

NOVRÛZÎ, Cihânbehş, ***Edebiyyât-i Mu'âsir,*** Tahran, h.ş.1375.

OKYAR, Onur, ***İran ve Demokrasi***, Ötüken Yay., İstanbul, 2014.

ÖKTEN, Sadettin, "İbnü'l-A'Lem", mad. ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** cild. 20.

ÖZ, Yusuf, "Modern İran Edebiyatı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", ***Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi,*** Konya 2003.

PÂKREVÂN, E., ***Abbas Mirza ve Feth Ali Şah: Neberdhâ-yi Deh Sâl-e İran ve Rus***, Neşr-i Tarih-i İran, Tahran, h.ş.1376.

PARSA, Misagh, The Social Origins of the Iranian Revolution, ***Rutgers University Press,*** New Brunswick, 1989.

PARSİPUR, Şehrnuş, ***Tuba ve Gecenin Anlamı***, Destek Yay. İstanbul, 2008.

RAİN, İsmail, ***Enjomenha-yi Sırr-i Der İnkılâb-i Meşrutiyet***, Tahran, h.ş. 1355.

RİYAHİ, Muhammed Emin, ***Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı,*** (Çev. Mehmet Kanar), İnsan yay., İstanbul, 1995.

SADRİ, Manizheh, "Matbaanın iran'da kullanılmaya başlanması ve basılan ilk kitaplar", ***İslâmic Azad University Departman of History***. Tahran, 2013.

SÂFÂ, Zebîhullâh, ***İran Edebiyatı Tarihi*** (Târîh-i Edebiyât der Îrân- Cild-i Devvom), II. Cild, Nusha Yay. (Çev: Hasan Almaz), Ankara, 2005.

SARIKAYA, Yalçın, ***Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik***, Ötüken Yay, İstanbul, 2008.

SCİOLİNO, E., Persian Mirrors: The Illusive Face of Iran, ***The Free Press***, New York, 2000.

SEJADİ, Ziyaeddin, "Tehavvolati Edebî Ez Meşrutiyet Ta Engelabi İslami, Enasiri Vijeyi Sebki ve Zebani Edebiyati Engelabi İslami"***, Berresi-yi Edebiyat-i Engelab-i İslâmî- Mejmoa-ye Megaleha-ye Seminar***, Tahran, h.ş. 1373.

SHİRAZİ, Asghar, ***The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic,*** I.B Tauris, London, 1997.

SİNKAYA, Bayram, "*İran İslâm Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim",* ***Ortadoğu Siyasetinde İran***, Ankara, 2011.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, "Avesta Dilinin Tarihi Coğrafyası", ***International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, Volume 8/8 Summer, Ankara, 2013.

SULTÂNÎ, Murtazâ, ***Fihrist-i Rûznâmehâ-yi Farsî,*** Tahran, h.ş. 1354.

SÜMER, Faruk, "Kaçarlar", ***Diyanet İslâm Ansiklopedisi***, XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.

ŞAMLU, Ahmed, "Şebâne", ***Mecmûa-i Âsâr Defter-i Yekom: Şi'rhâ***, Tahran, h.ş.1380.

ŞEMÎSÂ, Sîrûs, ***Sebkşinâsî-yi Şi'r,*** Tahran, h.ş. 1374.

ŞERİATİ, Ali, ***Mecmûa-i Âsâr***, (Toplu Eserler), Husseinien-e Ershad Publications, c. xxii. Aachen/Almanya, 1977.

ŞERİATİ, Ali, ***Medeniyet Tairihi-1,*** (Çev: Prof. Dr. Ejder Okumuş), Fecr Yayınevi Ankara, 2013.

ŞEYHÜLİSLÂMÎ, Cevad, Muzafferüddin Şah Kaçar, ***Rahnemâ-yi kitab, Mordad-Mihr 1349***, sayı 5-7 Ez Sâbâ tâ Nîmâ, 2, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi İran Çalışmaları Salonu, Tahran, h.ş.1349.

ŞOMAL, Nesim-i, ***Divan-ı Kâmîl-i Nesîm-i Şomal***, Tahran, h.ş.1370.

ŞUCAİ, Seyyid Mehdi, ***Hz. Fatma'ya Ağıt,*** Al-i Taha Yay., (Çev:İsmail Bendiderya), İstanbul, 2009.

TANCOİGNE, M., ***A Narrative of A Journey Into Persia and Residence at Tahran***, London, 1820.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, ***19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi***, İstanbul, 1988.

YÂHAKKÎ, Muhammed Ca'fer, ***Çun Sebû-yi Teşne***, Tahran, h.ş.1375.

YAZICI, Tahsin, - ÖZTÜRK, Mürsel, "İran" Mad. (*Kültür ve Medeniyet / Dil ve Edebiyat / Dil ve Lehçeler -Fars Dili-)*, ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** C. 22, 2000.

YAZICI, Tahsin, "Deri" Mad. ***TDV İslâm Ansiklopedisi,*** C. 9.

YERGİN, Daniel, ***Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü***, Ankara, 1999.

YILDIRIM, Nimet, "*İran Dilleri-1*", ***Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*** cilt.6, sayı. 2, 2005, Erzurum.

ZERRİNKUB, Abdulhüseyin, ***Gozeşteha-yı Edebiyat-ı İran***, Tahran, h.ş.1375.

E-KAYNAKLAR

"Al-Kawthart TV", (Erişim) http://www.alkawthartv.ir/, 05 Mart 2015.

ARABÎ, Meysem, ***Fars Dili ve Edebiyatında Kadına Bir Bakış***, (Erişim) http://hhw.blogfa.com/page/zda21.aspx, 22 Nisan 2015.

ASLAN, Sadık, ***Fars Kadınsal Şiiri: Fürûğ Ferruhzâd***, PolitikArt, 2012, (Erişim) http://politikart1.blogspot.com.tr/2012/06/fars-kadnsal-siiri-furug-ferruhzad.html 25 Nisan 2015.

BERAHANİ, Rıza, ***Araba,*** (Erişim) http://tutiedebiyat.blogspot.com.tr/2014/08/araba-rza-beraheni.html

Central Eurasian Studies Society, "What's Included in Central Eurasia", (Erişim) http://cesww.fas.harvard.edu/ces_definition.html 04 Mart 2015.

Constitution of the Islamic Republic of Iran (1979) çev: İran Hükümeti tarafından resmi olarak kullanılmıştır; Tahran Üniversitesi, Merkezî Kütüphanesi, Iranian Studies salonu, Ayrıca ulaşım adresi: www.aghayan.com, 04 Mart 2015.

DİLEK, Kaan, "İran'ın Yumuşak Gücü", ***Stratejik Düşünce Dergisi***, Ekim sayısı, 2010, (Erişim) http://kaandilek.com/iranin-yumusak-gucu/ 20 Şubat 2015.

DİLEK, Kaan, ***Pervin İtisami: İran Şiir Semasının Pervin'i***, (Erişim) http://kaandilek.com/pervin-itisami-iran-siir-semasinin-pervini/

FERRUHZÂD, Fürûğ, ***İsyan*** Adlı Şiiri, (Erişim) http://www.greenpoems.com/Forugh/mainosyan.htm, 20 Nisan 2015.

FERRUHZÂD, Fürûğ, ***Yalnız Sestir Kalan*** şiirinden, (Erişim) http://farrokhzad-forough.persianblog.ir/post/127/, 22 Mart 2015.

FİRDEVSÎ, ***Şehnâme***, Bölüm 17, (Erişim) http://ganjoor.net/ferdousi/shahname/yazdgerd3/sh17/ 06 Mayıs 2015.

HAKİMZADEH, Shirin, "*Iran: A Vast Diaspora Abroad and Millions of Refugees at Home*", ***Mıgration Policy Institute, (Göç Politikaları Enstitüsü),*** Washington, 2006, (Erişim) http://www.migrationpolicy.org/article/iran-vast-diaspora-abroad-and-millions-refugees-home

HASENLÎ, Kâvûs, (2011), Çağdaş İran Şiirinde Yenileşme Tarzları Üzerine, (Çev: KADİR Turgut), s.22, ***Doğu Edebiyatı (Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi),*** Yıl: 4, Sayı: 6. (Erişim) http://www.doguedebiyati.com/doguedebiyati-6.pdf

"Hispan TV", (Erişim) http://www.hispantv.ir/, 06 Mart 2015.

"Islamic Rebublic of Iran Broadcasting", (Erişim) http://worldservice.irib.ir/, 06 Mart 2015.

İBTIHAC, Huşeng (Sâye), ***Ghazal-e Moaser***, h.ş. 1392, (Erişim) http://ghazal-moaaser.blogfa.com/cat-3.aspx, 30 Mayıs 2015).

İLHAN, Cesim, Fahrettin İnce ile Röportaj, ***Fars Edebiyatı Bütün Dünya Edebiyatını Etkilemiştir,*** 2012, (Erişim) http://turkish.farsnews.com/newstext.aspx?nn=9106243278, 20 Nisan 2015

İran İslâm Cumhuriyeti, İçişleri Bakanlığı, Enformasyon Başkanlığı, (Erişim) https://www.sabteahval.ir/default.aspx?tabid=6835, 04 Mart 2015

İran'da konuşulan diller haritası, (Erişim) https://groups.google.com/forum/#!topic/bamszdemokrasi/iOHdFX1y3TM

"Gosteresh-e Godret-e Narm-e Iran Ba Diplomasiy-e Elmi", (Erişim) http://www.mashreghnews.ir/fa/news/189632/, 06 Mart 2015.

Jomhooriye Iran-e Islam, ***Vazarat-e Umur-e Khareje***, (Erişim) http://econsulate.mfa.ir/, 04 Mart 2015.

KESKİN, Arif, ***İran'ın Çağdaşlaşma Süreci***, (Erişim) http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-iran-in-cağdaslasma-süreci/450858 23 Nisan 2015.

METZ, Helen Chapin, *Iran: A Country Study*, The part of "Immigration of the Medes and the Persians", ***GPO for the Library of Congress,*** Washington, 1987, (Erişim) http://memory.loc.gov/frd/cs/pdf/CS_Iran.pdf, 21. Ocak 2015.

Mysterious death of a bloger in Evin (Blogcunun Evin cezaevindeki sır ölümü), (Erişim) http://iranppa.blogspot.com.tr/2009/03/mysterious-death-of-bloger-in-evin.html, 25 Nisan 2015.

"Pakhshe Engilisi, Arabi va Farsi", (Erişim) http://www.alalam.ir/, (E.T.04 Mart 2015.

"Paygahe Ettala'e Resaneye Shabekeye Sahar", (Erişim) http://www.sahartv.ir/, 05 Mart 2015.

"Press TV", (Erişim) http://www.presstv.ir/, 05 Mart 2015.

"Sazman-e Farhang-e Ertebatat-e Islam", (Erişim) http://www.icro.ir/, 04 Mart 2015.

Radyo Azadi, 2 Ağustos 2002, Radyo Azadi, 21 Temmuz 2002, 28 Temmuz 2002.

Radyo Azadi, 21 Temmuz 2002, 28 Temmuz 2002.

SEDİGHİ, Hila, ***The generation never allowed to fly……..",*** (Erişim) http://persianposts.com/2012/05/11/the-generation-never-allowed-to-fly/

ŞAMLÛ, Ahmed, ***Hevâ-yi Tâze,*** (Erişim) http://www.shamlu.com/

ŞAMLÛ, Ahmed, ***Mersiyehâ-yi Hâk, (Keşke Yapabilseydim),*** (Erişim) http://iranson.blogsky.com/1388/09/13/post-101/

ŞAMLÛ, Ahmed, ***Mersiyehâ-yi Hâk, (Şiir ve Edebiyat),*** (Erişim) http://www.atashkhater.blogfa.com/cat-8.aspx

TAŞ, Gün, ***İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar II: Sistan- Beluçistan***, Akedemik Perspektif Enstitüsü, 2013, (Erişim)

http://akademikperspektif.com/2013/08/03/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-ii-sistan-belucistan/, 21 Mart 2015.

TİEDEMAN, Anna, ***Islamic Republic of Iran Broadcasting: Public Diplomacy or Propaganda?,*** (Erişim) http://fletcher.tufts.edu/~/media/Fletcher/Microsites/al%20Nakhlah/archives/pdfs/tiedeman.pdf, 05 Mayıs 2015.

YILDIRIM, Nimet, (2011-12), Fars Şiirinde Nimâ Çağının Devreleri, ***İstanbul Üniversitesi, Şarkiyat Mecmuası,*** Sayı 19, file:///C:/Users/Cemalettin/Downloads/17309-38092-1-SM.pdf

YILDIRIM, Nimet, ***Firdevsi ve Şehname***, (Erişim) https://nyildirim.wordpress.com/firdevsi/, 03 Mayıs 2015.

YILDIRIM, Nimet, ***Furûğ-i Ferruhzâd Ve Şiiri (1313-1345 Hş. /1934-1966),*** (Erişim) https://nyildirim.wordpress.com/2008/02/17/furug-i-ferruhzad-ve-siiri-1313-1345-hs-1934-1966/

GENEL İNDEKS

1

1.2.3, 84

A

A. Mohajerani, 76
Abbas Mirza, 16, 20, 21, 22, 28, 29, 95, 97, 99
Abbas Mirzâ, 29
abdest, 9
Abdulhâdî Hairî, 33
Abdulhuseyn-i Zerrînkûb, 40
Abdulhüseyin Zerrinkub, 21
Abdurrahman Ateş,, 11
Abdülhay Şemsî, 51
Ab-ı Zindegî, 49
Abrahimian, 36
Afganistan, 82, 85
Afrika, 82, 83, 86
Aga Muşe,, 49
Ahameniş, 2
Ahâmenişler, 3, 4
Ahmed Cevdet Paşa, 11
Ahmed Mahmûd, 51
Ahmed Rızâ Ahmedî, 38
Ahmed Şamlu, 25, 26
Ahmed Şâmlû, 38
Ahmed-i Fettûhî, 60
Ahmed-i Şâmlû, 38
Ahmet Kesrevî, 16
Ahter, 31
Ahundof, 32
Ali, 2, 11, 13, 22, 24, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 59, 89, 98, 99, 100
Ali Hodâyî, 59
Ali Kuli Mirzâ, 30
Ali Şeriati, 2, 36
Alırıza Mokhtarpour, 79
Almanca, 85
Amerika Birleşik Devletleri, vii, 25
Amir Ahmed Fikrî, 52
Anadolu, 6, 8
Anayasa, 1, 76, 79, 92
Ankara, 2, 3, 5, 8, 11, 23, 24, 31, 57, 74, 75, 79, 80, 87, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101
Anna Tiedeman, 6
Anoushiravan Ehteshami, 81
Arapça, 8, 21, 82, 83, 84, 85
Arif Keskin, 80
Ârif-i Kazvînî, 89
Arjantin, 85
Arnavutça, 85
Asghar Shirazi, 35
Asya-Pasifik, 83, 86
Atatürk Üniversitesi, 4, 101
Avesta, 4, 100
Avestâ Dili, 4
Avrupa, iii, 3, 13, 19, 20, 21, 22, 28, 29, 31, 32, 33, 48, 53, 57, 83, 84, 85, 86, 88, 89, 91
Aydın, 49, 97
Aynu'd-devle'nin, 33
Azerbaycan, 20, 32, 82
Azerice, 85

B

BAE, vii, 85
Bahtiyarî, 34
Basın Dili, 74
Basra Körfezi, 56
Batı, 10, 12, 19, 21, 22, 28, 48, 49, 52, 56, 57, 60, 75, 85, 86, 88, 93
Bayram Sinkaya, 23
Behram, 35
Behrûz-i Celâlî, 60
Bengalce, 85
Bijen Jazani, 28
Bijen Necdî, 59
Bim-e Movj, 80, 97
Birleşik Arap Emirlikleri, vii, 85
Bolivya, 85
Boşnakça, 84, 85
Bozorg-İ Alevi, 57
Bozorg-i Alevî, 90
Bûf-i Kûr, 89
Büyük Kuroş, 2

C

Cafer Muderris-i Sâdıkî, 59
Cambridge, 2, 12, 24, 34, 35, 36, 61, 95, 96
Câm-ı Cem, 22, 84
Celâl Hâlıkî Mutlak, 91
Celâl Hâlıkî Mutlâk, 4
Celâl-i Metînî, 91
Celâlî, Misak Emir Fecr, 58
Central Eurasian Studies Society, 82, 101
Cesim İlhan, 9
Cevad Şeyhü'l Îslamî, 20
Cezayir, 84

Cihânbehş Novrûzî, 45
Cihânbehş Novruzî, 49
Cihangir Hüsrevşâhî, 58
Cihat Aydoğmuşoğlu, 20, 21
Cl. Huart, 29
Cyrus, 2

Ç

Çağdaşlaşma Süreci, 80, 102
Çerend u Perend, 32
Çiğdem Bayar, 57
Çince, 85
Çocuk Edebiyatı, 49

D

Dalga Korkusu, 80, 97
Daniel Yergin, 24
Darü'l-Fünûn, 16
Dârü'l-fünun, 28
Dâryûş, 4
Demirci Kave, 36
Demokrasi, 2, 75, 96, 99
Derice, 85
Dert Burada, 76
Devrim, 1, 32, 34, 36, 37, 40, 41, 42, 52, 54, 55, 57, 58, 60, 74, 75, 79, 80, 81, 83, 84, 86, 93, 94
Diaspora, 53, 87, 88, 90, 102
Diaspora Edebiyatı, 53, 87
Dihhodâ, 31, 32
Dilek Şendil, 34, 95
Dîvân, 44, 60, 95, 96
Divan edebiyatı, 7
Divan Edebiyatı, 3, 7
Divan Şiiri, 7, 96
Dîvân-i Eş'âr-i Furûg-i Ferruhzâd, 60, 95
Doğu Edebiyatı, 38, 102
Dostluk Dernekleri, 86
Dünya göçler tarihi, 87

E

E. Pâkrevân, 22
E. Sciolino, 79
edebî muhalefet, 92, 93
Edebiyat, i, iii, 1, 12, 21, 35, 38, 50, 51, 52, 54, 57, 91, 101, 102
Edîb'ül-Memâlik, 14
Edîb-i Nişâbûrî, 14
Edward Browne, 30
Ekvador, 85
El- Kevser, 84
El- Vefak, 83
El-Alem, 84
Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar, 81, 99
Emînü'd-devle, 22
Emînü'l-mülk, 22
Emir Kebir, 16
Emîr-i Kebîr, 30
Endonezce, 85
Enformasyon Başkanlığı, 82, 102
Erdeşir, 35
erkek figürü, 60
Ermenice, 85
Ervand Abrahamian, 12, 24, 27, 28, 34, 35, 36, 61
Erzurum, 4, 41, 101
Esîr, 44, 96
Eski Farsça, 3, 4
Estizah, 76, 99
Etnisite, 81
Ettela'at, 74, 76, 99

F

F.M. Cevanşir, 36
Farabi Üniversitesi, 86
Farsça, i, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 21, 22, 29, 31, 35, 36, 37, 51, 53, 82, 84, 87, 89
Fârsî-yi Bâstân, 3
Fârsî-yi Meyâne, 3
Fârsî-yi Nov, 3
Faruk Harabi, 14, 15
Faruk Sümer, 21
Fatıma, 35
Fehime Râhimî, 59
Felekü's-saâde, 22
Fereydûn-i Tevekkulî, 38
Ferhad Mirzâ, 22
Ferheng, 28, 99
Ferhunde Akâyî, 59
Feride Râzî, 59
Feridun Âdemiyet, 33
Ferruhzad, 40, 41, 42, 101
Ferzâne Kerempûr, 59
Filistin, 84
Firdevsi, 37, 40, 103
Firdevsî, 35, 37, 86
Firişte Sârî, 59
Firuz Zenuzî, 58
Fransa, 16
Fransız, 13, 28, 32
Fransızca, 84, 85
Furug Hâmidiyân, 59
Furug Şihâb, 59
Füruğ, 40, 41, 42, 45, 54, 60, 101

G

Gana, 86

Gâve, 35
Gazale Alizâde, 59
Gazze, 84
Gene R. Garthwaite, 2
General Zâhidî, 24
Gevher Murad, 50
Göç, 87, 88, 90, 95, 102
Göç Politikaları Enstitüsü, 88, 102
Gürcistan, 21
Gürcüce, 85
Gürgan, 34

H

Haber-Analiz, 86
Hac Ali Rezmara, 24
Hâc Bâkır-ı Kâzerûnî, 29
Hâc Mirza Hasan Han Rüşdiye, 32
Hacı Mirza Hüseyin Tahrânî, 33
Hacı Şeyh Hâdî Necmabâdî, 32
Hamid Algar, 28
Hâne-i Havânîn, 29
Hâne-i Vekîl-i Reâyâ, 29
Hasan, 8, 11, 13, 30, 31, 32, 35, 58, 95, 100
Hasan Almaz, 8, 100
Hasan Bayburdî, 11
Hatemî, 55
Helen Chapin Metz, 2
Herat, 86
Hicabi Kırlangıç, 26
Hila Sedighî, 55
Hindistan, 8, 31, 82
Hintçe, 85
Hispan TV, 84, 85, 103
Hizb-i Tude-yi İran, 24
Hizbullah, 55
Hokumat-e Dini va Âzâdî, 80, 97
Horasan, 8
Hristiyanlar, 75
Humeyni, 26, 27, 28, 81, 93
Husrev-i Gulsorhî, 38
Huşeng-i İbtihac, 76, 77, 102
Hûşeng-i Îrânî, 38
hümanist, 90
Hüseyin, 16, 33, 35, 84, 86, 87, 97
Hüseyin Harsij, 84, 86, 87
Hüseynî, 19

I

Irak, 51, 52, 55, 56, 82, 84
Iranian, iv, 23, 27, 81, 96, 99, 101
Islamic Rebublic of Iran Broadcasting, 85, 103
Islamic Republic, 6, 35, 55, 80, 81, 97, 100, 101, 103
Işkî, 14

İ

İ'tizâdü's-saltana, 30
İbrahim Balcıoğlu, 88
İbrahim Hasan Bigî, 58
İbranice, 85
İclal Erdelani, 29
İktidar, 56
İmam Humeyni, 26
İngilizce, 22, 83, 84, 85
İngiltere, 16, 20, 24, 25, 29
İran, i, iii, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102
İran Basını, 74, 75
İran Çocuk Edebiyatı, 49
İran Daily, 83
İran Kültür Haftası, 86
İran News, 83
İran Terbiyet-i Müderris Üniversitesi, 86
İranî Kavimler, 82
İranoloji, 86
İranvech, 5
İranveç, 5
İrec Mirza, 14, 15, 99
İsfahan, 34
İsfendiyar, 35
İslâm, vii, 1, 2, 14, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 32, 51, 52, 53, 58, 76, 79, 81, 82, 92, 93, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102
İslâm Cumhuriyeti, İçişleri Bakanlığı, 82, 102
İsmail Hâkimî, 49
İspanyolca, 85
İsrail, 84
İstanbul, 2, 3, 7, 11, 14, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 38, 40, 49, 50, 52, 58, 59, 79, 81, 87, 88, 89, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103
İtalyanca, 85

J

J. Klein, 78
Jâmejam, 74
James Curran, 75
Japonca, 85
Jomhooriye Iran-e Islam, Vazarat-e Umur-e Khareje, 83, 102

K

Kaan Dilek, 11, 24, 52, 58, 60
Kaçar, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 28, 36, 49, 92, 98, 100
Kadın, 18, 42, 51, 59
Kadir Turgut, 38
Kafkasya, 30
Kamu Diplomasisi, 6
Kanada, 53, 85
Kanun, 13, 31
Kâvûs Hasenlî, 38
Kayhan Arapça, 83
Kayhan English, 83
Kazakça, 85
Kazaklar, 31
Kemal Karpat, 87
Klasik Dönem, 60
Kolombiya, 85
Kör Baykuş, 89
Körfez, 84
Kur'an, 18
Kuzey Amerika, 83, 86
Kuzey Kore, 86
Küba, 85
Külahlı Bey Külahsız Bey, 50, 99
Kültür, i, vii, 5, 6, 7, 34, 35, 38, 56, 57, 75, 86, 88, 95, 96, 101, 102
Kültürel ve Siyasî Temsilcilikler, 82
Küresel medya, 80
Küreselleşme, 80
Kürtçe, 82, 84, 85

L

Language, iv
Latin Amerika, 83, 86
Leila Jafari, 84, 86, 87
Leyla Riyâhî, 59
Liberalizm, 79
London, 22, 27, 35, 98, 100, 101
Lübnan, 84, 85

M

M. Gulben, Bahar, 17
M. Kadivar, 76, 78
M. Mojtahid, 56
M. Tancoigne, 22
M.J.Michael Fischer, 2
Mahbube Mirkâdirî, 59
Mahmud Nefîsî, 31
Malatya,, 22
Malezya, 85
Maryland, 4, 99
Matbaa, 28
Maveraünnehr, 8
McBride Raporu, 74
Medeniyet, 2, 100, 101
Medine, 2
Medler, 2, 4
Medya, 74, 75, 81, 83, 85, 96, 99
Mehdi, 28, 31, 35, 58, 99, 100
Mehdî Ehevân-i Sâlis, 38
Mehmet Çavuşoğlu, 7
Mehmet Fuat Köprülü, 7
Mehmet Kanar, 3, 5, 7, 14, 20, 23, 31, 32, 49, 50, 87, 89, 90, 97, 99
Mehnâz Kerîmî, 59
Meksika, 85
Meliku'l-Mutekellimin, 32
Meliküşşüerâ Bahar, 30
Merkezi Avrasya, 82, 86
Meşrutiyet, i, iii, 1, 10, 11, 12, 13, 16, 18, 19, 23, 29, 32, 33, 40, 49, 60, 82, 89, 93, 95, 96, 97, 98, 99
Mevlana, 45
Meysem Arabî, 17
Mısır, 31, 32, 82, 84
Middle East, 55, 97
Milli Cephe, 23, 24, 26, 92
Mirzâ Ağa Han Kirmanî, 32
Mirza Ağahan, 15
Mirza Ali Sînekî, 22
Mirza Bâbâ-yı Efşâr, 21
Mirza Cihangîr Han, 32
Mirzâ Hasan Reşidiyye, 32
Mirza Hüseyin Han, 16
Mirza İsa Ferâhânî, 21
Mirzâ Mahmûd-i Ganîzâde, 89
Mirza Malkım Han, 32
Mirzâ Muhammed Ali Han, 32
Mirzâ Sâlih, 29
Mirzâ Salih Şirâzî, 29
Mirza Yusuf Han, 16
mizahî nesir, 89
Moaddel, 27
mocevvez, 83
Moğol, 8
Mojteba Touyserkani, 84, 86, 87
Molla Muhammed Kazım Horasânî, 33
Mollalar, 56, 93
Moritanya, 84
Movc-i Nov, 26
Mösyö Richard, 13
muhalif, 17, 52, 57, 78, 88
Muhammed Ali Katuzyan, 13
Muhammed Ali Mirza, 11, 34
Muhammed Ca'fer Yâhakkî, 38
Muhammed Emin Rihayi, 7
Muhammed Hasan Han Sanîü'd-devle, 30
Muhammed Hasan Şirazi, 13

Muhammed İsti'lâmî, 3, 4, 5, 31
Muhammed Mehdi Mollayeri, 28
Muhammed Rıza Cevad Yegâne, 18
Muhammed Rızâ Musavat, 32
Muhammed Rızâ Safderî, 59
Muhammed Sadr Hâşimî, 30, 32
Muhammed Zerrîn, 59
Muhammed-i Hicâzî, 57
Muhammed-i Muhammedali, 59
Muhsin Han Muşîrü'd-devle, 22
Muhsin Kadıvar, 76, 78, 98
Muhsin Mehmelbâf, 51
Murtazâ Sultânî, 31, 32
Musaddık,, 23, 24
Musevîler, 75
Mustafa Cemşidî, 58
Mustafa Mestûr, 59
Musul, 11
Muzafferuddin Şah, 34
Müsteşaru'd-Devle, 16
Müstezat, 39

N

Na'îm, 14
Nâdir-i Nâdirpûr, 38
Nasırüddin Şah, 33
Necef, 32
Nesim-i Şomal, 15, 17, 18, 19, 100
Nesrin Sâmenî, 59
New York, 27, 35, 36, 61, 79, 80, 84, 95, 100
Nikki Keddie, 27
Nîmâ Yûşîc, 38, 97
Nimet Yıldırım, 4, 38, 40, 41

O

Onur Okyar, 2
Orta Asya, 8, 24, 96
Orta Farsça, 3
Ortadoğu, 23, 35, 37, 81, 82, 83, 84, 86, 100
Ortodoks, 56
oruç, 9
Osmanlı, 6, 7, 10, 11, 21, 32, 35, 88, 95, 98, 99

Ö

Ömer Hayyam, 40, 41, 42

P

Pakistan, 82, 83, 85
Paleolitik, 2
Parsa, 27
Pehlevî, 23, 37, 55
Pejuheşname Ulum-u Siyasî, 84, 86, 87, 97
Pencâh u Se Nefer, 90
Peri Sâbırî, 59
Pers, 2, 35
Persia, 2, 22, 95, 101
Persian, iv, 57, 79, 100
Peru, 85
Perviz Natil Hanleri, 91
Peştuca, 85
Petersburg, 22
President, 55, 80, 97
Press TV, 84, 85, 103
Pûrân Ferruhzâd, 59

R

Rabeteh-ye Din va Âzâdî, 80, 97
Radyo Âzâdî, 78, 79
Ramallah, 84
reform hareketleri, 92
Reformist, 78, 79
Rejim, 76, 78
Revândiz, 11
Revolution, iv, 2, 27, 28, 95, 96, 98, 99
Rıza, 13, 18, 21, 22, 35, 59, 60, 97, 98, 101
Rıza Ferruhfal, 59
Rıza Kul-i Han, 21
Rıza Kurtuluş, 22
Rızâ Rehgozer, 58
Rızâiye, 29
Roma, 24
Röportaj, 9, 37, 57, 91, 102
Ruhullah Halıki, 28
Rusça, 85
Rusya, 21, 34
Rûznâme-yi Devletî-yi Âliyye-i İran, 30
Rûznâme-yi Milletî, 30
Rüstem, 35

S

S. A. Arjomand, 55
S. Hajjarian, 55, 56
Sa'îd Hamîdiyân, 38
Sadık Aslan, 42, 101
Sâdık Çûbek, 56, 57
Sadık Hidâyet, 49
Sadi, 45, 49
Safevî Devleti, 22
Safevîler, 23, 81
Said Amir Arjomand, 27
Said-i Sultanpûr, 38
Salam Gazetesi, 56
sansür, 55, 76
Savaş Edebiyatı, 51, 52, 53, 57

Saye, 76
Sazman-e Farhang-e Ertebatat-e Islam, 83, 103
Se Katre Hûn, 90
Sean MacBride, 74
Sefernâme, 29
Seher TV, 84
Selçuklular, 6
Sepide Şamlû, 59
Seyyid Abdullah Behbehânî, 32, 34
Seyyid Cemal Vâiz, 32
Seyyid Cemaleddin Afgânî,, 32
Seyyid Eşrefuddin, 15, 19
Seyyid Hasan-ı Takizâde, 31
Seyyid Mehdi Şucâî, 58
Seyyid Muhammed Ali Cemalzâde, 89
Seyyid Muhammed Bâkır Burka'i, 45
Seyyid Muhammed Tabatabaî, 32, 34
Shadow Land', 78, 98
Shirin Hakimzadeh, 88
Sir Gird Lindizi, 29
Sir John Malcom, 12
Sîrûs Şemîsâ, 38
Sîrûs-i Tâhbâz, 45
Siyâveş-i Kisrâyî, 38
Social Research, 55, 95
Soğuk Savaş, 23
Sohrab, 35
Sohrâb-i Sipehrî, 38
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, vii, 25
Studies salonu, 81, 101
Suriye, 84, 86
Suudi Arabistan, 23
Süleyman İrvan, 75, 96

Ş

Şah, 1, 12, 13, 15, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 33, 35, 38, 40, 49, 56, 59, 60, 74, 90, 92, 93, 98, 99, 100
Şah,, 13, 34, 98
Şarkiyat Mecmuası, 38, 40, 103
Şebâne, 26, 100
Şehadet, 51
Şehname, 35, 103
Şehrnûş-i Parsipûr, 59
Şengûl u Mengul, 49
Şeyh Abdullah Mâzenderanî, 33
Şeyh Ahmet Rûhî, 32
Şeyh Yahya Kâşânî, 32
Şiilik, 22, 34, 35, 36, 37, 82
Şiir, 14, 50, 53, 60, 97, 101
Şiir Semasının Pervin'i, 60, 101
Şili, 85
Şirâz, 29

T

Tabnâk, 74
Tacikçe, 85
Tacikistan, 82, 85
Taha Akyol, 35
Tâhire Riyâsetipûr, 59
Tahran, iii, 6, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 44, 45, 49, 54, 56, 57, 60, 74, 76, 78, 80, 81, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101
Tahran Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 35, 91
Tâkî-yi Muderris, 59
Talibof, 32
Tavan-e Eslahat, 55, 56, 96
TDVİA, vii
Tebriz, 20, 28, 29, 34
Ted Galen Carpenter, 86
Tehran Times, 83
Teknoloji, 17
Teknolojik, 80
Tengsîr, 56, 57, 96
teokratik ve baskıcı düzen, 92
tiyatro, 49
Tonbeki, 23
Toplumsal Dönüşüm, 87, 98
Toplumsal Roman, 57
Türk İslâm Ansiklopedisi, 98
Türkçe, 9, 82, 84, 85
Türkiye, vii, 11, 21, 31, 52, 53, 74, 82, 87, 98, 100
Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, vii

U

Ulusal Kimlik, 35
UNESCO, vii, 74, 98
UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını, 74, 98
United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization), vii, 74
Urduca, 84, 85

Ü

Üniversiteler, 85
Üniversitesi, iii, 14, 20, 22, 24, 35, 37, 38, 54, 74, 79, 81, 86, 91, 96, 97, 98, 100, 101, 103
Üniversitesi, Merkezi Kütüphanesi, 81, 101
Ürdün, 84
üslup, 19, 40, 74, 81, 93

V

Van, 11
Venezuela, 85
Venezüella, 23

W

Washington, 2, 55, 80, 84, 88, 97, 102

Y

Yahudiler, 75
Yahyâ Âryenpur, 30
Yahya Reyhan, 17
Yalçın Sarıkaya, 23, 24, 25, 34
Yar Ali Purmukaddem, 59
Yedullah Ru'yâyî, 38
Yeni Farsça, 3
Yılmaz Karadeniz, 22
Yumuşak Güç, 6
Yusuf Öz, 57

Z

Zahiru'd-Devle, 14
Zebîhullâh-i Sâfâ, 8
Zebîullah-i Safâ, 91
Zemin-i İran, 34
Zerdüşt, 5, 45
Zerdüştîler, 75
Zeynelabidin Merâğeyî, 32
Zinde Begûr, 89
Zoya Pîrzâd, 59